This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

ЈОВАНА БОШКОВИЋА

СКУПЉЕНИ СПИСИ.

У ОСАМ СВЕЗАКА.

СВЕСКА II.

О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.

У БЕОГРАДУ
У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1888

ЈОВАНА БОШКОВИЋА

СКУПЉЕНИ СПИСИ.

У ОСАМ СВЕЗАКА.

СВЕСКА II.

DUPLICATE
[illegible]

О

СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ОД

Bošković

ЈОВАНА БОШКОВИЋА

СКУПЉЕНИХ СПИСА

У ОСАМ СВЕЗАКА

СВЕСКА II.

У БЕОГРАДУ
У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1888

PG1224
B6

ПРЕГЛЕД.

◆

СТРАНА

5. Књижевне оцене:

а) Оцена Нивковићеве граматике 1
б) Оцена Београчева речника 41
6. О „садашњем стању“ српске граматике 75
7. Општа наука о језику, и преглед главних резултата филологије и науке о језику у нас . . 126
8. О народности и о неговању српске народности наставом и васпитањем 199

9. Омање расправе:

а) Обличја имена Србин 260
б) Тачка или „точка“ 263
в) О другом падежу множине 264
г) О прилогу «не» 274
д) О царинику, царини и царинарници . . 280

10. О староме словенском језику:

а) Миклошићева предавања 283
б) Старо-словенска читанка 291

◆

ПОПРАВКЕ.

СТРАНА	ВРСТА	ЧИТАЈ:
3	16	неје (а тако и на стр. 5, 7, 9 и 15)
4	последња	lautlehre
7	1 у примедби	јат
16	10	**тел̑ьнъ.**
18	5 и 9	једнако — броју
58	10	(1-ви
64	9	, него и старомe
78	3 у примедби	*ἄνϑρωπος*
87	4 » »	stämme
93	13	**мнижти: мниеши**
100	8 и 9	**а,** 2. — компаративи
110	6	Хумболтова
124	8	уједно
146	6 и 7	као што су
162	последња	i srbskoga
184	12	несмо
222	12	(онострани),
255	2 оздо	неје
267	2 оздо	по својству
270	7 и 8 оздо	прилъп-нути

5.

КЊИЖЕВНЕ ОЦЕНЕ.

I° Оцена Нинковићеве граматике.

◆

СРБСКА ГРАММАТИКА за ниже гимнасіалне классе одъ Петра Нинковића Професора Гимнасіє Новосадске. Друго поправлѣно и умножено изданіє. У Новомъ Саду. Трошкомъ Ігнята Фукса, кньиговезца и кньигопродавца. Печатано кньигопечатньомъ І. К. Сопрона у Земуну 1856. 8, VIII, 106.

Лингвистичне и филолошке студије почеше се од некога времена и код нас развијати. И наши гдекоји филолози, тумачећи различите појаве српскога језика, прибегавају к прошлости — почетак историчарском испитивању, којега је задатак у опште да потоње објасни прећашњим; код словенских пак језика на по се, да познији облик истумачи старијим у посебноме и у староме словенском језику. А издавање старих споменика, црквене и световне књижевности наше, просуло је нову светлост на историју нашега народног језика.

Код такога напретка, откуда је посебна теорија наше особине постала становна? И како да, уз радозналост и симпатију читалаца према живим и жестоким препиркама о нашем језику, има још доста међу њима, који су немарни према граматици, и који се не надају многоме од теорије за наш народни језик?

То је, слободно да кажем, кривица тако званих „српских граматика“, тих елементарних расправа о језику, зло и појмљених и извршених превода с туђих, или преписа са старијих домаћих каквих прегледалица. Нема ти ту да се испитује и користује оними, што су лингвисте изнашле, нити се ту употребљавају писмени споменици, који помогоше онако силно да се распе тама, која беше притиснула српску књижевност од опада српско-словенске литературе па до наших дана; нити је њима „народна литература“ са умотворинама знаменитих књижевника наших, који су *народним* језиком писали, извор, из којега оне своје потребе црпу.

Оне се не освр̂ћу ни на питања у распри, па да прикупљају исходе књижевних претреса, или просто, да дају своје разложите одлуке, које би изводиле из смутње сиромаха читаоца. Празне пак уопштености не могу више ни у нас поднети.

И наши књижевници теже данас на јасно и тачно знање језика, којим пишу; али пишући народним језиком, који се од скора негује и гаји, кад запну гдегод у синтакси или при творби речи, откуда да се помогну? Позната је рђава размера између образованости нашега и неких туђих језика, и између развитка гдекојих наука, с друге стране, које се на туђим језицима вековима развијаху, у несрећна по нас времена, кад се слабо или ни мало није писало на нашем језику. Ми се дакле морамо веома трудити око језика, као средства за саопштавање и примање *сваке* књижевне струке, и марљиво га гајити. Поменутоме рђавом стању пак, нова система науке о језику може бољма помоћи, него и која друга; њу дакле треба исцрпсти, и по њој казивати, тумачити и уређивати различне појаве нашега језика. С друге стране опет, *требало би нам примаћи се ка* *историји српске граматике*, то јест к развитку граматике, која би се могла извести из писама у различна доба српске књижевности *(старе дубровачке* и *српско-словенске), те како к њој, тако и према старо-словенској граматици, томе средишту словенске филологије, одредити положај.* Онда би и учење српскога језика постало привлачније и корисније.

До сад имамо већ два дêла тим новим начином писане српске граматике, која се наравно оба обраћају књижевницима: III-ћи део, *науку о облицима*(¹) — 1850, у коју се онда још по нешто морало узети, што управо иде у I део; — и I, *науку о гласовима*(²) — 1853. — А IV се, као што је познато, штампа сад у Београду.

Године 1856 изађе *„Србска грамматика“* проф. Нинковића у другоме поправљеном издању — судећи по имену — „за ниже гимнасіалне классе“; али писац на стр. III, казујући

(¹) Под именом: Мала српска граматика, написао Ђ. Даничић, вел. 8, II, 79.

(²) У повећем делу г. Миклошића: Vergleichende autlehre der slavischen sprachen.

шта га је навело, да оно, што је „досадъ о граммантичной правилности и чистоти нашегъ матернѣга єзика *самъ искусіо*, (¹) нашимъ *ученицима*“ саопшти, додаје „и любительима єзика србскогъ“, дакле — и за ширу публику. На VI пак страни предаје се ова граматика „нашой кньижевной публици“; и желећи да му се, у књижевном каквом листу или непосредно, саопште примедбе и мане, које би се у њој нашле, писац завршује предговор овим речима „само.... критикомъ могу *науке* до већегъ и већегъ савршенства долазити“.

Мени није познато да је изашла каква оцена те књиге; а више се не сме о њој ћутати, ако несмо ради, да нас коре немаром према недостацима у књигама од науке, књигама школским. Ну и то ми ваља приметити, да у овоме разматрању само у кратко о свачем може бити реч; јер је за филолошке чланке одмерена — готово на конац — просторија у овоме листу.

Граматика ова подељена је на „часть I. О говорнимъ звуцима и словима, Ч. II. О рѣчима; 9 частій говора.“ А иза тога као додатак

(¹) И ако му се то не може уписати у заслугу.

(од 91 до 106 стр.) долази наука „о правопису“. — Синтаксе нема у њој ни мало. — О начину ове граматике гледаћу да кажем две речи ниже гдегод. Што се тиче реда у овом чланку, најбоље ми је ићи за писцем; али опет што заједно иде, заједно ћу и помињати.

Ка I. — И у овој се граматици слова ***я***, *е*, *ю*, (**ꙗ**, **ѥ**, **ю**) броје међу *самогласна* (стр. 2); макар што -је на стр. 3 (у примедби 1 и 3 и у примедбама на стр. 101 и 102) — где се учи да је ***я*** „саставлѣно, сложено изъ **і** и *а*“ — казано, да је **і** *сугласно* слово; тако и на страни 71: „*сугласно* **і** (од ***я***)“.

Кад се „*р*“ (и *л*) у речима као што су на пр. **трънъ**, **тврьдо**, **чрьвь** и т. д. може назвати у стар. слов. *самогласним* (¹), за што да се и у српским речима: тврд, чврст, врх и т. д. не зове *р* вокалом? Да ли за то, што не одговара дефиницији самогласних слова?

На стр. 2 реч је о некаквом *полугласном* слову. Ја знам да полугласника (семиво-

---

(¹) Види на пр.: Миклошића: Lautlehre der altslovenischen sprachѐ. У Бечу 1850. 2 изд. 1854.

кала) нема у српском језику, него их има у (у правоме) старом словенском; а то су тамо ъ и ь.

На страни 3 није казано по чему *р* и *ц* „стое у среди између тврдыхъ и меканыхъ слова.“

Писац на страни V, VII, VIII исповеда, да у српскоме језику има 3 говора, па опет на страни 3 и 101 учи, да слово ***ять*** (ѣ) „има єднаку силу са йе или іе“ (¹). То се, ја мислим, не зове „усредоточавати“ говоре, него градити Србима ново „наречје“, или боље, приближавати се црквено-словенскоме „у колико особина“ српскога језика не „допушта“; јер ни Херцеговци, ни Бошњаци, ни Црногорци, ни Далматинци, ни Хрваћани, ни Славонци, ни други не говоре: љепо, њесам, врјеме, умјем, прје (лѣпо, нѣсамь, врѣме) и т. д.

Умр*е*ти (стр. VII), кор*е*н (5), гол*е*н (13), кукур*и*кати (75), дол*е* (84), најпр*е*, посл*е* (85;

(¹) Слово ять (ѣ) од старине се, по различним словенским крајевима, различно изговарало и изговара. У писменим споменицима старословенскога језика треба га, по Миклошићу (в. lautlehre) читати свуда као *е́*; тако га ваља читати и у српско-словенском (в. В. С. К. Примјере српско-словенског језика); ѣ је и по великоруском говору = нашем *е*; Малоруси читају га као *и*, и т. д.

на против на стр. 89 пос*лѣ*), улет*и*ти, про*ле*ће (88) и т. д. јамачно су „случаеви благогласности“; а за погрешке: рѣђаю (IV), сѣдло, сѣдлима (24), поднѣбію (27), корѣти (стр. 52 и 77; срп. слов. **корнти**, в. „с. рјечник“, испор. *покорити)* и тако даље, не могу да одлучим чије су, да ли коректорове или пишчеве ?

Ка II. — „Да бы се коренъ и постепено образованѣ речій до самогъ ньиховогъ образногъ слога видило“, то се „укратко производно излажу“ на стр. 5, 6, 7, 8, 9, 10 и 11, неке речи у простом и сложеном облику. — Не ћу говорити, је ли то у опште требало да уђе у ову граматику, и ако је требало, треба ли тога ради наводити онолике примере; само ћу да приметим, да би сличне ствари, по новој системи, ишле у особити (II-ги) део граматике, с том разликом, што би се тамо *на значење* речи ударало гласом, на пр. наставак *ач*, кад се дода основи (теми), чини 1. nomen agentis, као: *ковач, слагач,* и т. д. 2. ствар, оруђе, као: *ногачи, стругач*, и т. д. — пак ћу да пређем на погрешке које су у том „излагању“, и иначе, учињене против српских наставака, и у опште против српскога језика.

К наставку *ство* имам да приметим:

Према старослов. наставку **ьство** (аство, ество), у српској књижевности имају врсте истога наставка не само: *ство* него и: *аство*, *анство*, *ьтво* (1), у Србуљама на пр. **ѥст-аство (ѥсть-ство) соуншт-аство (сѫштьство)**, **отач-аство (отьчьство)**, **велич-аство** (2) и т. д. — *Сведочанство* **(свѣдочьство)**, *бож-анство* („књига од божанства“, познато је име), *отач-анство* „с. рјечник“) и т. д. — *брат-ство* **(братьство)**, *војвод-ство* **(воѥводьство)** и т. д. — *друж-тво* (-гь-) **(дроужьство)**, *множ-тво*, **(мъножьство)**, *књиж-тво* и т. д. —Ваља да се, на ово, ни писац неће устезати да призна, да је *човеч-анство* и *човеш-тво* (према: **чловѣчьство**) са свим једно исто, што се тиче значења (в. примедбу на стр. 92). — Ради претварања групе „чт“ у „шт“ испореди: *што* (что), *поштен* (почтенъ), *маштанија* у Ц. Г. (**мьчьтаниѥ**) и т. д. (на против Руси кажу: *почта* — пошта; ч (= тш) одбацује *т* и у: *срдашце* (старо дубровач. срдачце), *сунашце* и т. д.

---

(1) Да **с** није суштаствени део наставка ьство види се већ отуда, што у сродних језика нема гласа **с** у томе наставку, на пр. нем. — tum. Друго, и према наставку ьскъ (л. icus, ф. — ique, е. — ic, а нем. — isch) имамо осим облика: (ьск-и), ск-и, и к-и, ьк-и, на пр. брат-ски; — рус-ки, енглез-ки, француз-ки, — витеж-ки (-зь-), ириж-ки (-гь-), лич-ки (-кь-), карловач-ки (-ць-) без с. А да се у последњим примерима не чује **с**, то сведочи и писац на стр. 93.

(2) И у владике П. П. Његуша, у «Шћепану Малом“, (Трст, год. 1851) на стр. 31: „Вашем царском *величаству* поклон“ — и иначе.

Последак је тога, да: *бож-ество, књиж-ество, јест-ество, суштество* (стр. 7), *кач-ество* (как-), *колич-ество* (колик- стр. 84) и т. д. није српски. На последње две речи имам још да приметим, да српске речи не морају свагда имати једнаке наставке са „црквено-словенскима“, на пр. срп. наслед-*ство*, слов. наслед-*ије*, (а овако има писац на стр. 15); срп. пећ-*ина* (**пешт**-) ц.-словен. пещ-*ера;* срп. општ-*ина*, ц.-слов. общ-*ество* (рус. община); отач-*бина*, ц.-слов. отеч-*ество;* рођ-ен-*је*, ц.-слов. рожд-*ество* (**родьство**); човеч-ји (человѣч-ескъ; у „Рус. Вѣстнику од г. 1856 налазио сам: *человѣчьи* и т. д.) и т. д.

Од српске речи *мноштво,* писац гради придев множественый (в. стр. 14, правил. 8; даље, стр. 16, 17, 23, 25, 26, 29, 30, 31, 34, 35 и др. — *множственый* на стр. 14, прав. 7, и на стр. 22, ваља да су штампарске погрешке). Караџић је 1814-е писао: *мноштвени* број, а Нинковић 1856-е пише: *множествѐный!*

Стр. 8. — Ја волим веровати Миклошићу,(¹) да је *пландовати* постало од *п(о)ла-дн-овати* премештањем сугласних гласова, него писцу, који вели, да „*план-д-иште* има своје порекло у *пламену* и *дану.*“

К наставку *ски* (стр. 10).

Од **инди-ꙗ** је у старослов. придев **инди-ьскъ** = **индийскъ**; ми данас кажемо: *индијски* или *индијански.* Ја дакле не бих рекао, да се „*Австрійскій*“ пише место: „*Австрійинскій*“, и т. д. — (Глас „ј“ је један од оних гласова, којим се у словен. језицима укида зев [hiatus]).

Нешто о наставку *је* (**иѥ**).

Речи: **периѥ, орѫжиѥ, гроꙁдиѥ** и т. д. у најстаријим словенским споменицима — изгле-

---

(¹) Vergleichende lautlehre etc. Serbische sprache.

дају у познијим неким: **перьє, ороужьє, гроꙁдьє**, (данашњим руским правописом: *перье, оружье);* ми данас говоримо: *перје, оружје, грожђе* (гроздје), *весеље*, и т. д. Изузимају се оне речи, које су нам из српско-словенскога, као стереотипне, прешле у народни говор: Богојављен-*ије*, Ваведен-*ије*, Васкрсен-*ије*, спасен-*ије* (уза: спасење), чатан-ије и т. д.

У граматици овој пише се: чишћен-*ѣ* (4), налич-*є* (48), причеш-*ће* (40, 51, 81, више пута, и као наслов: „о производу причешћа“, 82 в. п., 83, 85, и др.), прибреж-*ю* (101), пер-*я*, обруч-*я*, оруж-*я* (102), ораш-*ѣ* и т. д. — На против: Друго издан-*іє*, Опредѣлен-*іє*, раздѣлен-*іє* (1, 2), склонен-*іє* (5, 16), наслѣд-*іє* (15), склонѣн-*іє* (15, 34, 35, 36, 37, и др.), гласоударен-*іє* (20, 28), оруж-*іє* (24), наклонѣн-*іє* (50, 53, 54, 55, 60), причаст-*іє* (54, 56, 61, 68, 72 и др.) и т. д.

Код дефиниције (стр. 1) наводи се и „повѣстница народногъ говора“ — или језика — као један од извора за српску граматику. Колико се писац освртао на историју, прилично се већ види и из досадашњих навода; а из ових што ће сад доћи, може се још боље видети.

Писац пише: љубовь, предг. III, (**любьвь**). — Ч*а*сть (1, 4, према српско-слов. **чєсть**, стар. **часть**); — од предлога: *ваз* (**вьꙁь**) у њега су сложене речи: в*о*зпитава (14 в. п., 15), превозходный (39 в. п. 41); — доб*и*ти, стр. 22, (старо дубров. **добыти добоудємь**), добіяю (27; према; **добывати, или — ыати**). — Ч*а*стица (41); а по Бачкој, а може бити и још гдегод, свештеници, покрај свега словенисања, мали део просфоре зову: честица. (Види и архим. Грујића рецензију „Новога Завјета“). — Да се писац држао историје, заиста не би казао (стр. 41) да се у: *ве(ли)к* и *ма(ле)н* избацују *ли, ле,* пак се образује по правилу: *веќ-и, мањ-и* (то јест, ве-к-ји, ма-н-ји). Старе форме: **вꙗштє, малъıи, мьн̂ьша**; у Душ. закон. **мьнии**, стоје томе тумачењу противне; — од предлога: *ва* (**вь**), в*о*просно (44, 49); — уч*а*стный, (51; прем да у уводу стр. VII и на стр. 52 уч*е*стный); — бројати (52; старо-дубровачко **броити**; „с. рјечник“ *бројити*). Наставак *ати* у глагола: *ати им,* стоји место: *ѣти*[1]. Према томе, форма *бро-ј-ѣти* = *бројати* значила би: број *би-*

---

[1] Види: Lautlehre etc.

вати, постајати, (zahl werden), а не: број *творити* (zahl machen, zählen); — быяхъ, (54, **бѣахъ**). — На стр. 77 примећено је под * „Чуе се у народу и *буднемъ*, и овако бы правилніе было“. Ваља да према: **боудоу**, **боудеть** (или стар. **бѫдѫ**, читај: **бондон**, **бѫдетъ**, — пољски będzie, ч. бенђе)? — На стр. 82 каже се, да глагол *хтети* има „по благогласности *хотећи*, (мѣсто *хоћећи*).“ Ни то не стоји; него старо срп. **хоштоу**, **хоштеши**, има у 3 лицу множине: **хотеть** (стар. слов. **хотатъ**); дакле, они: хоте*(-ћи)* = хотећи; — стр. 93 *разуму* (**раѕоумѣють**, — **раѕоумѣѭтъ**). — На стр. 95 стоји под заградом () *лагх*, *мегх*; *мегхан* (**льгькь**, **мекькь**, **мак** —; Пољаци пишу: lekko), а на стр. 84 написано је: *лагко*. По загребачкоме правопису пише се: *лахко*; што није прилагођавање, него сувишње умекшавање сугласнога. — (За причастіе, види горе).

Познато је, да у нас глас „ј“ умекшава сугласна која пред њим стоје. Овај глас кад дође иза: *б*, *в*, *п*, *м*, (и туђега гласа *ф*), онда се између њих умеће *л*. По томе правилу науке о гласовима има писац на стр. 82: *луб(љ)ен*, *став(љ)ен*, *куп(љ)ен* — 77, *љуб(љ)ах*, 70, *лом(љ)ах*, *слав(љ)ах* — 41, *деб(љ)и*, *туп(љ)и* — 30, *крв(љ)у*, *зоб(љ)у* — 23, *коп(љ)е*. Али, стр. IV, пише сачинѣна; стр. 15, 25, 26, 29, 32 и др. склонѣніє; стр 50, 53 и др. наклонѣніє. На против, стр. IV словосачиненіє; стр. 1, опредѣленіє и раздѣленіє; стр. 33, 53, -лѣнъ); стр. 16 склоненіє: које није српски.

По истоме правилу науке о гласовима не ваља ни у данашњим црквеним књигама читати: преселеније (**прѣселѥнниѥ**, та јест **прѣселй-єнъ**), моленије (**молѥнниѥ**), хваленије (**хвалѥнниѥ**); поклоненије (**поклонѥнниѥ**), гоненије (**гонѥнниѥ**); мишленије (**мысли-єнъ** = **мышлѥн-ниѥ**); јављеније (**ꙗв(л)ѥнниѥ**), и т. д.(¹) — Руси у „грађаници“ имају „лэ“, „нэ“ које је = нашем *ле* и *не*; а, и у црквеној и у световној литератури читају: „*ле*“ као *ље*; „*ли*“ као *љи*; тако и: *ње*, *њи*. Ми пак од како се молимо

(¹) По истоме је правилу и: **оуткръжд-єнъ** (м. **оутвръдй-єнъ**), **ꙁапрѣштенъ** (**ꙁапрѣтй-єнъ**), **вож·єнъ** (м. **воꙁй-єнъ**), **крашенъ** (м. **красй-єнь**) и т. д. — Погрешно у цркви неки наши свештеници читају: *смерЋ*, *јесЋ*, *пуЋ* и т. д., јер „**ть**“, кад се у словенском умекша, прелази у „**щ**“ (**шт**), а не у српски глас „Ћ“.

Богу из књига писаних руско-словенским језиком, не познајући рускога правописа, почесмо читати по српскоме (правопису) *ле ли не ни* и где треба: *ље љи ње њи*, против организма словенских језика: старога словенског, српско-слов. и руско-слов. — против рускога и српског народног говора — и против творбе речи, коју, у осталом, наше лингвисте знају врло често потезати.(¹)

Српски језик нема наставка: **тєльнъ.**

Зар се не може о већини до сад наведених погрешака праведно рећи, да су плод „безосновнога придржавања црквено-славенског“ или, у гдекојем погледу, боље — „славеносербскога“ језика ?

За што се у овој књизи код 2 пад. множ. употребљава апостроф ’ — којим се знаком бележи да је нешто изостављено — кад, у присвојном падежу *птица’*, *река’*, *земаља’* (**пьтиць,**

(¹) Тако се код нас у цркви од: **ѕємлꙗ, ѕємлю,** чита сад и поје: **ѕємлє** (м. **ѕємлѥ**), **ѕємли** (м. **ѕємл̑и**), **господнє** (м. **господнѥ**); **отъ нєго** (м. **отъ нѥго. н-ѥго**); **къ нємоу** (**къ н-ѥмоу**), и тако даље. На против: дењ, (**дьнь, днє**), не: дня, и тако даље.

рѫкь, ѕемл̑ь) не само да неје ништа пропало, него је још *а* приплодак?

На стр. 26, помиње се у овој граматици „*узвишено* (′) гласоудареніє“; тако исто на страни 27, „*оштро*“ (без знака), а на стр. 28, врста 5, „*округло*“ (^). Још се на истој стр., у 28 врсти, вели за неке речи: „ма какво гласоудареніє да имаю“; — али се нигде у њој не разлаже, на колико се начина може какав наш слог изговорити, гледајући на „гласоудареніє“, и како се ова записују, а у српској граматици (и речнику) не бележити акценте велика је мана. Српски језик има, после литавскога, од свију европских језика највише нагласака, то јест, два кратка и два дуга, и кратак слог без акцента. Потреба да се акценти у граматици бележе може се увидети, за невољу, и из ова два три примера што долазе. *Њима се разликује:* 3 падеж од 7; на пр. ȍблâкӯ, обла́ку; ствâри, ства́ри и тако даље, (*седми* је падеж дакле по акценту различан од *трећега*, а не да га „збогъ *предлога*, кои само тай падежъ ишту, треба“ задржати); — изговор: (дрво) дȑвета, мн. дрвѐта, дрве́та̂. — На стр. 75, не знам хоћу ли читати: та́јати или та̏јати. Како се разликује: ура́дити, у̀ра̂дим; ура́дих, у̏ра̂ди; запов. ура́ди, или: вр̏ђи и вр́ђи, — или ве̏сти (ведем), ве̏сти ве̏зе̂м и ве́сти ве́зе̂м и т. д. него акцентом? Без акцената се: пу̏н и ра̂н на страни 40 једнаку „оштро“ изговарају. — Даничић у својој граматици акцентује: др̀жах, др̏жа̂, др̏жа̂, — пи́сах, пи́са, пи́са, — и: чу́вах, чу́ва, чу́ва, — а Ј. С. Поповић примећује у 23 (управо 24) бројо „Седмице“ од г. 1854: „Г. Г. Вукъ Караџићъ „и Даничићъ кажу, да є *а* и *я* кодъ глагола „свуда дугачко (!), може бити по нарѣчію „южномъ. У насъ се понайвише кратко изговара.“ Да је писац употребљавао акценте у својој граматици, може бити да би нам показао, како се то *а* изговара „у нас“, то јест у Војводству.

Стр. 18. — „Изузима се влахъ, коє (у вокат.) има *влаху*“. А „по што, *Влаше*, кикош“? позната је свакоме пословица. Али ни писац неје „*влаху*“ — од збиље изузео; јер на стр. 103, каже изреком да „*влах*“ у „зват. єдин.“ има *влаше*.

Отац има граматички у свакоме случају 5 падеж: *оче*. Него Руси, они кажу: „любезный отецъ! любезный другъ“! и т. д.

Синко! *има* први падеж, и то: *синак;* в. „С. Рјечник“ (1852).

На стр. 20 износи се да има 2 пад. множ.: *ујаци* (м. ујака), *курјаци* (м. курјака). Пет „курјаци“ и т. д. не може никад ни до века ва̀љати; испореди (на стр. 16): јунаци, ју̀нака; бадњаци, бадњака; кораци, корака и т. д.

Како има *властелин* у множини?

Стр. 22. „..... та могу у множ. и *ов* добити, као: *зецови* и *зецеви, кецови* и *кецеви*“. Није „зецеви“, него *зечеви* и т. д.; а како се *кец* мења у множини, не марим да видим у „школској граматици“.

Стр. 24. — Је ли истина, да речи које се свршују на *иште* и *ство* имају у 3 пад. множ. *ама?* За што писац, који по *народној* књижевности лепо признаје, да ваља само: *копљима, седлима, крилима, веслима, селима* и т. д., и који ћутке одобрава: *гвожђима, перима, пуцима* и т. д. — не показа из народне књижевности и који пример: *ишт-ама* и *ств-ама?!* особито кад има прилично књижевника који и ту пишу: *има;* (у „Седмици“ и у београдским „Српским Новинама“ може се готово сваки пут наћи: пристаништ*и*ма, средств*и*ма и т. д.).

Стр. 25. — „*Благо, добро* и *зло* (као суштествителна) имаю *ама*, као благама, добро, добрама и т. д. (за разлику одъ прилагателнихъ).“ — Има ли ова разлика заиста у срп. језику, или писац сам поставља сад то правило?

Писац не рече каква је множина од *небо, чудо, тело*. Исто тако не рече како: *дете* има у множ.

Писац ликујући над онима, који хоће да се у 3 падежу једн. претварају свагда, без изузетка, грлени звуци у пискаве, — примерима: „розга, розги (не роз*ц*и), мазга, мазги (не маз*ц*и), дизга, дизги (не диз*ц*и) и т. д.“ — излаже сам себе смеху; јер нико још није рекао, до он сада, да се *г* претвара у *ц* (место *з*). — (Слично су наведени примери на стр. 71: „снуждити, снужденъ [*не снуђенъ*], смождити, сможденъ [*не смођенъ*]).

На стр. 27, писац каже: „да се єднообразности іошъ у она времена (која?) приближивати почело“; тврди, даље, „да се данасъ иста єднообразность іошъ већма у єзикъ увела,“ па онда изводи да „бы се основано могло за-

„кључити, да є болѣ оваке речи (т. ј. које „се свршују на: *ца)* у зват. єдн. писати са „*о* него са *е*, и тако: другариц*о*, дѣвойчиц*о*, „єдиниц*о*, сестриц*о* и т. д.“ — У граматици од 1850-е наводи се (на стр. 11), само из нар. песама, близу 60 речи на *ца*, које у 5 пад. имају: *це;* а ова граматика хоће све то да жртвује „єднообразности“. (Ово је по Богу баш као у тако званој „философској граматици“ из прошлога столећа, којој смер беше постављати правила без изузетака). Овде, где је један од наших граматичара готов да прогласи употребљавање 5 пад. на *це* као злоупотребу, не могу да не наведем речи, једнога европског изврсника у лингвистици, које овако гласе: „Граматичаров задатак није други, него да појаве у језику научно уреди; а не да пориче оно, што се његовој теорији руга“.(¹)

На истој страни речено је, да речи, које „на првомъ слогу *оштро* гласоудареніє имаю, добіяю у род. множ.“ уметак *а;* па се ради тога као примери уз: пȁтка, пȁтâкâ, смȍква,

---

(¹) Миклошић: Über den reflexiven gebrauch des pronomens *ov̑* und der damit zusammhängenden formen für alle personen, стр. 5.

смо̏ка̂ва̂, вишња, вишања, и т. д. — наводи и: зѐмља, зема́ља̂, да̀ска, даса́ка̂; као да је то једнако акцентовано. Даље каже се (стр. 23) да, које имају „на првомъ слогу *округло* гласоударенiѥ (ˆ), те добiяю на краю *iй*, као: сламка, сламкiй....“ Али ко не зна како у 2-ом пад. множ. имају ре̏чи: ба̂нка, би̑рка, до̑јка, жи̑рка, ћу̑рка и т. д.? — У осталом сваки ко у граматици од г. 1850-е (стр. 11, 12) промотри акценте, може се уверити, да је у том догађају „округло гласоударенiѥ“ са свим невино.

Како има *ро̏тква* у 2-ом пад. множ.?

На стр. 30 погрешка је 6 пад. мис*илю*, — јамачно штампарска.

Ако *по-дан* ваља, онда је и по-ноћ (м. по-ноћи) граматички добро. А да *поноћи* није „сред. рода“ (стр. 38), ваља да не ће требати никога уверавати. Онда би гласило: *поноћје, поноће.*

„Д“ кад стоји између два самогласна, може да испадне, на пр. два(д)ест, три(д)ест, четр(д)ест; тако: двана(д)ест (**два-на-десате**), трина(д)ест и т. д. Овако говори знаменито већи део српскога народа; овако пишу доста наших књижевника; овако су те речи написане и у београдскоме буквару од г. 1850 и т. д. Писац пише: једанаjст, дванаjст и т. д. (в. стр. 41).

Да ли се на стр. 44 и иначе: *„двогубъ, трогубъ, четворогубъ, петорогубъ,“* претпоставља речима: двострук, трострук, и т. д. или: двојак, тројак, за то, што је то „најљепши, најобичнији и најприличнији“ израз? (У „С. Рјечнику“ има за сад само: двогуб и петорогуб, па више ништа).

Стр. 52. — Прво пређашње време (аорист, narratif), није добро дефиновано овим речима: „Прошасто просто показує, да се што мало пре ѕбыло“; јер се каже на пр. и: Тада *створи* Бог човека и т. д. — а то се није *„мало пре* збыло“, него, по рачуну православне цркве, пре 7000 година. Него то је историјско време; њиме се приповеда (одсечно) каква год чињеница (factum). Немачко: kaumvergangene, не одговара томе.

Тако не ваља дефиниција ни другога пређашњег (déscriptif) времена: „Преходеће (sic) показує, да се што у дѣйствованю *преходећи* свршує; на пр.: Докле они *говораху*, я сврших посао“. Али кад се у народним песмама описује на пр.: | Жедно момче гором *јездијаше*, | Жедно воде, а жељно ђевојке | Од јада се на мач *наслоњаше*, | А од сунца пером *заклоњаше* — (I 416), шта се ту „у дѣйствованю *преходећи* свршує“ ?

За *будуће друго* време види: Нови Буквар. Рецензија Ђ. Даничића стр. 29.

У напомињатој граматици од г. 1850-е на стр. 38 примећено је о part. praet. act. као што иде: „Ово се највише узима за састављање „прећашњих времена, али се говори и само, „кад се коме што жели, или се заклиње, на „пр. жив *био!* Бог ти добро *дао!* тако не „*ходио* за туђим очима!“ ну како немамо особите форме за оптатив, ауктор њен не води више разговора о томе, остављајући остало синтакси. — А писац ове граматике брже боље начини нам и „*наклонѣнїє* желателно“ (стр. 53). А не би ли српски језик, по томе, могао имати још начина, на пр. ја *бих дошао; био дoћи; биће дошао?*

Од глагола *јесам* наводи се на стр. 54, као „причастїє садашнѣгъ времена: сушти, а, е“; а одмах на стр. 56, где је још једнако о томе глаголу реч, стоји написано: „Причастіє. а) Садашнѣ време. Будућій, — ћа, — ће“. На тај начин ми бисмо имали два „причастія“ садашњега времена: а то неје истина. *Сушти* је у нас прост придев и значи (исти, чити), ipsissimus, на пр. *сушти* отац, а не глаголски придев, (причешће) садашњега времена.

На стр. 56 каже се и то, да од глагола *јесам* нема „нарѣчіє“ (gérondif) садашњега времена; а ја велим да има, и то: *будући* (фр.: en étant, кад се односи на подмет — иначе: étant), на пр. у „Н. Завјету“ (дела апост. II, 30): „Пророк дакле *будући*, и *знајући* да му се Бог клетвом кле“ — и т. д.

По источном говору каже се у нас: летење (од летети); трпен спасен (од трпети) и т. д. По томе би требамо у напредак изнаћи, да ли је: *виђен* (м. **видѣнъ**) форма за сва три српска говора.

Да ми имамо participium praeteriti passivae то знам; познато ми је такођер да се на пр. плаћа се, плаћало се и т. д. пасивно употребљава. Али нова српска граматика, и у поправљеном издању, тврди на стр. 73 (примером за „спрезанѣ страдателнога глагола: плаћамъ се“ — од кога? и т. д. — и примедбом на стр. 74 („ово є само *за примѣръ* наведено“) да у нас има *„спрезанѣ страдателнихъ глагола“*.

Да би се показало како се гради облик за садашње време, наводи се на стр. 74 и 75 *сто* и *десет* примера (не азбучним редом) са „и т. д.“, међу којима се налазе и ови: „зоблѣмъ, глођемъ, „гмижемъ, ржемъ, ричемъ, маучемъ, лочемъ, кукуричемъ, торочемъ, урличемъ, оддишемъ, будалишемъ, липшемъ, свићемъ, блебећемъ, банећемъ, (зар тако ?) гракћемъ, дакћемъ, лаємъ, таємъ“, (на против у 3-ем лицу: кликоће се, уплеће, трепће) — примери који веома приличе „школској граматици“, и у опште првоме лицу.

На стр. 74 стоји инфинитив: *греб-а-ти!*

Од *стéћи* (стег-ну-ти) praes. је: стегнем; а од стезати је *стежем* (стр. 75).

Писац се вара кад каже (76), да у нас има наставак *„ювати“*. У речима: *пљу-в-ати*, и *кљу-в-ати* укида се зев (hiatus) са „в“ онако од прилике, као у *да-в-ати*. — Исто је тако у заблуди кад мисли да се глаголи: пи-ти (пи-ј-ем), ши-ти, кри-ти, ми-ти и т. д. свршују на *„-ити“*.

На примере: погибох и погинух, откидох и откинух, стискох и стиснух и т. д. завршено је овако: „Премда се *двояко* оваке речи говоре, ипакъ є *прво* одъ другога *правилніє*". Кад би писац знао, да се у старим и најстаријим споменицима слов. језика налазе поменуте, и друге сличне речи, у оба облика; заиста не би овако преко судио.

Писац вели (81), да *рећи* има у заповедном начину „и *рекни*". Може бити у Барањи (в. стр. 28).

На истој страни читам: „даємъ да-и (за разлику одъ *дай?*), таимъ та-и (за разлику одъ *тай?*) са свои сложени". Ово само треба написати новим правописом (даји, таји), пак ће се одмах видети да није тако.

К „ясноме понятію" о правилности језика ваља да се рачуна и то, знати које форме какав језик има, а којих нема. А писац тврди, да ми имамо глаголски придев садашњега и пређашњега врем. актив. фор.: први на ***ћій***, други на ***шій***(1); макар што се на пр. из нар. умотворина, из „Новога Завјета“, Писама о служби божјој, и многих других књига са свим противно мора извести. Сме ли *„српски“* граматичар да не спомене ову појаву? Чиме писац, који се (на стр. 18, 19, 20, 24, 27, 29, 43) и сам позива на нар. књижевност, мисли бранити та своја „причешћа“? — Има више од по столећа, како се у нас пише *народним* језиком, па и данданас има (и књижевних) људи, који не признају самосталности српскога језика, него траже над њим некако сузеренство (шта ли) „славенске“ граматике. Кад би позаимање какве год форме у реду било, то би требало Руси на пр. одмах да узму *два* времена из старослов. или из српскога: аорист (за историју) и имперфекат (за описивање); али њихови књижевници знају врло добро, да ни један индоевропски језик нема *свих* облика, него што коме „Бог и срећа дадоше“, (код Грка је на пр. лепо развијен глагол; код Римљана глагол већ није *тако*, него именице; новији неки језици немају деклинација, и т. д.); па сваки треба да је задовољан оним што има. Што се, на послетку, и они, који пишу на пр. *идућій* човек, *пловећа* лађа и т. д. — смеју, кад виде у каквом српском саставу: *любимый*, *движимый*, *прилагаємъ*, *почитаємъ* и т. д., кад је обоје „једне горе лист“? (¹)

---

(1) Ко би код нас рекао: „тамо *стоећа* жена», «тај *радившій* човек» и т. д.?

Стр. 84. „Нарѣчіє є оно исто, што и причешће, само не скланя се, и употреблява се на питанѣ како?“ — Зар свагда? на пр.: „*Ходајући* по шеталишту, сретох тога и тога“; је ли и ту „на питанѣ како“, као у „идемъ *пѣваюћи*“?

(¹) Ево неколико примера таке везе: I. Што се *гласова* тиче: на пр. благочестив (м. — частив), закошњавати (м. закашњавати — касно), недостаточан (— так —), четвороуголан (м. — угалан — од угао; в. и Нов. Завјет), љубезни (м. љубазни), књаз (м. кнез), совет (м. савет), предосторожан (испор. *стража*, руски: сто́рожа) и т. д. — II. Из науке *о творби речи*: на пр. отечески (м. отачки, в. Рјечник), преко наше творевине: *царовање* („Дјевовање моје *царовање*, Цар ти бијах док дјевојком бијах“) неки траже царствовање. (И код Руса ће бити по нар. говору: *цар-ованье*; в. «Рус. Вѣстникъ» и «Рус. Бесѣду» од г. 1856). — Руси пишу: *посредникъ*; а код нас неки не могу да се раставе од: *посред-стве-ника*, и т. д. — III. Ради *облика* испореди што је горе речено о глаголским придевима. — IV. Из *синтаксе* не могу овога пута ништа навести. — Али шта се тих наших људи, који тако пишу, тичу: Руси, лингвистика и наш народни говор, кад они имају на својој страни Милована Видаковића и Аћима Вујића!

Овде ћу, на крају науке о облицима, да пређем на склопове граматике.

Писац не дели деклинације на: мушки, средњи и женски род (испор. стр. 15, 16). — *Дванаест* примера за мушки род (в. 16, 17, 21), биће мало сувише.

„Спрега’ у србскомъ єзику има *три* и по-„знаю се по првомъ лицу садашнѣгъ вре́мена: I. „излази на *ам*, II. на *ем*, III. на *им*. — Да-„кле у свакогъ глагола морамо знати садашнѣ „време, да знамо, по коіой спрези онъ иде“. (стр. 52, 54).

Из разредбе у граматици од год. 1850-е, ваљало би нам, по томе, оне примере овако преугомилати:

II.	III.
Пред-ем (инф. прес-ти)	Држ-им (инф. држ-ати)
греб-ем (» греб-с-ти)	нос-им (» нос-ити)
печ-ем (» пеќ-ти, пећи)	вид-им (» вид-ети)
кун-ем (» кле-ти)	I.
чу-ј-ем (» чу-ти)	Чит-ам (инф. чит-ати)
то-н-ем (» то-нути)	да-м (» да-ти)
мр-ем (» мр-ијети)	(Деоба на свршене и несвршене глаголе, није како ваља углобљена).
пиш-ем (» пис-ати)	
куп-у-ј-ем (» куп-овати)	

А ко би у опште све те, а особито тако различне глаголе „на *ем*“, стрпао у једну промену? али по пишчевој теорији тако је, (в. 9 примера за „другу спрегу“, од стр. 61—68).

Наши се глаголи најбоље деле на оне, који у инфинитиву имају: 1-о наставак —*ти*, 2-о —*нути*, 3-е —*ћти*, 4-о —*ити*, 5-о —*ати*, 6-о —*овати* —*ив*—(¹). По тој деоби, само се ваља позвати на науку о гласовима (ради претварања гласова), пак примери: плес-ти; — мог-ти (= **мошти**, моћи), пек-ти (= **пєшти**, пећи), и т. д. несу ништа друго, него два раздела једне врсте промена̂. — Глагол: *дигнути* на пр. иде по 2-ом разреду; а кад *ну* испадне, онда има инф. диг-ти = *дићи*. ***Историјска граматика*** пак, дужна нам је показати још, откуда да, на пр. *почети*, има у сад. врем. поч-*нем*, *узети* уз-*мем*, *клети* ку-*нем*(²)

(¹) Испор. Малу српску граматику и Vergleichende formenlehre der slavischen sprachen. — Та класификација глагола мора, на послетку, да је и за „практичну потребу“ згодна, кад сење држао и А. Т. Брлић, у својој граматици за Немце, цар. и крал. чиновнике на југу аустријске државе, (Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist, у Бечу 1854-е, в. стр. 78, 79).

(²) У старо-словенском т. ј. **ЬН** и **ЬМ** у: **ПОЧЬНѪ**, **ВЪЗЬМѪ**, **КЛЪНѪ** и т. д., ојача у неодређеном, те и т. д. Само се на тај начин може докучити, кад се каква граматичка ствар у „обичном народном говору“ чује двојако или тројако, које је у реченоме случају *граматички правилно.*

Из ове граматике не може се дознати неодређени начин од: *берем, перем, кољем, зовем, женем.* Исто се тако не може из ње знати како се мењају глаголи: *донети* (донијети), *жети, расти* (wachsen).

Против последњега глагола многи греше, с тога ћу се код њега мало задржати. Основа: *раст*-ти = расс-ти; али се расти пише с једним *с* још у староме — а ако се не варам — и у „црквено-словенском“ језику, као и код нас. Садашње вр. има: раст-*ем* (као плет-ем), прошло: раст-а-о (пле[т]л), али жен. и сред. род: *расла, о,* и т. д. (као пле[т]ла). — А прелазни глагол: растити (= wachsen machen) има: раст-*им*, раст-ио, рашћен и т. д. — Од *нарасти* је несвршени глагол: *нарастати* (погледај у Рјечнику предгов. стр. 2): а *нара-*

прелази у носно **ѧ** (=єн): **поѩти, въѕѧти, клѧти** — (**дъмѫ — дѫти,** ч. донти — дути) и т. д. У *кунем* (м. клнем) прелази *л* између два сугласна у *у*; као што је то и иначе правило у српскоме.

шћивати био би од: нарастити. — Писац има на стр. 19, 24, „нарашћују“.

Од *вез-ти*, откуда оно *с* у „везсти“ на стр. 78?

Облици: *дат* (поред: данъ, стр. 61), наидем (п. наиђемъ 78), *бит* (п. бієнъ 83), *вит* (вієнъ 83) и др. недостају овој граматици.

Писац зна, да у српском језику има предлог: *развѣ*; а тако и *кромѣ* (м. окром, у Војводству, — рус. окромѣ) стр. 86.

На стр. 89 стоји: „*махъ* како да се трудишъ“ и т. д. тако и на стр. 106 *махъ* (на против на 28 *ма*). Ту *х* није на свом месту.

На стр. 90. „О, несрећна мене“! не ће бити српски; као ни клик: „уви!“

Писац има своје техничке речи, па се опет не служи њима, него пише: *прилагателна* (стр. 43, м. прилози), *начинъ* (80, 104, м. наклонѣніє), *мѣстоименіє* (5, 86, м. заиме), *множина* (100, м. множественый брой); а колико ће се самоука сетити, да је овде, на пр. *начинъ* и *наклонѣніѧ* свеједно?

Слово „і“ наводи се на стр. 2, као *самогласно*; на стр. 3, 39, 71, чини службу *сугласнога*; а на стр. 41, 97, 106, зове се *по-*

дугласним. — Сугласно „й“ (j) није наведено међу консонантима под 4-о на стр. 2. — На стр. 2 и 97, каже се да је *ай* и т. д. дифтонгъ. Ако остала непчана (ж, ш, ч, џ, ћ, ђ), кад стоје иза самогласних на крају, чине двогласнике; онда и непчани глас „й“ (j), сложен са претходним каквим самогласним твори „дифтонгъ“.

Од стр. 91 до 106 разлаже се наука о правопису. Код којекаквих *осам* (које врста, које раздела) и више наших правописа, у нас још данас, у оваким случајима, о правопису не може бити речи друкчије, него са гледишта онога, који поставља законе о правопису. За то ћу и ја овде да покажем само оно, што се не слаже са начелима, у овој књизи постављенима и — што је апсолутно погрешно.

Писац пише: *нема* (од којега се говори и: *нејма* и *не има*), а не да да се пише: *прима*; и ако ни један Србин не говори: *пријма* (или приима) — стр. 92.

На стр. 95 и иначе, не чита у туђим неким речима „ѕ“, између два самогласна, као наше *з*, него: А*с*ія, гимна*с*ія и т. д.; а на стр. 10 пише: фило*з*офски (2 пут).

Стр. 96. — „Нѣки у страннымъ рѣчма место „и“ употреблявау „і“.... (ст*і*хъ, *і*кона); но то се зове правописъ безъ довольна узрока отежчавати“. — А на стр. I стоји написано: Ігнята (м. Иг —).

Може ли се оно на стр. 97 назвати правилом: „треба ихъ (то јест: *з*, *с*, *ж*, *ш*) колико є могуће више по корену писати“?

Ка слову *т* на стр. 98, имам просто да приметим, да Руси пишу: *свадъба*.

Као што на стр. 105 није написано: Сент*я*нинъ, Банат*я*нинъ; нити коме пада на ум, корену за љубав, да пише: лист*је*, чест*ји*, густ*ји*, гвоз*дјаръ* и т. д.; тако не ваља писати ни: Хрис*т*янинъ (98, Хришћанин), против организма српскога језика.

Могу ли под: „гледат’ћу, дат’ћу, сѣдит’ћешъ, везст’ћемо, зебст’ћете“ (52, 60, 81), потписати оно, што је речено на стр. 91 (у уводу)?

Писац, који на стр. 91 воли изговор него производ, пише на пр. на стр. 6, 7, 25, 32, 105: *соо*, сок*оо*, п*оо*дне, п*оо*ноћь и т. д.; —

а изговарају *ли* се те речи као на пр. п*оо*чим, п*оо*давно и т. д.? Пре би се могло допустити педанство: пô, дô, стȏ, и т. д.

„Возпитава“ на стр. 14, 2 пут је написано са *з*; а на стр. 15 са *с*. — „Превозход —“ на стр. 39 (два пут) и 104 са *з*; — а на стр. 39 (5 и 15 врста) и 41 са *с*. — На стр. 52 стоји: „*з*было“ — а на стр. 79 „*с*быти, *с*бѣћи се“.

Стр. 106. — „Слово, коє се махъ (!) слабо „у изговараню речи чуло, ако само рѣчи при„надлежи по корену (или производу), треба писати“. И по томе писац пише: Дан*ій*ло. А како ће да пишу они Срби, који не говоре: Дани́ло него Дàнило? или кад се опште какав глас не чује никако, на пр. Гàврило (а не Гавријло)? Сви кажемо: разви́так, а не развијтак (в. стр. III); које последње ни по производу не ваља (испор. добит-ак, завитак, напитак, почетак и др.).

Писац хоће да задржимо у туђим речима удвојена слова (105). — Неки народи по својим правописима читају „s“, између два самогласна, као ми наше „*з*“; а кад им треба глас *с* онда пишу „ss“ на пр. vaso, vassallo, (фр. vassal);

други удвајају сугласно, кад хоће да је претходни *вокал* кратак, на пр. begreifen, begriff место begrif (испор. и: — off м. *ов* у рус. именима); Енглези кад пишу: Gibbon, читају: Гйбон; а кад пишу: Gibson, читају Џибсон, и т. д. — како сад ту да се владамо? (Удвојени вокали препоручују нам се: у нем.: aa [= нашем á], ee [= é]; у енг. — на пр. у географији —: ee[= и], oo [= у] и т. д.) — Писац пише на стр. I классе, а мало ниже на истој страни професора.

Како је на стр. 13 написано „Апрійлъ“ са **ій** — да ли по „изговору, корености — производу — или по уобичаеномъ писаню“?

Писац пише (по изговору) на пр.: бож*иго́*мъ бож*иго́*й — на против: бож**і**я, бож**і**и, — **і**йско — по уобичајеном писању. Историјским правописом, изведеним из споменика српских (или из старослов.), писало би се на пр. **божиꙗ**, **-жиѥ**, **-жии**, (м. **иіи**), **соудийско**, **житийско** и т. д. Па сада сваки разумни читалац нека суди, не би ли корак натраг, у овом догађају, био — корак напред? (¹)

(¹) Рекох *корак*, јер и тај правопис има својих замерака. Стари језик, не познајући слога *јо*, нема

Кад писац на стр. VI тврди да „су списате-„льи наши већиномъ тогъ мнѣнія, да се кньи-„жевный српскій єзикъ,.... у свачемъ, у колико „особина и духъ нѣговъ допушта, старомъ сла-„венскомъ єзику приближує“ — шта разуме он управо под „старим славенским“ језиком?

Жалбе, како наши *књижевници* (les hommes de lettres) не знају ово, наши *књижевници* не знају оно — или као што је у овој књизи (III) наведено (као један од узрока са којих је ова граматика написана) да: „наши „кньижевници већиномъ немаю ясногъ понятія о граматичной правилности єзика свога“, — требало би да престану; јер ко су *књижевници*“ ?

Похвална је у писца тежња на јединство.

особитога знака за њ, као за: **ꙗ**, **ѥ**, и т. д. — **ю** је пак = *ју*; има, даље, два знака за глас «*ј*», то јест, из почетка знак „і“ а на крају слога «й“; и др. — У српско-словенском писало се, на пр. **гдѣ** (стар. **къде**), **вьскрьсеније** (**вьзь**), **срьпскыи** поред **срьбьскыи**; по томе и прилагођавање сугласних (на пр. *б* у *п* и т. д) није истоветно са новим правописом; а и књижевници наши, који пишу *новим правописом*, једни прилагођавају те гласовне знаке, а други их не прилагођавају.

Где се по источноме говору чује час *х*, час *в*, *ј*, *к*, или се не чује ни један од тих гласова, али у писму стоји кашто апострофом означено, да је *х* испало, речју: свуда, где је слову *х* место — писац га пише. Од овакога писања поглавита је добит та, да се *два* српска говора, којима се данас пише (иначе *три*), у писму разликују само у гласу ѣ (=е, ије, и).

На стр. 20 наводи се граматички правилно свршетак *лац*. Да ово ваља, може се и доказати тим, што наставак *ац* (**ьць**), кад се дода глаголском придеву, на пр. владао(-ал)+ац, чини: *владал-ац*; као кад се дода корену, на пр. от+ац, што чини *отац*; основи: трговʼ+ац =*трговац* и т. д. Слично вреди, на пр., и за *засел-ак*, засеока, и т. д.

Писац има право, што (на стр. 74) не одобрава писање: „онъ є се —“. Нема сумње, да се то „*је*“ не говори; то се види већ из саме забуне писаца, који час пишу на пр.: он *је се* родио; а час: он *се је* родио („Родило *се* сунце“ каже песма). — Опоменимо се, при том, да и у латинском језику има случајева, кад „est“ изостаје.

Партија о речцама (прилози, предлози, савези) боље је израђена него обично.

Увод у науку о правопису заслужује похвалу.

Писац на стр. 94 одаје част начелу, по ком: „свако слово“ треба да „одправля само єдну службу“.

На стр. 106 добро је примећено: „споменутомъ погрешномъ начину писаня повода є дао правописъ црквено-славенскій“.

Писац не употребљава ѣ ради разликовања рода, (испор. 29, 99 и др.). Вредно је прочитати примедбу на стр. 99 и 100.

Дај да завршим. Оно што је писац „самъ искусіо“ о облицима нашега језика, то је мање, него што о томе има у „малој с. граматици“ од г. 1850-е, у којој још, сврх тога, нема горе поменутих недостатака, мана и погрешака. *Компетентном* (надлежном) читаоцу остављам, да изрече суд над овом „српском граматиком“.

Седмица, 1857.

IIº Оцена Београчева речника.

По што је Даничић прегледао речи од слова ***п*** из речника г. Ј. Београца, предао је по жељи књижевнога одбора и мени на преглед рукопис тај од 65 полутабака. Већ при првоме читању видех, да посао тај, тако израђен неје за одобрење. Али ја сам рад био да покажем у својој оцени између осталога и то: колико је на број речи изоставио г. Београдац из Вукова речника, пишући овај свој речник, и колико је и каквих је прикупио нових. Како сам пак ове године из ненада преоптерећен био својим службеним пословима, не само тежатником него и недељом и свецем, то сам морао одгодити да напишем ову расправу, док не улучим времена, као на пр. сад о школском распусту. Мимо то, сваки књижевник зна, како је заметан посао судити о делу које нема предговора, у коме би разложена била начела, која писца руководише, и из кога би књижевни оценитељ брзо могао дознати обим дела и начин радње, него му је остављено да *он* (критичар) све то тек из дела самог изнађе. С тога се надам, да ми књижевни одбор не ће замерити, што сам се с овом својом оценом мало задоцнио.

Пре свега ваља ми напоменути, да сам ја овај речник свуда поредио с Вуковим од године 1852-ге, по ономе: ни једна књига не заслужује да је има у књижевности, која или не доноси нешто ново а добро, или не поправља оно, што већ има. Па сад да пређем на саму ствар.

1.

Речник, као што је познато, може бити или садашњега живог говора народног, или само књижевног језика, или и једно и друго, или историјски. Речник г. Београца није ни једно од тога.

Није прво, то јест само садашњега „народног“ говора (као на пр. Вуков), јер у њему има не само српских *књижевних* речи, него и руско-словенских (као: печал, посведневно, пришелац, поварња и т. д.), па и самих кованих (на пр. пиштац = крофна, пенушика = der musirende (¹) Wein и т. д.) У осталом да је писац хтео да покупи само „народне“ речи, онда не би ваља да ни писао нова речника, него само попунио Вука, који у предговору к своме речнику добро вели: „Нити мислим ја нити ваља да мисли ко други, да су и у овој књизи све ријечи народа нашега и сва значења наштампанијех ријечи, него ја још мислим да се у живу језику све народне ријечи не могу ни покупити, јер гдјекоје постају једнако, а кашто и нова значења већ познатијем ријечима“.

Али тај речник није ни само књижевних речи, или књижевних и народних. У њему имају истина гдекоје књижевне речи, (код многих није казано шта значе, на пр. код речи: поредак, порота и т. д.); али нема ни најобичнијих књижевних израза, као: пажња (кад значи позор), повод (Veranlassung), полутак (по цванцике), прилика (Gelegenheit), падеж (у граматици), пречњак (не само у печењу, него и у математици) и т. д. и т. д. — Нарочито ради техничких речи ваљало би да је писац критички проучио све школске и остале научне

(¹) Зар «musiren» од француског mousser?

књиге, као и све новине наше од једно 16 година амо.

Најпосле речник тај зна само за садашње стање језика, а не и за историјски развитак његов. Па и ту, као што видесмо, писац овога речника не покупи ни новији приплодак свога језика, то јест све оне књижевне речи, које у новије време постадоше по законима српскога језика. Њему стара књижевност српска није још помоћни извор живоме говору садашњега нараштаја. Кад се каква реч двојако говори, он не пореди новије облике са старим, да би нашао које је правилније. Тако на пр. реч *рђа*, коју народ правилно говори без *х*, (рђо једна, рђо и чађо! — према староме **ръжда**), он пише „хрђа“ (похрђати); — тако је исто погрешно и „похргати“; — пише „применути“ место *применити* (**мѣнити**); — „пришелац“ (код речи „придошлица“) српски се каже *дошљак*, а према староме **пришьлъ** било би ваља да *пришалац*. — Кад би овај речник био историјски заснован, онда би на пр. код речи: *прћија* стајало, да се у староме српском налази **прићиꙗ** и **прьћиꙗ**, и да је то грчко ***προίκιον***, турски ***мираз*** а српски *жѐнӣнство*, *опрема*. Тако исто стајало би и за старинско *поклисар* (посланик) да је грчко *ἀποκρισιάριος*. —У опште код туђих речи није нигде казано из кога су језика, тако на пр. код речи: пенцер, пеш, пештемаљ и т. д. не стоји да су турске; а кад се тако ради, колико ће читалаца знати на пр. да су ово мађарске речи: *ланац (láncz)* српски: вериге, јутро земље, — *ашов (ásó, ás,* копати), — *фарка (fark,* реп; *farkas* вук, управо репоња) у нас само рибљи реп: фарка пред Марка; — *биров* (судија), — *латов* (позорник, од *lát* гледати), — *кењача* (коломаз)? и т. д., или да је *ма* = али, италијанско ma, (француско mais)? и т. д. и т. д. — Вук каже да је реч „пангалоз“ (скитач) чуо у Београду, а господин нам Београдац не показује да је то грчко **πάγκαλος** = прекрасни, лепи, у црквеноме „благообразный“, које Срби грађани говоре само у иронији; њима је та реч остала по свој прилици од некадашњих грчких попова и трговаца.

Али етимологија у опште као да није јака страна пишчева. Он пише на пр. „преврхнути вѣром“, „преврхнуло се вино“ место *преврнути*, које се говори место *превр(т)нути* (испореди *превртати)*. Код речи *пар* („у овај пар“)

стоји „rad. пор“, али „пор“ неје корен, него иста реч по руски. За руско-српску реч *пећи* = *sorgen*, вели да долази од „печал“; та ваља да је именица „печал“ постала од основе *пек* старинским наставком **ѣль**! У њега је „пошта“ једна реч са два значења, а овамо је ´пошта = Post туђа реч, а пошта (почьта, поштовање) српска. Пише „поразшта“ место *порадшта.*

Даље, писац брка предлоге *пре* и *при*; пише „прикидати“ место *пре́-*, а „прелећи, препека, препѣтити, препуст, предобити“ и т. д. место *при-*.

Пише **ы** где му неје места, као: „пырь“ (**пирь**), „препысник“ (**писати, пьсати**) — а не пише где би требало, као у пос*и*пати, и подас*и*пати, проп*и*тати, при- и приу-, пок*и*селити (**кысєлъ**), пок*и*пети, прих*и*тати, придоб*и*ти (а пише придоб**ы**вати), прогр*и*сти и подгр*и*сти, пог*и*бао, приказ*и*вати, повик*и*вати, през*и*вати и т. д.

Пише *ѣ* где му неје места, и то:

а) где би требало *е* (старо **ѧ**), на пр. попр*ѣ*гнути, притр*ѣ*снути, претр*ѣ*сање, пресв*ѣ*нути, пом*ѣ*кан.

б) где би требало просто *е* (које и у старome гласи **є**): порѣкнути и порѣћи, претѣка, претѣћи, претѣч.

в) где би требало *је*, н. пр. „преѣњати“, јер глагол прионути (руски прильнуть, прилипать, и чешки *přilnauti*, од корена **љп**, пољски *przylgnąć* од истога корена **љп**) говори се не само *прионути* негѐ и „*пријенути*“ (види у Вукову речнику), дакле *је* место *јо*; а отуда је јамачно и *пријењати*.

На против не пише ѣ где би требало (а сам поставља правило да треба), већ место тога слова стоји:

а) *е*: погорелац, подгревање, подгреяти, подлевати, поболевање, прелезти, позадремати, позлеђивати (старо **ѕлѣ** = зло, у Црној Гори и данас *жље*, као и старо добрѣ = добро), полевати, понеговати, претерати; — даље, код глагола на *ети* у староме **ѣти** (као: погорети, поблѣдети, подаждети, подадрети, подлетети, повѣдети, пренети, по-, под-, прохтети, превретти, пожелети, поживети, покипети, поплавети, попрети), код речи сложених с предлогом *пре* (**прѣ**) и код многих са *преко* (**прѣко**).

б) *и* као: пов*и*дати, побѣсн*и*ти, прес*и*яти, подр*и*мунак (испореди „дремовац“ и **дрѣмати**).

в) *е* или *ье* (*је*) место ѣ, као: прелет*е*ти и приле*ће*ти, посиро*ће*ти, поскуп*ље*ти, поко*ље*ник, про*е*дрити и пре*е*дрити (од **прѣ** и **ѩдро**).

2.

Али ни с друге стране неје писац на чисто, какав речник пише, да ли то јест велики, који треба да је што потпунији, у коме се не одбирају речи, или само за неку потребу, као на пр. за школу, па према томе колеба се које речи да задржи, које ли да изостави.

Тако на пр. изоставља имена српских земаља, места, река, гора, и т. д., и сва крштена имена мушка и женска. Од свију таких имена задржао је само ова: Пољак, Посавље, Пролог, Подунавље, Прекодринац, Прекоморац, Пирлизина *(Gegend)*?, Петка и Петров дан; осим тога има још ове речи од такових изведене: покаурити, посрбити, пошијачити се, пошокчити се, потурица и потурченик. Али где да нађе онај коме треба, ако не у речнику, да се на пр. полуострво Sabioncello зове српски: Пѐљешац, да су од имена Пѐраст изведене речи Пераштанин, Перашкиња, перашки, од Пљевље (множина женског рода): пљеваљски и т. д. — или да је према Павле женско име Павлија и Пава? Где ли ћемо наћи, ако не у речнику, толика народна (не календарска) крштена имена? Може бити да ће на крају овога речника доћи списак таких имена; али ту обично бивају само нека главнија, а не што више њих.

Коме је намењен овај речник, кад писац изоставља речи као што су: пиш, и т. д. а задржава: помижати, помочати (које то исто значе т. ј. помокрити се), прпорење, прцање, пуздра, пекилавити, прокурвати се? Нема: попрд *(unnütze Dinge)*, попрдица, (ваваљак у пређи), код којих се речи заборавило од куда долазе, као и код прдаљка (у гадљама), краставац (од краста) и т. д., или код француског *reculer* (уступити, устукнути) од cul (стражњица). Зазорно му је: погузијаш (gourmand) а има „подводница“!

Писац овога речника изоставља неке туђе речи, као: пајташ, палисад, пантљика, пара (новац), парада, паор, персона и т. д. а има:

кан, клундре, потревљен (*treffen*), предикатор (проповедник), порција (пореза) и т. д.

Господин Београдац има у своме речнику: пекарев и пекарски, а овако изоставља таке творевине код других речи, као: пекаров, пекарски, ханински и т. д. Али колико ће њих знати, да *пекарев* значи des Bäckers, а *пекаров* eines Bäckers, der Bäcker и Bäcker-? Кад би [illegible] [illegible] по [illegible] знање за [illegible] [illegible]: агински, ханински, гостински и т. д., зашто не би [illegible] [illegible] „агани“!

У своме речнику има: [illegible] и [illegible] — а нема: [illegible] ([illegible]) и [illegible]. Бар што је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] *преко* [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] *прео* [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] у [illegible] и т. д. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] — [illegible] [illegible].

мајушан; — *дрекењати се*, *вуцињати се*, *чамуњати*, — *гипкати*, *говоркати*, *сецкати*, *туцкати*, *возакати*, *мољакати*, *звиждукати*, *живуцати*, *светлуцати се*, *пијуцкати*, *врцкати*, *стрицкати*, *труцкати* и т. д. Па и самим предлозима постаје деминуција: *на-кисео*, *о-мален*, *по-велик*, *су-луд*. — Изоставља формацију „поученије“, заборављајући да има десетак речи, које из српско-словенских црквених књига пређоше од вајкада у народ, као: богојављеније, васкрсеније, вазнесеније, ваведеније, јеванђелије, поученије, спасеније, и т. д. поред српске народне формације наставком *је* место **ие**, као: богојављење, јеванђеље, спасење, поучење, или на други начин, на пр. Ускрс, Спасов дан, Благовест и т. д. — Најпосле г. Београдац узима неке речи само у женском роду, а не и у мушком, на пр. „претека“, „пресека“, а не и *претек*, *пресек* и т. д.; али има речи које се говоре у оба рода, а гдекоје и у сва три, као: *завес* (превес) и *завеса*, *основ* и *основа*, *осек* (одсек) и *осека* (одлив морски), *јава* и *појав*, *нада*, *нȃд* и *надање*, и т. д. — па за што да то речник затајава од онога, који жели знати?

Ево сад поименце оних речи (на број 420 само код слова *п*, осим напред поменутих земљописних и крштених имена), које имају у Вука а г. Београдац нашао је за добро да их изостави:

Паветина, пазарија, -зарлија, паја, пајанта, пајединица, пајташ, -шица, паклењача, паламида, паланга, палетковати, палиђак, палијер, палипушка, палисад, паличњак, палуцање, паљ, пампак, памуклија, пандара, пандуров, -рски, -овати, пантљика, паор (са свима изведенима, на пр. паорија), папоњак, папош, папратник, папрац, папра́ца, папрењача, паприка, паприца, пара (новац), парагун, парада, паракнути, парасити, парати (без значења ritzen), парацик, пâри, парија, парта, парцов, пасина, пасић, пасмарковац, пастрмица, пата, паткин, патков, патргање, патријаров, -ев, рски, патрола, -ити, -ица, -лење, пауков, паунов, пафтица, пацити, пачек, пачићи, пачица, пачји, пашајлија, -шалија, пашин, -нски, пашчиње, пеана, певачев, пе́вачица (кукавица), певушење, -ити; педевсија, пекаров, -ски, пеленак, пеливански, пембе, перајница, пергаторија, пêрда (вео), перде, перѝшани, персона, перушиница, перчинић, першун (дивљи), пêте, петero, петиња, петлов, петлова креста, петљање (бунцање), петњак, петопрсница (кокош), петорица, -ронаест (у Ц. Г.), петрусин, пећарица, пећиница, печак, пешкирина, -рић, пи! пиварев, -рски, пијанчовање, -ати, пијаца, -чар, -ски, певница, пијукање, пикнути, пила, пилац, пилићи, пинокот, пињав, пипавица, пиплићи, -плица, пир (жито), пиштољски, пјандура, пјаница, плавити се, плавка (грожђе), плаир, плајвас, плакати се, пламеник (Rothlauf), пладањ (тањир), плацарина, плачињати, -ање, плашњача, племеник, плетикотарица, плетикрошња, плењење, плованија, пловчји, плочаџија, пљувача, пљускати, пљуцнути, поарнаутити (се), похарчити, побавучке, побашити (се), побегнути, побискати се, побити (побудем), побљувати, побожићна част, побоја, побоке, побугарити (се), повлашити (се), повраћати се, поврћи се, поганити се, погановић, поглаварица, -варов, -вички, поглати, поглејати, погленути, погњурице, погорелица, погрубети, погузијаш, подагонити, подаћи, подаштрати, -ање, подбијати се, подбрективање, подбријавати, подјажје, подјазница, поткривање, -ати, подложњаци, подлупити се, -лупљивање, подрепина, -репљивање, подробак, подотавити се, подригнути се, подрумски, подстрешје, потпрдица, пожбунити, пожедњати, пожњакиња, пожунац, (меров, оканица), појединце, појечати, појти покајање, поклизнути се, поклоњање, покривац, полагачице, похлапан, полатинити (се), полевка, полеваћи (убрус), полевачина, помацарити (се), помести се, пометно гумно, помицати (се), -ање, помишљање, помештање, -ати, поморац, -ски, помосковити, понедеоничар, понемчити, понукати, -ивати, -ање, поњаветина, -вица, -вски, (брдо), -вчина, попадијин, попасковати, -ање, попасно доба, попјанити, попрд, -ица, попрштити, пòранити, порат, поребарац, поребрити се, поребруша, поредовнички, похришћанити, порон, -нути, посан, посвадиште, поседлица, посиначки, посинко, посећи се, поседник, поседовати се (с ким), посеклица, поскурни, послеп, посни, -ник, -ница, посребрнити, постојање, постоловина, посукљати, потапсати, потијати, потиљак, потрапити, потремак, потрпети, поукивати, поунијатити (се), поученије, пофермати, похајдучити, поциганити, -ганчити се, поцркати, почасница, почетвороноже, поштански, праведнички, празник (светац), празнословљење, пратња, праћакнути се, працеп, прачевина, прачић, прдавац (птица), прдељуска (ћушка), -љуснути. прдоња (грах), прдосија (духан, барут), прдлати, -ање, преборски, превесити, превожење. прегињање, прегљача́, -љица, преграчић, прегребати, -ње, пређурина, през, презданка (кокош), прекаја, прелевати, ање, прелетнути, прѐлетити (лето), прѐлећи (прећи), премалеће, преноћити, прео (преко), преобући, пресалдумити, преседнути, пресецање, престо. претек, прьтерати, -ивати, -ње, преткутњица, претљи, преходњак, прецеђивање, прешити (-шим), пржница, приват, привенчати, призд рети (се), прија, пријатељашити се, -ење, -љев, прекладник, преклет, пријенути, пресадница, пресед, пресек, преснац, пријин, прикумица, при́нцип, -ов, -овина, припијати, -ње, припунити, присвијеђети, прислинкивати, -ње, пристајати, -ње, притеривање, причесни, приштић, прњаворац, -рка. -рски, -чад, -че, прдњадовит (пањ), про, провати, провизур, -ов, -овица, провунта, проглати, продо (-ли), проз, проигумнов, прокаскивати, -ње, проклетњак, пролетњи, промисао, промишљавати и т. д., промрмљати, промумљати, пророчки, просјаков, проскура, просуљица, протин, протопопа, -пин, проћеретати, проћетати, процаптети, процвасти, прочка, прошетивати се, -ње, прћијаш, прћије, пршљењак, псовачев, птрше! пулчаз, пупчити, пустопашице, пуће, пуцарати (се), -ров, -ев, пушкàрица, пу̏штати, пушче.

Ваља узети на ум, да гдешто несу изостављене речи, него само поједина значења, и да често код глагола изоставља заменицу *се*. Али несу сви глаголи повратни, којима се додаје заменица *се*, него их има и узајмичних као љубити се (један другога), свађати се (један с другим), поседовати се (с ким), и т. д.; друго, има их који се двојако говоре: постити и постити се (у староме само **постити сѧ**), и најпосле, што је у нас повратно, не мора бити у другом језику и на против, као: играти се: spielen, звати се, heissen, — захвалити (коме на чем), sich bedanken, (то јест sich mit Dank umgeben).

На послетку, има у овом речнику 67 речи, код којих неје казано шта значе, а у Вука стоје заједно са значењем; ево их: пасмењача, паструга, патуца, пенџе, пероњика, перпера, писаљка, -љица, пискор, плаветник, плетњица, плећаш, пљускавица, побурити, повратич, поврађај, подложара, потквасница, поткечак, поткрпљање, подносити, покоњ, покопица, попина капица, попленити, попригати, попевати, -ње, поредак, поривање, потребач, пошав, пошити, -ивати, -ивач, поштити, празити, -жење, праскоч, пратљача, прекретати се, прекретња, преписник, преходница, придруга, придевак, преход, припаша, пробирање, пробирач, пробити, проводити, прокап, прометати се, просеч, просторија, прохуља, прпоруша, прпошка, прстенак, пртилица, пулија, пусат, путити, пучанин, -нка, -нски, -нство.

Примедба. Кад кажем да у Вуковом речнику нешто има, онда разумем ту: и оне напред „наново додате ријечи“, и оне што су само јужним говором написане.

3.

Па и оно што има у овом речнику, није онако удесно као у Вуковом.

Писац не казује нигде генитива, а од 14 облика сваке именице (7 падежа у једнини и толико у множини) често 11 до 12 имају генитивну основу. Знамо да *вла̀далац* има у 2 падежу *владаоца*, а *палац* : *палца*; према томе, ко ће погодити како има *подмукалац*, *посалак?* и т. д. *Погибао* има *погибли*, према томе *помиеао* : *помисли*; али *промисао* (божји) има *промисла*, *и расо* : *расола*, а *со* : *соли* и т. д. Како имају у генитиву: *прекономс* и *„позаймац“*, *добит* и *клет* и *„пят“ ?*

Осим тога генитивни нагласак имају обично 7 до 9 облика, а номинативни само 1 до 2 1-ви и 4-ти падеж, или 1-ви и 5-ти); јер 7-ми падеж једнине (а каткад и 5-ти) и 2-ги множине имају често своје особите акценте.

Тако опет код глагола не казује садашњег времена, а од 30 и више глаголских облика често 16 имају основу садашњега времена, као на пр. код глагола: клети: кун-ем, донијети: донес-ем, мрије-ти: мр-ем, виде-ти: види-м, мле-ти: мељ-ем, бра-ти: бер- ем, зва-ти: зов-ем, клати: кољ-ем, држа-ти: држи-м, писа-ти: пиш-ем, мета-ти: мећ-ем, вика-ти: вич-ем, капа-ти : капљ-ем, кова-ти : ку-ј-ем, купова-ти: купу-ј-ем; па онда уме-ти има уме-м, а живети: живи-м, чува-ти има чува-м, маха-ти: маш-ем, држа-ти: држи-м, а каја-ти : ка-ј-ем (сеја-ти : се-ј-ем), дава-ти: да-ј-ем; — даље, вез-и-в-а-ти има везу-ј-ем, доказива-ти: доказу-ј-ем, а — закива-ти: закива-м, оснива-ти: оснива-м, тако исто: задњивати, умивати, покривати, снивати и т. д.; — осим тога, гнати има гнам и женем, ткати: ткам и (т)чем, купати: купам и купљем, зидати: зидам и зиђем, јести: једем и јем и т. д.; — најпосле, хтети има: хоћу, а захтети: захтем, бити: будем, а добити: доби-ј-ем, (од тога је старији облик — добудем).

Како ће и овде на пр., слични глаголи и с истим нагласком у неодређеном начину, као: подве̏сти: подвѐде̂м, подвѐсти: подвѐзе̂м (подве́сти: подве́зе̂м), по̏пити: по̏пи-ј-ем, по̏п-и-ти: по̏п-йм и т. д. — да се разликују у речнику друкчије до садашњим временом и — акцентом?

Нека нас писац тога ради не упућује граматици. Кад би цела граматика израђена била по новој системи, онда бисмо у 2-гоме де̂лу нашли све речи (основе) са својим значењима, у 3-ем де̂лу све облике именске и глаголске (речи), а у 4-оме реченице (фразе). Али а) то још није учињено за српски језик, а б) речник, и ако стоји изван научне системе, ипак ће бити потребан свагда као практична књига, у којој се *брзо и лако* може наћи све оно, што нам код које речи треба да знамо; нарочито речници добро протумачени туђим речима и реченицама осветљују врло матерњи језик.

Писац не разликује *пожутети gelb werden* од *пожутити* gelb färben (наставак *ити* значи machen), већ пише само *пожутити.*

Па ни облици глаголски не пролазе боље код њега. Од реченице „парбиш се чим сване“ начинио је он неодређено „парбисати се“ ; али од „парбисати се“ било би садашње време *парбишем се,* а глагол *„парбим се“* има неодређено *парбити се* (од парба, парница). У Вука има реч *памћење,* а писац овога речника хоће тобоже да поправи, стављајући „памтење“ ; али сви глаголи на *ити* имају у партиципу наставак *ј-ен,* а не *ен,* на пр. мутити : мућен (мути-ен, мутј-ен), претити : прећен, крстити : кштен, пустити : пуштен; родити : рођен; молити : мољен, хранити : храњен, мислити : мишљен, испразнити : испражњен; возити : вожен, просити : прошен, бацити : бачен; тако : љубљен, купљен, слављен, ломљен и т. д. — а од тога глаголског придева постаје именица наставком *је,* дакле и *памћен, памћење.*

Тако је исто погрешно од генитивне основе *паоц-а* — начинио номинатив „*паоц*“ место *па̀лац* (ген. *па̑лца* у људи, а *па̏оца* у точку).

По више речи пише као једну на пр. прѣкошир, прибогу, преоноћ, по-сем-сега.

Код њега је „поноћи“ adverbium. Ако је *подне* (по дне, по дана) adverbium, онда је и *поноћи*. Још је велика незгода, што је писац изабрао баш речник за возионицу, у којој ће да вози у књижевност свој особени правопис и своје у нечем друкчије акценте. Он не чека да се тај његов предлог прими у књижевности, или бар да стече себи партију, па онда да уводи то у речник, већ ради *anticipando* — ужива у напред. А баш је речник књига, што поступа веома смотрено; која све оно, што није народно, или опште примљено, или што лексикограф (као стручан човек) сам предлаже, назива *новим речима (vox nova)*, па тако и у правопису и у свему осталом не трчи пред књижевност, већ је прати, или иде уз њу напоредо: да не би чинио забуне, него да би речник заиста био права практична књига.

Али да видимо какав је то правопис.

Писац је из своје буквице избацио ꙿ и ъ, узео је из Вукове *љ* и *њ*, а после слова *ш* додао је још ове знаке: *ы*, *ѣ*, *я*, *є*, и *ю*.

Правопис тај није основан на фонетичком (гласовном) начелу, јер има за два гласа: *ја*, *је*, *ју* по један знак: *я*, *є*, *ю*, — и задржава знаке *ы* и *ѣ* за гласове Србима непознате. Још к томе не може да забележи *ји*, већ пише *и* или *ии*.

Али правопис тај није ни историјски. Није историјски-српски, или старо-словенски, јер би онда ваљало да пише **Срьбиꙗ**, **-биѥ**, **лꙗ**, **нꙗ**, **лѥ**, **нѥ**, **л͡и**, **н͡и** — **лє**, **нє**, **ли**, **ни**. Није ни руски историјски, јер онда би те речи биле написане овако: Србія (**-бїѧ**), -біе, ля, ня, (**лѧ**, **нѧ**) ле, не, ли, ни (ље, ње, љи, њи) — *лэ*, *нэ*, (ле, не), ли, ни (ли, ни).... Већ по правопису г. Београца то се пише овако: Србия, -бие, ля, ня, ље, ње, љи, њи — ле, не, ли, ни.

Даље, како хоће писац да му се чита *ѣ*? Оно се у старо-словенским споменицима (који су до данас познати) читало као (**ꙗ** **или**) é, стари су га Срби читали као *е*, Великоруси га и данас изговарају као *е* (**ы**), а Малоруси као *и*; ну у другој половини прошлога века „славено-сербски“ књижевници почели су ѣ, пишући га и путно и беспутно (видѣ, читанѣ), читати као *је*, а то је *по јужноме српском изговору*. Сад како хоће писац да му се чита ѣ: или свуда као *је*, или како ко хоће — према своме дијалекту — дакле као: *ије, је, е, и*?

Ако ће свуда као *је*, онда натерује јужне Србе да не говоре, на пр. дијете, дјетета, љепше, њедра, времена, видио, прӥђе, сијати — нити источни Срби да говоре: дете, детета, лѐпше, недра, времена, видео, пређе, сејати — него сви заједно да изговарају те речи овако: дјете, дјетета, љепше, нједра, врјемена, видјео, прјеђе, сјејати — како нико не говори, дакле учи сав народ, да треба да промени свој језик — његовој машти за љубав.

Ако хоће пак да се ѣ чита према дијалектима, онда би требало свако ђаче да учи најпре старо-словенски, да би знало где треба писати ѣ; а да то није ласно знати, види се већ отуда, што ни сам г. Београдац, који пише речник, не зна сваки пут где му је место — као што смо напред видели.

Што писац овога речника пише *ы*, кад Срби немају звука који би гласио као старо **ы** (т. ј.

ъ+і=уи=*й*)? Да ли коренитости за љубав, т. ј. да се види, да српски глас *и* не одговара само староме **и** него и староме **ы**? Али онда би требало то начело и даље извести, или га и код та два гласа изоставити.

Кад би се то начело и даље извело, онда бисмо видели, на пример:

а) да наше *а* не одговара само староме *а* него и **ъ** и **ь**, као: баба, да́нак — сан, бах — тама, дан, ноћа-с, (**баба, дань — сънъ, бъхъ — тьма, дьнь, ношть-сь**);

б) да наше *е* не стоји само место старога **є**, него и место **ѧ** и грчкога ***α***, на пр. јелен, — цет, блед, тресем, свет — кестен, кревет, (**ѥлєнь — пѧть, блѧдъ, трѧсѫ, свѧтъ,** — ***ϰάσταvον, ϰράβατος***);

в) да наше *о* заступа не само старо **о** него и **лъ**, па и туђе ***а*** без акцента на пр. кост, — котао (**кость, котлъ**), — коризма, сотона, коледа.

г) да наше *у* одговара староме **оу, въ, ѫ, лъ** и туђему о, као: румен, — у, унук, уторник, удовица, уз, — рука, угао, трус, блуд, пут, (**рѫка, ѫглъ, трѫсъ, блѫдъ, пѫть**) — пун, суза (**плънъ, слъꙁа**) -- ружица, рузмарин, уље, дужд, копўн, лимун.

Шта ћемо ту да радимо за љубав коренитости? Да ли да пишемо не само врѣме, рыба, — него и: сън, дън — пѫт — кäстäн — кысел — кåлѫда — вънук, рѫка, слза, рôсмарин, лимôн и т. д.?

Та највећа је заслуга фонетичкога правописа, што ко год зна написати 30 писаћих знакова српскога језика, тај зна српски *писати* и читати, а г. Београдац својим правописом чини потребу, да Срби уче најпре стари словенски језик, да би знали своје речи како ваља писати. Или другим речима: Вукова школа рада је, да што више чланова српскога народа знају писати и читати, а правопис г. Београца иде на то, да се патентом обдаре само виши разреди народа, т. ј. само они, којима је приступачан стари словенски језик. Али шта би било онда са образованошћу што већег броја српскога народа и са свешћу народном? Од 6 милијуна Срба — 9|10 су сељаци а 1|10 -ину (дакле 600,000) чине сви остали редови заједно. Красна ли би то *народна* књижевност била, која би само из по милијуна људи изводила своје писце и читаоце! Немојте тако. Најбоље би било да узмемо стари словенски језик за свој књижевни, па бисмо онда ближи били староме индијском, то јест санскртскоме језику, томе — мајдану од корења!

Писац је за коренитост, а пише фонетично: полошке, пожњака-воћка, пусник и т. д. (место: -лож—, поздњ —, пустн —) — не по изречноме изузетку, него случајно.

Као што се у партиципу каже: *иле(т)ла*, и *кра(д)ла* — без *т* и *д*, тако се исто каже и *расла*, дакле *порасли́ца*, а не „порастлица“.

По неком закону у нашем језику глас *д*, кад дође између два самогласна, испада, па се каже на пр. два(д)ест, три(д)ест, четр(д)ест и двана(д)ест, петна(д)ест и т. д. Неки хоће и ту да укину зев између два самогласна умећући глас *ј*, па пишу и говоре: дваjест, тријест, петнајест. Али како ће писац овога речника да оправда своју формацију „петнайст“, која без невоље нагомилава сугласна на крају? То би тако исто добро било, као кад би ко рекао: двајст, тријст, четрјст, дванајст и т. д.

Забуну чини још и то, што писац не намешта свуда речи азбучним редом, на пр. премалетни, про-лѣће, про-лѣтни, пре-мамити и т. д.

Као што код правописа писац одбацује припознато боље и правије, тек да има нешто *своје,* чим би се похвалио, (мáзу своје маште, коју и за то може бити мисли, да му ваља гајити и неговати, што му нико не пориче да јој је он отац); тако и код акцената нашао је да му ваља мрчити. Вук, који је први показао колико српски језик има нагласака, почео је бележити кратки и оштри нагласак овако: ` ˵ а дуги и отегнути овако: ^ ′. Г. Београдац задржао је два кратка знака Вукова, а два дуга хоће да се бележе овим начином ′ ¯ (први му је дуг, а други врло дуг). Али шта ће то рећи, гледати где год може, да пође новим, очевидно *не бољим, ни краћим, ни поузданијим* путем? Зар ради празне славе, да смо први пошли тим путем? Писац овога речника баш као да иде на то, да прогласи сав материјал, што други дȍнесе пре њега, за неподобан, те да њему припадне слава, да је он извео велику зграду. Али вара се г. Београдац, ако мисли, да се у српској књижевности и данас може отворити нова епоха којекаквим ситницама на пр. *каквим год* изменама у Вукову речнику, правопису и акцентуацији. Заслужне трудбе

Вукове утврдиле су српске писце у начелима што се тиче језика и правописа и акцената; а где то још није, ту не ће никад ни бити, докле год себезналост буде надвлађивала сваки други поглед на ствари!

Даље писац брка акценте; пише: пàбирак место пȁбирак, пāрац место пàрац, пàс место пас (пâс, појас), не разликује: пȁпа (отац) и пáпа (хлеб, код мале деце) и т. д. оваких примера могао бих навести више, али би тешко било у њима се наћи, због промењене акцентуације.

4.

Сад да пређемо на оно, чега у Вукову речнику нема, што је дакле принова г. Београца.

Он је умањио и увећао више придева и прилога, прво предлогом *по*, а друго предлогом *пре*: повише, поготову, подалеко, поблизу, побрже, повећи, помекан, понайпотље, понайпрви понашире, поправ, постарие, потихо, почесто, пошир, пояк, поизвишен, позелен, полош, помален, покучаст, (потекар); — премален, премлад, пренеяк, препоштен, пресвет, превремен.

Партицип пасивни од неких глагола узео је за особиту реч: претрвен, подрт, позатворан, продрт и т. д.

Неким српским именицама додао је грчки предлог *пара*, као: парадѣд, парарай, параклис̌, парачудо.

Уврстио је у свој речник ових 190 речи са њиховим значењима: паврзма, пагати (pagare?), падала, падеж, *(la baisse)*, пайсати, палежати, паметити, папаз-яния, патарица, патка, (дењак), пацел, пендушити се, бела печеница и црна, печити се, пик *(la pique?)*, пипав, пирличевина, пискати, писме, писмен, питач, пичити, пишкорња, пиштац, пияда, пияћи, плана, пласав, — аст, пласт сена, пластняча, платница, -- ичара, плаћеник, плахаш, плећњаци, плик, поайле, поборник, побудити, побѣг, поваљати, поварня, повирати се, повѣрење, повѣстница, погода (времена), погуба, подавати, подал, подаплити, подарак, подивљати се, подкласти, подкрасти се, подлост, подмесит, подметче, подмуће, поднадути, подобити се, подоље, подржати, подручак, — ручковати, подсмѣхуша, — смѣшиво, подстаћи, подстрек, подсећати, — ње, подједнако, пожгадити се, позаймац, поизмаћи, поконабити, покушай, поливачина, положито, пољаска (у Ц. Г.), пома, помазаник, помет, помѣстни, понездравити се, понеразити се, понос (пренос), пообѣхнути се, поодлютити се, поодютрити се, поособ, поохрати се, попибиров, попикати, поплѣнити, покренути се, попутбина, поробоћење, посиграти се, поспас, пострѣш, посувратити, посѣдство, потипати се, потмурнест, потолито, поточити, поћулити, похотљив, похрђати, појак (воде), појачки, прамити, праћеник, прауставка, првотни, пребирати се, преводни, превоје, преврշити, преговарати, прегревица, прегрнути, предак, предводити, предићи, предсрѣтати, предуставити, предузети, преживити се, презорити (турско зор, зорт = сила), прекалити, прекамукати, прекотешљив, прекривати, прекрупа, прекужник, прелав, премирати, премлавити, пренаглити, пренебрегнути, пренебывати се, пренеразити се, препирка, препитак, препѣвати, прерицати се, прескочица, престранити, преташити, претворан, претупити, прешан, прибавка, прибытак, привидно, придолица, придрнути се, призрак, прилагодити, примирје, примладити се, примлавити, примлачити, пристасати, приудружити, причетник, пришутати се, провести се, продор, пролаз, (у Вука: продер, пролазак), пролок, пролука, промуђуран, -ђурла, пропытати, пропити се, проплеме, пропрцати, прохтѣти се, прошић, псогоня, пушан, пѣвун, пят.

Осим тога има још нешто нових речи, код којих не стоји никакво значење, као: плат, пиритлика, подстидан, -дност, подузглавље, подчинити, прслак, посланство, послатак, поснопица, пособити, постарити, потркла, потѣка, почивка, починство, пошаст, празарица, пребанати, преглавица, преговор, презѣвати, препоручити, пренемагати се, пресиље, пресѣда, пресукати се, прет, претежан, претран, прејутрити, прибиш, прибрехати, прилицати, принимити, припежити, приређење, приставка, присѣлица, притешњати, причинити (се), пришушнути се, проредити се, просахнути, просвѣтка, пустомашан, путен.

Нових пак реченица додао је писац само код ових речи:

а) код именице: памет и правда;

б) код ових глагола: пасти, повратити, подићи, понети, поћи, преметати, примити, проћи (пролазити) и пустити;

в) код ових речца: по, под, преко, према, при, пред; (па) пак, по што.

Али морам приметити, да су и ту реченице само нагомилане без и какве уредбе, нарочито код предлога. Та бар за предлоге је показао Даничић (1858-ме) у својој синтакси, не само које су им прва значења, него и како се из њих развијају остала, и то стотинама поузданих примера.

У опште се писац одликује непоузданошћу. Он нигде не казује од куда му речи и реченице: да ли их је сам чуо, и где, или од кога их је добио, или их је нашао у народним умотворинама, или их је нашао у кога књижевника, и то местимице где. Па и код оних речи, код којих у Вука стоји од куда су, он врло често изоставља покрајину, те ретко кад додаје: у Приморју, Далмацији, Црној Гори. Срему, и само један пут у „Хорватской“ (зар Хорватској?) код речи „панос“.

Вук тумачи српске речи немачким и латинским речима, те тако на пр. код речи „особито“, *besonders*, разликује латинским језиком два значења: *praesertim* и *seorsum*. Писац овога речника тумачи само немачки. Али код речи „похрана“ (остава) нема немачке речи, већ стоји само латинска *custodia*, а та реч може значити и *стражу*.

Али ваља признати, да је писац гдекојим речима додао нова значења, на пр. *превести* преко воде и *превести* књигу, — и да је неке изразе немачки одређеније ставио, као: пабирак, *das Nachgelesene* (а не *die Nachlese*, јер то је *пабирчење*), али је у томе гдешто и покварио, на пр. код речи *парастос*, (**παράστασις**, представање, посредништво, задушница), Вук каже *Art Gottesdienstes für Verstorbene*, а г. Београдац преводи *Regien*, ваља да *requiem*, од латинскога *requies*, покој, дакле: служба *за покој душе, задушница*.

Сад нека свак суди, је ли вредно било ради двеста и толико речи и нешто реченица кварити Вуков речник. Та и кад би те речи за себе изашле, имао би критичар посла, док би одвојио: које су народне, које књижевничке, које руске (или руско-словенске, данашње црквене), које ли коване.

Ко хоће да пише речник, није доста само да скупи множину свакојаких речи, него се за то хоће и лексикографскога знања; а писац овога речника није показао овим својим радом, да има тога довољно.

По свему судећи, речник г. Београца, овако израђен — а без приправних знања није ни могао бити друкчији — не заслужује ни да га има у књижевности, а камо ли да може заменити Буков, и да га одобри књижевни одбор Матице Српске.

Летопис 111, 1866.

◆

6.

О „САДАШЊЕМ СТАЊУ“

српске граматике.

Књижевницима у Београду биће познато, да се од некога времена ради на том, да се један пут досадашње уређење наше школске комисије промени на боље. По тој промени моћи ће, кад затреба, и стручни људи изван комисије позвани бити у помоћ, да прегледају и оцене рукописе, који су намењени да буду школске књиге. Према томе је и мени, који несам члан тој комисији, у декембру месецу прошле године (1866) послана „Мала српска граматика“ г. А. Васиљевића, за основне школе, да кажем о њој своје мишљење.

Знао сам да се писац те граматике, по дојакошњем раду свом, може пре бројити међу енциклопедисте него међу специјалисте, јер он до сад писаше готово саме критике, антикритике и реферате: о српској историји (малој и већој), српској граматици, логици, општем земљопису, реторици, учитеља руског језика, кратки преглед Хеглове философије, о буквару и методу букварском, о драми, о историји философије, и о философији самој, и т. д.; али сам судио, да ће он, који до јако понајвише само рушаше (1), хтети и сам да изида нешто добро; да ће, велим, кад се већ једном наканио да зида, ако ништа више, а оно знати и хтети употребити сав *напреднији рад* у тој врсти српске књижевности: па се у напред радовах, што ће у основним школама лоша књига бити замењена бољом.

Али се, на жалост, преварих у надању. Прва страна уверила ме је, да сам сувише очекивао, и ја станем писаљком бележити у самоме рукопису (по чистим полустранама преполовљених табака) своје примедбе за школску комисију. Ја то не бих чинио по туђем рукопису, али је било много којешта за примећивање, а, школској комисији ваљало је брзо дати рачуна. Моје примедбе нарастоше готово за половину самога делца, и ја трећи дан (поред многих својих послова) вратим комисији рукопис са својим примедбама. Али се од мене заиска и реферат, и ја га у кратко написах, *позвавши се на доказе у самоме рукопису.*

---

(1) Рушити треба, али само онолико, колико стара зграда смета, да се не изида нова, боља; иначе је зидање врсније од рушења.

Школска комисија добила је два реферата о тој граматици: од једнога члана свога и од мене. Таки реферати не шаљу се никад писцима школских књига. Али овога пута — „погрешком експедиције“ министарства просвете — би послан у Пожаревац само мој реферат у оригиналу. А г. писац мале граматике, место да се користовао њиме и онима мојим примедбама, нашао је за добро да ми одговори у ***Даници,*** али тако, да је наводећи речи из мојега реферата изоставио све оно, што се њему неје свидело, или што му не иде у рачун. С тога ћу овде да наштампам сав тај реферат, и то обичним словима оно, што г. Васиљевић наводи, а рукописнима оно, што је он изоставио.

Ево те оцене, коју је заиста „вредно предати јавности као важну карактеристику наших учених мужева (1) овога времена“, — као што „апологија“ вели; али не осакаћену, него овако целу:

„ОЦЕНА МАЛЕ СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ г. А. ВАСИЉЕВИЋА

ОД ЈОВАНА БОШКОВИЋА.

„Мане:

„1. Дефиниције неке не одговарају ствари.

„2. Терминологија местимице није удесна.

„3. Нема гдешто понеких важних ствари, као: деоба самогласних на мека и тврда, а сугласних на јасна, зубна, уснена, грлена, непчана и пискава, *која је деоба важна ради претварања гласова* (*јунак, јуначе, јунаци*; *рекох, рече, реци; смишљен, кажњен, љубљен, сломљен*);

---

(1) Г. апологиста, као човек од науке о српском језику, требало би да зна, да реч «муж“ у Срба значи *ожењена човека*. Грци разликују истина: **ἄνθρωπος** и **ἀνήρ**, Римљани: homo и vir, Немци: Mensch и Mann, стари Словени: **чловѣкъ** и **мѫжь**; али Срби кажу и једно и друго «*човек*“, као и Французи „un homme“, на пример: то је *човек!* (а не: *муж*); учени *људи* (а не: *мужеви*), и т. д. Шта више жена за мужа хоће да каже: мој *човек* (место: мој *муж*).

— *нема ни помена о акцентима и дијалектима;* нема примера за неке облике именичне; — несу исцрпени сви придеви; — *нема наставака за компаратив; — несу исцрпени бројеви; — не показује да заменице 3-ћега непознатог лица могу бити личне, упитне и односне; — несу исцрпене све заменице;* — нема 7-мога падежа *нигде код имена; — не показује, да* **се** *код глагола може бити: повратно, узајмично и пасивно (мијем се; мрзимо се; да се казни = да буде кажњен; родио се = би рођен); — нема правога погодбеног облика (радио бих);* — нема примера за многе и многе глаголске облике; *ни код имена ни код глагола не говори готово нигде о претварању гласова.*

„4. Има по нешто сувише, и то: од сваке врсте речи по две дефиниције: ужу и ширу; — сувише је што има формацију само прилога и предлога, а од имена̑ (именице, придеви, заменице, бројеви), глагола̑, савеза̑ и усклика̑ не; — сувише је што има употребљавање падежа и времена, као и неких фраза, што управо иде у синтаксу.

„5. Не види се (1) да је писцу познат историјски правац у науци и компаративна словенистика. — Он не дели *имена на мушки, средњи и женски род, сва три с наставком и без наставка у 1-ом падежу једнине, дакле са свим просто и природно; нити* глаголе по схими (*σχῆμα,* schema) изведеној и састављеној из природе свих 10 словенских језика, по којој глаголских врста има шест, с наставком: ти, нути, ѣти, ити, ати, овати, а раздела дванаест. *Разделе имају само 1, 3 и 5 врста.* ***Прва*** *врста дели се по свршетку свога корена и претварању слова на седам раздела.* ***Трећа*** *врста има два раздела а* ***пета*** *три раздела. Ови су раздели постали тим: што једни глаголи имају исту основу за све облике, а други имају за неке облике (инфинитив и друге) једну, а за остале (садашње време*

---

(1) Овде г. апологиста домеће: „у том делу“ па ме после беди овако: „Дакле по мишљењу г. Јована Бошковића треба *и у малој граматици* за основне школе да се огледа „компаративна словенистика“!“ — и руга ми се овим речима: „Ја не верујем, да он доиста тако мисли, него је *хтео да се похвали*, како он у знању далеко надмашава писца мале граматике“. (Али о томе после.)

и друге) друкчију основу. Још има само три неправилна облика: дам, јем и јесам. па су онда заиста исцрпени ***сви*** *глаголи.*

„6. Меша праве глаголске облике с фразама. Прави су облици на пример: рећи, речем, рекох, *(говорах), реци,* рекао, *речен,* рекући, *рекавши*, а фразе су: рекао сам, *био сам рекао,* рећи ћу, *рекао бих, бићу рекао, ако будем рекао, био рећи и т. д.* које све иду *управо* у синтаксу. *Али, ко баш хоће да их зове „сложеним облицима“, онда је доста да каже на крају глаголских облика, један пут за свагда, ово: сви сложени облици* ***без изузетка*** *постају, кад се активноме партиципу (рекао) или инфинитиву (рећи) дода који од* ***ових облика:*** *сам, био сам, бих, бићу, ако будем, или: ћу и био.*

„7. Незгодно је у овој књизи: што ***деоба прилога и савеза по значењу*** *претпоставља* ***у са свим мале деце*** *више логичких појмова, него што се у њих може наћи, или које њихов век врло тешко може разумети и схватити.* ***А деоба*** *опет* ***прилога и предлога*** *по саставу њихову или је погрешна или недовољна.*

„*За све ово види писаљком забележене* ***доказе*** *у самоме спису.*

„Добре стране овога делца јесу:

„1. Разумљив начин казивања.

„2. Чист српски језик *(не гледајући на местимичне погрешке).*

„3. Органски правопис.“

Читаоци сад могу судити шта вреде оне речи у апологији: „ја не мислим, да у том моме послу нема никакве погрешке. и кад би ми ко те погрешке озбиљно приметио, са жељом, да се оне исправе, ја би(-х) то радо примио.“

Г. писац није наденуо имена томе свом чеду, него га је уредник ***Данице*** крстио „*апологијом*“, које тек треба погађати шта овде значи; јер грчка реч „апологија“ има више значења, као: брањење, правдање, одбрана, похвала. Ја само не дам рећи, да је онај чланак *одбрана*, јер *бранити се од кога* или *од чега* претпоставља нападање; а ко још оцену с разлозима зове нападањем?

Истини за љубав, а пред поштованим читаоцима својим, најпре ћу да покажем „шта сам хтео“ са оном својом оценом, па ћу после да одговорим на саму „апологију“.

Ми смо у Србији увек били назадни у књигама о језику. Кад су бољи књижевници сазнавали законе српскога језика из „народних умотворина“ и из Вукове граматике пред речником од 1818-те, тада у Србији беше „славено-сербскій“ језик у највећем јеку; — године 1850-те изађе Даничићева „Мала српска граматика“, али у Србији владаше Стејићев правопис, Вујићева граматика и Исаиловићев речник, све троје званично, јер се ***тада*** мислило — по замућеним појмима о језику и о државноме праву — да у свима другим наукама ваља научне распре да расправља сама наука, а у филологији треба *сва питања у распри да прекине државна власт* постављеним државним законима, а не да се остави представницима науке, *да из самога језика изведу правила*; — године 1858-ме појави се Даничићева научна „Српска синтакса“, али се из Сретеновићеве синтаксе од 1861-ве и 65-те не види, да има на свету Даничићеве синтаксе, „која науци онако сасвим одговара“; — године 1863-ће издаде Даничић своје „Облике“, али се по нашим средњим школама и данас учи из Вујићеве граматике (ново издање, новим правописом), која је у разређивању облика: непогођено подражавање познатој, бољој разредби и напреднијем знању.

„Хтео сам“ дакле с оном својом оценом, да обратим пажњу школске комисије — а преко ње и министарства просвете, коме је она консултативни одбор — на то: како су наше школске граматике српскога језика све, мање више заостале иза напретка у науци. Мени *оваки*, посао неје првина. Ја сам устајао и устајем *с разлозима* на све оно, што не одговара *садашњему стању науке о* језику, носило то име какво му драго.

На реду је да упитам: за што српски граматичар у години 1866-тој неће да зна за Даничићев изврсни рад око српскога језика?

Да ли за то, што је 1861-ве писао, да се Даничић „слабо разуме“ у деоби глагола; да се у његовој синтакси „више огледа труд, него ум аукторов“; даље, у колико Даничићеви разлози „одговарају *садашњем стању науке*“, колико је Даничић „вешт“, какав је „зналац“, како је Даничић у својој малој граматици „преписао Ханкину деобу глагола“ (као да и од ***Ханке*** има особита каква деоба глагола!) и т. д.?

(види Трг. Нов. од 1861, бр. 27, 28, 29). Али противу нашега енциклопедисте стоје тада специјалисте првога реда, филолози опште-словенски, руска академија за науке и поједини људи, припознати у свој Европи за коловође у науци! На пример:

1. За научну синтаксу Даничићеву — „једноме између најтежих делова у граматици“ — написа *Ф. Миклошић* још 1858-ме (Срб. Нов. бр. 97) између осталога ово:

То дело „не само еминентно одговара реченом искању (да су примери узети из књижевности, и то не само свога времена, него и старије и најстарије), него се и згодном разредбом, прецизијом и потпуношћу врло добро одликује. У њему не само нема ни једнога правила не посведочена, него су и примери из литературе узети; даље ни један период српске литературе није прескочен, него су споменици њезини од дванаестога века до наших дана с марљивошћу, којој се доиста дивити треба, испитани и за синтаксу поцрпени.... Али му на његову са свим изврсном послу не може нико већма захвалити од писца ових врста (т. ј. Миклошића), који је к двема књигама своје поређене граматике, у којима је наука о гласовима и формама, рад скоро додати још једну о синтакси, и којему у овом послу Даничићеву стоји све, што му из важна дела српске синтаксе треба, *и који ће осим тога из њега поцрпсти много оштроумних примедаба опште вредности.* Потписани мисли да има право казати, да ни један словенски језик о својој синтакси не може показати овако ваљана посла, као српски у овој књизи. По свему овоме ваља желети да свршетак дела што пре на свет изађе.“

Август Шлајхер — а то је онај „једини филолог, кога руска академија познаје“ да би кадар био написати књигу о поређеној словенистици — у Куновом и своме тромесечнику „Beiträge zur vergleichenden sprachforschung“, на ком раде филолози из Берлина и остале Немачке, Женева, Цириха, Прага, Беча, Угарске, Копенхаге, Христијаније, Лондона, Оксфорда, Дублина и северне Америке, — вели о Даничићевој синтакси ово:

„С великом марљивошћу и огромном ученошћу у скромноме облику написана изврсна књига!.. Она се истина не тиче толико читалаца наших „Beiträge“, али *много вреди за Словене свих* *племена*, будући прво такове дело, колико ми знамо, по што словенску синтаксу до новијега времена беше обичај само маћешки обрађивати.“ (Књига II, 1861, стр. 217.) (¹)

Чешки „Slovník naučny“ Ф. Л. Ригера, на ком раде око 150 најбољих књижевника чешких, пише о Даничићу ово:

„Али највећа су му дела *„српска синтакса“*, која је бисер свеколике научне књижевности југо-словенске, и *„рјечник из књижевних старина српских“*, што управо сад излази. Даничић је *највећи лингвиста у Хрвата и Срба*, и тим је најболе исказано шта вреди.“ (Део IV, стр. 367, у Прагу 1865.) (²)

(¹) Ein mit grossem fleisse und umfassender gelehrsamkeit in anspruchsloser form verfasstes vortreffliches buch!.... Dem leserkreise unserer «Beiträge» liegt das werk zwar ferner, für die Slawen aller stämme ist es aber von grosser bedeutung, da es unseres wissens das erste derartige werk ist, wie denn die slawische syntax bis auf die neuere zeit nur stiefmütterlich behandelt zu werden pflegte.

(²) Nejvėtší jeho práce jsou však Srpska sintaksa, která jest perlou veškeré védecké literatury jihoslovanské, a právê vycházející Rječnik iz književnih starina srpskih. Daničić jest nejvėtší linguista u Chrvátu a Srbu, a tím nejlépe jest cena jeho vyslovena.

2. Кад стаде излазити Даничићев „Рјечник“, *Миклошић* ценећи писца, „који је за српски језик а сад и за старине својега народа стекао високе заслуге“, написа (у Вид. Дану 1862 бр. 38) ово:

„.... Види се да није мало домаћих извора за познавање старога живота српскога са сваке стране, па се ваља надати, да кад један пут истраживање обузме ову драгоцјену грађу, коју да богме треба још сложити и са страним изворима, онда ће се моћи показати живот српскога народа онако, како у овај пар не би човјек мислио да може бити.

„Да би се до тога дошло, учињен је велик корак дјелом г. Даничића. Речени су споменици писани језиком, који данас разумију само они, који се баве око језика, а ни они га не разумију свуда потпуно; јер садашњи језик српски не зна за многе старе ријечи своје, па тијем ријечима треба тек тражити значење, поредећи мјеста, на којима која долази, а често и сродне језике узимајући у помоћ, особито словенске, а не ријетко и језике сусједних народа: грчки, италијански, маџарски, арбанаски, а за доцније вријеме и турски.

„У дјелу је Даничићеву намјера да се уклоне таке тегобе, које су у језику, и ваља признати да му је то изашло за руком са свијем изврсно: у томе га потпомаже његово темељно знање словенских језика и његово свуда довољно познанство с онијем језицима, из којих су примили Срби ријечи. Сваки лист.... засвједочава помњу и филологијску тачност у писца.

„Али би врло погријешио, ко би мислио, да књига ова има вриједности само за језик; јер је писац узео и сва имена људи и мјеста, и с тачношћу, којој се доиста ваља дивити, побиљежио сва мјеста гдје се налази које име. То чини те историк и географ управо не може бити без ове књиге.... Погледајмо за лична имена:.... и за имена мјеста:.... па ћемо се лако увјерити да имамо посла с дјелом, које је разумно засновано, с великом тачношћу и темељним знањем изведено, тако да без њега не може бити нико, ко се бави старином српскога народа — које тек праву вриједност даје познатим до сада изворима за историју српскога народа, чинећи да се они могу с коришћу употребити, и које ће бити постојан споменик научној озбиљности својега писца.

„И ја сам прије имао намјеру освијетлити (начином којим је овдје учињено) српске документе које сам издао, и посао мој, још прије неколико година бјеше далеко напредовао, кад ме други послови сметоше те га не могох наставити: а сад, разгледавши прву свеску дјела Даничићева, могу са свијем миран оставити на страну свој одломак.“

„Отечественныя записки“ (од 1864, мај, стр. 370) донеше оваки суд:

„Млада српска књижевност праведно се може поносити речницима Вуковим и Даничићевим, каквих немају још ни друге словенске књижевности, старије и богатије од српске.“ (¹)

Руска академија за науке, уважавајући филолошке заслуге Даничићеве, изабра (1864) писца српске синтаксе, речника и облика себи за члана. Те тако је Даничић (после Вука) други Србин, који је заслужио да буде руски академик.

(¹) Юная сербская словесность справедливо можетъ гордить ся словарями Вука и Даничича, подобныхъ которыхъ не имѣютъ еще ни другія славянскія литературы болѣе старыя и богатія.

Године 1865-те саставило се у Москви друштво, које ће по примеру Даничићева речника да напише: *речник из књижевних старина руских.*

Заслужни филолог руски и опште-словенски, академик И. И. *Срежњевски,* пишући нешто *о речнику словенских језика* (у Записима руске академије, 1866) и прегледајући том приликом дојакошњу лексикографску радњу у појединих словенских народа, вели за Даничићев речник ово:

„Речник тај не може се назвати потпун, али не може се не назвати богат зборник речи, израђен са Востоковском савесношћу. *То је најбољи речник од свију до сад изданих о старим дијалектима словенским.*" (1)

3. Што се тиче „Облика".

Како је с деобом разноликих глагола словенских од увек било највеће натеге, то ћемо

---

(1) Нельзя его назвать словаремъ полнымъ, но нельзя не назвать богатымъ сборникомъ словъ, сдѣланнымъ съ Востоковскою добросовѣстностью. Изъ всѣхъ доселѣ изданныхъ словарей по древнимъ нарѣчіямъ Славянскимъ это лучшій.

E. = VI. hledéti: hledíš (hledí, hleď); —. (VII.) shánêti: shániš (shánêjí, shánêj); F. = V. honiti: honíš.

Јасно је дакле, да ни од Копитара ни од Ханке нема никакве особите деобе глагола.

Друго. Ф. *Миклошић* држећи се начела, да деоба глагола, ради промене облика њихових, треба да иде на то, да буду у једној гомили сви они глаголи, који се у главноме на један начин мењају, — дели словенске глаголе *по направи основа њихових*, које пресуђују како ће се глаголима мењати облици. Глаголских основа пак има у словенским језицима од две направе: *„за неодређени начин“* и облике који од његове основе постају, и *„за садашње време“* с облицима од оте друге основе. С тога је Миклошић (1850 те) одбацио деобу глагола „на 3 промене и на 6 раздела“, па узео за темељ онај први распоред Дубравскога „на 6 врста“; али је при том 1-ву, 3-ћу и 5-ту врсту разредио *„по основи инфинитива и садашњега времена“* на 12 (13) раздела, изведавши код прве: 7, код треће: 2, а код пете: 3 (4) раздела: те тако природније угомилао и заиста исцрпао све старо-словенске глаголе, имајући при другом, поправљеном издању на памети још и осталих 9 словенских језика (види: Lehre von der conjugation im alt-slovenischen", Беч 1850, и одмах за тим „Formenlehre der alt-slovenischen sprache" 1850, друго издање 1854, и „Vergleichende grammatik der slavischen sprachen", део III, formenlehre, 1856). Ево те Миклошићеве разредбе глагола на *6 врста и на 12 (13) раздела:*

I. 1. **плет**, **прѧд**, 2. **нес**, **грыꙁ**, 3. **греб**, **чръп**, **жив**, 4. **пек**, **стриг**, **връх**, 5. **пьн**, **жьм**, **(дъм)**, 6. **ꙁна**, **би**, **коу**, **кры**, **дѣ**, 7. **мр**, **вл**, — **+ти.**

II. **двиг-нѫ+ти.**

III. 1. **жел ѣ+ти**: **желѣ-ѥши** — 2. **гор-ѣ + ти**: **гори-ши** (место: **гори-ѝши**, које опет по асилимацији самогласних стоји место: **гори-єши**) и: **лєж-а+ти** (место: **лєг-ѣ+ти**): **лєжи-ши.**

IV. **хвал-и`+ти**: **хвали-ши** (место: **хвали-иши** = **хвали-єши**).

V. 1. **дѣл-а+ти**: **дѣла-ѥши** — 2. **пис-а +ти**: **пиш-єши** (место: **писи-єши**) — 3. **бр-а +ти**: **бер-єши** — (4.) **ча-ꙗ+ти**: **ча ѥши.**

VI. **коүп-ова + ти: коүпоү-ѥши (воѥвати).**

Долази додатак од четири глагола, који у садашњем времену немају уметка између основе и личног наставка.

Треће. Од Миклошићеве је у начелу друкчија деоба *Шлајхерова.* Он дели словенске глаголе *„по основи садашњега времена“*, разликујући најпре *три промене*: с уметком, без уметка и засебну. За тим разређује глаголе с уметком *на двоје*: на првотне и изведене, *и на 8 врста.* У првотне иде: I-ва врста са 2 раздела и 7 подраздела; II-га врста са 2 раздела; и III-ћа врста. А међу изведене припадају глаголи IV, V, VI, VII и VIII врсте (види: Die formenlehre der (alt-) kirchenslavischen sprache, erklärend und vergleichend dargestellt, Бон 1852).

Миклошићеву деобу примио је Даничић одмах 1850-те у својој „Малој граматици“. А кад после Миклошић написа историјску и „Поређену граматику словенских језика“ (део I, 1852: гласови; део III, 1856: облици; у II-ом дêлу — кад изађе — биће: творба основа (¹); а у IV-оме: реченице или синтакса), и кад с тога писац небројених преважних дела за филологију и старине свих Словена изађе за словенске језике оно, што је Грим за германске, Ренуар и Диц (Raynouard, Diez) за романске, Боп и други за индо-европске, — тада сви бољи граматичари појединих словенских народа пођоше историјским и компаративним путем. Поглавити представници тога правца у других Словена јесу: *у Хрвата* — Јагић, Рачки и други; *у Словенаца* осим Миклошића: Јанежић и други; *у Чеха*: Челаковски, Хатала, Квјет, Зикмунд и други; *у Пољака:* Малецки, Сухецки, Трасковски и други; *у Мало-Руса:* Осадца и други; *у Велико-Руса:* Т. Бусла-

---

(¹) За тај део поређене граматике спремио је Миклошић сам знамениту грађу: Radices linguae palaeoslovenicae (Липиска 1845), друго издање: Die wurzeln im alt-slovenischen (Беч 1857); Die bildung der nomina im alt-slovenischen; über die bildung der personennamen in den slavischen sprachen; über die nominale zusammensetzung im serbischen; Die slavischen ortsnamen aus person-namen; Verba intensiva im alt-slov.; Suffix **Ъ, Ь** im alt-slov.; Suffix **ЛЪ**; Die wurzel çru im slavischen. (Lexicon palaeo-slovenicum 1850, друго издање 1862 до 65).

јев, Ховански, Атанасјев, Котљаревски и други; *у Лужичких Срба*: Пфул (1).

---

(1) Примера ради навешћу овде нека дела њихова, као :

Челаковски : Čtení o slovnavací mluvnici slovanske (читање о поређеној граматици словенских језика) 1853. — *Хатала* : Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského (словачкога) 1854 ; Skladba (синтакса) jazyka českého 1855 ; Srovnavací mluvnice jazyka českého a slovenského 1857 ; Počátky mluvnice slovenske s vykladem jejich pro učitele. — *Ф. Квјет*: Staročeská mluvnice 1860 и 64. — *Већеслав Зикмунд* : Grammatika jazyka českého pro nižší gymnasia, 1. zvukosloví a tvarosloví (гласови и облици), 2. vêtosloví (творба основа); Skladba jazyka českého.

Ант. Малецки : Gramatyka języka polskiego (Лавов 1863). — *Трасковски* : Nauka o pierwiastkach i žrzodl'osl'owach (о коренима и основама), języka polskiego źe stanowiska (станиште, гледиште) porównawczej gramatyky ; — Stanowisko fil'ol'ogij sl'owianskiej w dziedzinie badan' językowych w ogóle (на пољу питања о језику у опште), — 1866.

Осадца: Граматика (мало-)руского языка. Лавов 1862.

А. Лавровски : O uspêchu slavistiky v Rusku (Час. чеш. муз. 1860 св. 2) ; — *Т. Буслајев* : Опытъ исторической грамматики русскаго языка , Москва 1858 ; — *Хаталина* критика тога Огледа (Час. чеш. 1862, св. 1, 2, 4); — *Хованскога* часопис «Филологическія записки«, у Воронежу од 1860, донео је у преводу Миклошићеву граматику и Шлајхеров : «Compendium der vergleichenden grammatik der indo-europ. sprachen, Weimar 1861.« (Осим старијих словениста и филолога руских и малоруских, као што су : Калајдовић , Во-

И тако, гледајући на деобу облика, *„садашње је стање науке“ о језицима словенским* Миклошићева разредба, која годи практичноме изучавању промене глаголских облика: јер сви бољи граматичари словенски оставише деобу Дубравскога, као недовољну и непотпуну, а не примише Шлајхерову, која може бити да је подесна за језикоучевна разбирања, али је заплетена (компликована), а иште и много претечних знања.

Погледајмо сада на Даничићеве „Облике српскога језика“ (Београд 1863). Писац је узео Миклошићеву заједничку деобу глагола за све језике словенске, разместивши особине српскога језика према њихову облику и према развитку особенога језика нашег. — А што се тиче деобе имена, ту је нешто друкчије. Овде Миклошић дели све именске облике на троје: на промене именичне (с простим придевима), заменичне и сложене (одређени придеви). Па

стоков, Григоровић, Срежњевски, М. Максимовић, Мајков и други).

Пфул: Laut- und Formenlehre der oberlausitzisch-serbischen Sprache mit besonderer Rücksicht auf das Altslavische. 1866.

онда 1. *Код именичних промена* разликује 5 врста: **раб-ъ, дѣл-о, рыб-а, пѫт-ь, камен-** без наставка и по томе у првом падежу: **камы.**(1) Именицама су додане личне заменице без рода: **аѕъ** и **ты** 2. *Заменичне промене* казују нам различне облике личних, показних, односних, присвојних и упитних заменица. — 3. *Сложене промене* опет показују нам, како се на пример место: **добръ+и** (које стоји место: ј+**ъ**, да се не састану гласови, који не могу стајати заједно), **добра+ѥго, доброу+ѥмоу, добрѣ+ѥмь** и т. д. — каже по закону о асимилацији самогласних: **добрый, добраго, доброуоумоу, добрѣѣмь** и т. д.; а доцније контракцијом: **добрый, добраго, доброумоу** и **добромоу, добрѣмь** (још су доцнији српски облици: добри, доброг-а, доброму или добром или добром-е, добрим — **ымь, ыимь** — и добријем — **ѣмь, ѣѣмь** —). Бројеви припадају или именичној или заменичној промени.

---

(1) Ево примера за тих 5 (сада 6) врста: I. **рабъ, конь, край** (место: коњ-ъ, крај-ъ, будући да последњи гласови не могу стајати заједно); прости придеви: 1 **добръ, ра**, 2 **добль, лꙗ**; глаголски придеви: **хвалѧ, лѧшта, хваливъ, ливъша, хвал̑ь, хвал̑ьша**; компаративи: **бол̑ий, бол̑ьша, добрѣй, брѣйша**, 3. **велий, лиꙗ**. — Ц. **дѣло, полѥ, посълaниѥ**; пр. придеви: 1. **добро**, к, 2. **доблѥ, ѥ**; гл. придеви **хвалѧ, хваливъ, хвал̑ь**; компаративи: **болѥ, л̑ьша, добрѣѥ, ѣйша**, 3. **велиѥ, лиѥ**. — III. **рыба, волꙗ, ѕмиꙗ**; пр. придеви: 1. **добра, ры**, 2, **доблꙗ, лꙗ**; гл. придеви; **хвалѧшти, лѧшта, хваливъши, ша, хвал̑ьши, ша**; компаративи: **бол̑ьши, ша, добрѣйши, ша**, 3. **велиꙗ, лиꙗ**. — IV. 1, **пѫть, ти**, (**пѫтемь, пѫтиѥ**; тако и множина :**триѥ, четыриѥ**), 2. **кость, сти** (**костиѭ, кости**). — V. 1. **камен-е: камы**, 2. **имен-е: имѧ**, 3. **матер-е: мати**, 4. **цръкъв-е: цръкы**, 5. **тѣлес-е: тѣло**, 6. **жрѣбѧт-е: жрѣбѧ**. — А ево примера и за сложену промену: **доблꙗаго, хвалѧштаго, хваливъшаго, хвал̑ьшаго, бол̑ьшаго добрѣйшаго, велиꙗаго** и т. д.

Даничић је у главноме примио ту деобу. Он ређа промене именских облика овако: именице, заменице, придеви, бројеви. Али после према особини српскога језика дели именице друкчије, самостално, ну са свим просто и природно: на именице мушког рода 1. без наставка: јелен-(**ъ**), 2. с наставком: Живк-*о*, Благој-*е*; средњега рода 1. с наставком: сел-*о*, пољ-*е*, 2. без наставка: племен-, танет-, небес-; женскога рода 1. с наставком: жен-*а*, 2. без наставка: ствар-(**ь**). — Заменице пак дели: 1. без рода: *ја, ти*; 2. с родом: све остале.

У Срба и Хрвата дакле *„садашње стање науке о језику“* најбоље представљају Даничићева дела те врсте, јер до чега дођоше: Боп, Пот, Грим, Ренуар, Диц, Макс Милер, Миклошић, Шлајхер и остали што предњаче на пољу науке о језику или поређене филологије; то је Даничић самостално употребио да осветли уредбе језика српског и хрватског: те се тако у његовим делима јасно огледа *историјски и поређени правац новије филологије у опште;* којега се не држати у књижевности српско-хрватској, значи заостати у науци филологијској, општој и особеној, а тврдоглаво се отпирати књижевним пословима тога правца, показало би право назадњаштво у томе.

Сад да пређемо на српску граматику за средње школе у кнежевини Србији. Она је изашла истина 1863-ће, али пре научнога посла Даничићева под именом „Облици српскога језика“. Писац њезин држи се у главноме Даничићеве деобе од 1850-те, али код глагола нарочито с овим изменама: 1-во Даничићева прва врста у њега је шеста; 2-го не дели глаголе по двема основама: за неодређени начин и за садашње време, те тако код глагола на *ти* и *ети* нема довољно раздела, и по томе несу добро угомилани глаголски облици.

Преко првога прелазим, што није тако знатно. Много је важније друго, јер је противу самога начела Миклошићеве деобе; а таково је самовољство могло доћи само од непознавања историјскога и поређеног правца.

По трећој врсти Миклошићевој иду само они глаголи, којима основа постаје наставком **ѣ**, на пример **жел-ѣ+ти: желѣ+ѥши; вид-ѣ+ти: види=’ши.** Глаголи првога раздела дакле не мењају основе, а у другоме имају две основе: за неодређени **вид+ѣ** а за садашње **вид+и.** И тако по првом разделу треће врсте мења се на прилику у српскоме: ум-е+ти, уме-м, уме-ју, уме-х, уме-јах, уме-ј, уме-јући, уме-вши, уме-о, ла (јужно: умјети, умијем, умију, умјех, умијах, умиј, умијући, умјевши, умио, умјела). Друкчији глаголи не иду овамо. Али гимназијска граматика утрпава у тај раздео:

а) и оваке глаголе, као што је на пр.: *мр-е+ти* (**мрѣ-ти, мр-єши, мръ-хъ, мрѣ-хъ** и **мр-о-хъ, мр-и, мръ-лъ**), коме је основа *мр*, па се данас у инфинитиву и аористу шири у *мр-ије+ти, мр-ије+х*, а остали су му облици: мр-ем, мр-у, мр-и, мра-х, мр-ући, мр-вши, мр-ьо, -ла;

б) глаголе на таково *ети,* које одговара староме **ѧти** (енти), а не **ѣти**, као: попе-ти: попн-ем, кле ти: кун-ем, же-ти (цедити): жм-ем (**пьн-єши: пѧ+ти, клън-єши: клѧ+ти, жьм-єши: жѧ-ти — жѧ-хъ, жьм-ѣахъ, жѧ-лъ, жѧ-тъ**);

в) и оваке глаголе, као што су *смје+ти* (смије-м, смје-д-ох, смјед-ијах, смјед-авши) и *дје+ти* (дје-н-ем и дје-д-ем, дје-х и дје-д-ох, дје-вши, ди-о дје-ла): где је **ѣ** у корену, а није наставак којим постаје основа;

г) овамо не иде ни *млети* (мељ-ем, мле-х, мељ-ах, мељ-и, мељ-ући, мле-вши, мле-о, ла, мле-в-ен);

д) глагол *прѐти* има облике: *пр-ем, пр-ах, пр-ући,* као мри-је-ти, — облике, *пре-х, пре-вши,* као видје-х, видје-вши, (само што после *р* испада *ј*), а облике *пре-о, пре-т* на особит начин, (испореди: застр-ьо, стр-т, види-о, виђ-ен). Тај глагол дакле не ваља никако узети за пример каквога раздела, као што то чини школска књига.

Тако исто ради гимназијска граматика и у шестој промени, где место 7 раздела има само 3.

Ну има ли ту онда свести о Миклошићевом начелу, да само оне глаголе треба стављати у једну гомилу, који се на један начин мењају?!

Види се дакле, како гимназијска граматика има истина 6 врста, али нема 12 раздела, и како је при разређивању облика погрешено у њој у опште против Миклошићева начела.

Г. Васиљевић се у својој малој граматици држао поглавито гимназијске граматике, као што сам признаје; по томе се ма́не гимназијске књиге тичу већином и његове. Али у његовој граматици има још и нових погрешака, на пример:

Гимназијска граматика код глагола на *ати* поставља три примера: *певати: певам*, *орати: орем и држати: држим* (прем да *држати*, по историјској граматици, иде међу глаголе као што је *видјети: видим)*, а Васиљевићева има само један пример: *орати*: *орем*. Противу тога има да се наведе: 1-во да *певати* има облике: певам, певају, певајући, певај; *орати:* орем, ору, орући, ори; а *држати:* држим, држе, држећи, држи; 2-го кад се *орем* узме за пример (које стоји место *орј-ем* — *ори*+*ем)*, онда се не види за што на прилику: глодати има глођ-ем, метати: мећем — легати: лежем, викати: вичем, јахати: јашем — зобати:

зобљем, капати: капљем, храмати: храмљем, — везати: вежем, тесати: тешем, ницати: ничем и т. д.; 3-ће куда ћемо на пример са: брати: берем, гнати: женем и гнам, ткати: (т)чем и ткам, звати: зовем, кајати: ка-јем, грејати: гре-јем, кљув-ати: кљујем, снов-ати: снујем, и т. д. и т. д.?

У осталом обраћам пажњу на то, да у Васиљевићевој граматици иду врсте оним истим редом, којим и у гимназијској; и да се и у једној и у другој говори о „врсним *умецима*“, као оно у Даничићевој малој граматици од 1850-те. У „Облицима“ већ тога нема; тамо се говори „о основама“ и каквим *наставцима* постају основе.

Што ја замерам малој граматици, да „нема *примера* за многе и многе глаголске облике“, тим заиста није речено, да је граматици за основне школе требало улазити у суптилности; него тим иштем, да у њој има *за свако особито мењање* глаголских облика *по један пример*, по један представник њихов, *а не да се стотинама разноврсних глагола упућују на цигли један пример*, те да се тим деца наводе на погрешно мењање глаголских облика или утврђују у томе. — Ну г. апологиста вели: „То што нема, било би мана какве веће граматике, али ове мале не само што није мана, „него је управо савршенство. Шта ће у књизи „оно, што мала деца не могу разумети и што „ће их само збуњивати? То ће они учити, кад „дођу у гимназију и велику школу. За то се „и учи код нас српски језик и у гимназији и у „великој школи, што се не може сва наука о „језику исцрпети у малој граматици за основне „школе“. — По тој аргументацији нашега критичара могле би све три наше школске граматике српскога језика остати онаке какве су, ако ће 22.000 ученика и ученица малих и средњих школа у Србији и погрешно учити, — само 30 слушалаца у философскоме факултету велике школе нека после науче како ваља!

Уједно се сада види, за што ја од писца мале граматике иштем, да му је познат историјски правац и поређена словенистика. Очевидно не за то, да се поређена словенска филологија огледа у књижици за основне школе, него да би писац таке граматике боље умео разредити облике: нека би и у малим и у великим школама био један костур (скелет). Или зар би ко замерио каквоме професору лекарскога факултета, који би тражио да се, на пример, један део анатомије човечјег тела: *наука о костима* (остеологија) предаје и у мањим школама на костуру од човека, а не од какве животиње, која је налик на човека; јер и ако су така два костура један на други налик, опет се веома разликују међу собом. Да не би дакле у већој школи (где се предаје не само наука о костуру, него и о облозима његовим и како везови спајају кости с облогом, о мишићима — носиоцима снаге —, утроби, мозгу; где се учи и физиологија, функције органске; где се организам једне расе пореди с другима и т. д.) требало најпре поправљати погрешна предавања мањих школа (а не буди заборављено, да је „наука једна мука а одука две“): најбоље ћемо учинити, ако унесемо у све школе један костур, или у овоме случају — једнаку разредбу именских и глаголских облика.

У осталом одавно је међу филолозима призната истина, да граматике за малу децу треба да пишу само вештаци у језику. То ми не ће порећи ни сам г. апологиста, који још 1861-ве тврђаше: „Многи мисле, да је то врло „лак посао написати какву књижицу за децу, „а међу тим то је врло тежак посао, много „тежи него написати што за узрастне читаоце". (Трг. Нов. бр. 58).

Што се тиче пак *науке о језицима словенским,* г. Васиљевић вели: „Ми јавно кажемо г. Јовану Бошковићу, да таке науке „још нема, него је само било неколико, и то „врло незнатних покушаја у томе. Руска ака„демија наука објавила је прошле године ве„лику награду ономе, који би научно израдио „ту „компаративну словенистику", али у исто „време каже и то, да она познаје само *једнога* „филолога, који би могао то израдити". — То је тако, као кад би неко рекао: нема историје српске књижевности, јер до сад неје нико наштампао *једноставну књигу* о томе; или кад би западни Европљани казали: нема Срба ни јужних Словена у опште, јер у нашој књижевности нема земљописа, народописа и повеснице њихове у једној књизи. А за што би руска академија и расписивала награду за књигу о ономе, чега нема на свету? Ну ми смо видели да те науке има, и да су баш они делови на све стране у Словена са свим обрађени, који су писцу мале граматике највише потребовали, то јест гласови и облици. А као што ни један књижеван човек не ће рећи, да није било науке о природи пре Хумболдова „Космоса“, нити науке о језицима индо-европским пре Шлајхерове „Компендије“ о томе; тако ни једноме књижевнику није пало на ум, да се онако дрзовито осече е нема науке о језицима словенским, докле Шлајхер не напише о томе какву „компендију“ или књигу „о словенским језицима“, као оно „Die deutsche sprache“. На послетку верујем, да поједини списи (¹) о поређеној граматици словенских језика несу били познати г. Васиљевићу, али отуда још не долази, да их и нема на свету! —

У своме извештају школској комисији ја сам рекао, да „дефиниције неке не одговарају

(¹) Осим напред поменутих, види још у «Književniku 1865» Јагићев одломак: »Словенско језикословље, кратак историчко-филологички нацрт« и његове: «Примедбе к нашој (српско-хрватској) синтакси с гледишта сравњујуће граматике.»

ствари“. забележивши у рукопису писаљком које и за што. А г. апологиста мисли ипак, да има право питати: „које су то дефиниције и зашто „не одговарају ствари, то не мора доказивати „такав знаменит филолог, као што је г. Јован „Бошковић; њему ће сваки веровати, што он „каже, ако и не докаже“. Ево неколико таких погрешних дефиниција примера ради:

1. Граматика је — по г. Васиљевићу — књига, из које се учи *добро* говорити и писати. Али „добро“ се српски може научити из сваке књиге, која је правилно и чисто српски написана, па нико на пример „Српске народне приповијетке“ или „Нови Завјет“ не зове граматиком. Него у граматици се дознају *закони*, по којима што у језику бива; учи се шта је *правилно* а шта *неправилно*, и које неправилности вреде *(изузеци)*, које ли не вреде *(погрешке)*. — 2. За придеве каже да показују *какво* је што. Али бар у широј дефиницији (кад већ има ужу и ширу) могао је навести, да српски придеви показују четворо: а) *какво* је што, на пр. бело; б) *чије* је, на пр. попово, Митино, или: српско, трговачко, божје, пилеће; в) *место*, на пр. овдашњи,

предњи, горњи; г) *време*, на пр. синоћни, негдашњи. — 3. За други падеж каже да стоји онда, кад хоћемо да кажемо *чија* је ствар. Али други падеж не показује само *припадање*, него и даљи *предмет*, на пр. Зидање *Раванице* (а ближи би био: Зидам *Раваницу)*; и *каквоћу*: Човек *добре руке*; и *материју*: На долами токе *суха злата;* и *време* (али не цело): *Те ноћи* дођоше хајдуци (цело би било: *Ту ноћ* проведосмо у винограду); и *део* (genitivus partitivus): Много *људи*. Биће *кише*. Јер зло *добра* донијети не ће. — 4. Код трећега падежа вели да показује *припадање*. Али зар „припадање“ и „чије је што“ — у 2-ога падежа — није све једно? Него овај падеж показује да се с нечим ступа у свезу (смерање); а то може бити: а) *на* различне *начине*, на пр. ходом, давањем, говором, различним радњама, бивањем; б) *без начина*, на пр. Ево *ти* сина! (и само оваки трећи падеж може да стоји место *генитива за припадање)*; в) кад *није право ступање у свезу;* Господ *ми* те даривао! Њу *ми* пита громовник Илија. Тешко *си* мени без тебе! — 5. Тако и четврти падеж не показује само *предмет*, него и *ко*-

личину: Оста мртвих *хиљаду* Турака. Тежи *једну оку;* и *време: Ону ноћ;* и *место:* С *очу страну,* поред генитива: С *оне стране.* — 6. У њега *аорист* („скоропрошло“, пређашње I) показује време скоро — не давно — од кад је нека радња била и свршила се. (¹) Али у библији стоји: „У почетку *створи* Бог небо и земљу“, а то је било — не „скоро“, него пре векова! Даље, за *имперфекат* („полупрошло“, пређашље II) вели да показује радњу, што је била, али као несвршену, или која још траје према другој некој радњи. (²) Али народна песма говори о Косовском јунаку „Што веома *сјецијаше* Турке“, а то је било пре 478 година! Него је пређашње I време за приповедање догађаја који се у прошлости збише и свршише; а пређашње је II за описивање радње или бивања, што у прошлости трајаше. (Пређашње II могло би се назвати и *трајно* или *несвршено,* али само релативно, то јест у неком времену трајно или несвршено; с тога се говори и за *понављане радње* у

(¹) и (²) Ово су управо одредбе гимназијске граматике, али таке су и у Васиљевићевој.

прошлости, да би се њима исказало какво *стање* или *навика.)* Прошлост пак сама може бити ранија или познија, на пример: Бог *створи* свет. Он ми то *рече* мало час. — Онај Турке *сјецијаше* на Косову. Сада си оно, што ти ја *желијах.*

Али што је најлепше: поука о *употребљавању* падежа̂ и времена̂ могла је са свим изостати из мале граматике, јер то иде у синтаксу, а не у науку о гласовима и облицима

Даље, ја сам рекао да „Терминологија местимице неје удесна“, а г. апологиста одговара: „И ако сам ја (т. ј. А. В.) узео ону „исту терминологију, која је у граматици, што „се предаје по гимназија-(х), опет она није „удесна. И то доказује онај човек, који се „служи оваком терминологијом: „компаратив, „партицип, активни, пасивни, инфинитив, фраза „итп. (је ли то: и тим *подобна ?)* Ваљда је „ова његова терминологија удеснија!“

Прво, не стоји да се писац свуда држао терминологије, која је у гимназијској књизи, јер на пример тамо су термини: самогласно, сугласно, предлог, усклик и т. д., а у малој се граматици те ствари зову: јасник, муклац, приречица, узвик и т. д. Али језикоучевници разликују *и код самогласних* гласове *јасне* (и, е, а, о, у, р), *мукле* (на пр. црногорско ъ место *а* у речима: дьн, петьк, мьгла, отьц, узьк, љубьзьн, седьм и т. д.; или бугарско и словеначко ъ), *мутне* (ö, ü — ы — ä), *носне* (ѫ, ѧ) и т. д. — А опште је позната деоба *сугласних* на *јаснике* и *муклаце*, *liquidae* и *mutae*. Друго, „приречица“ може значити: адвербију, препозицију и постпозицију или српски: прилог, предлог и полог; а ми Срби и ако смо на истоку настањени, опет немамо полога, као на пр. Турци и Мађари. У српској граматици треба дакле да се види да је то *пред-лог* а не „приречица“, па ма где стајала. — Треће, да назив „полупрошло“ и четвртпрошло..... хоћу рећи „скоропрошло“ не ваља, видели смо напред. — Четврто, и гимназијска и мала граматика зову адвербију „наречицом“. Али кад се „verbum“ не каже *реч*, него *„глагол“*, онда мислим да ни „adverbium“ (од речи до речи „наглаголица“ или „наглагоље“, као што се заиста и налази у једној старој руској граматици) не ваља звати „наречица“. А за што се бежи од речи *прилог?* Ваља да за то, што „прилог“ треба да значи *предикат?* Али то се у научној синтакси нашој зове *„прирок“*; а још 11-тога века (у Супрас. рукоп.) стоји написано за једнога св. оца: **ѥмоужє прирокъ** (предикат) **схоластикъ** (у Животу оца Јована, игумана свете горе Синајске — 30 марта — који је доцније добио још један прирок: „Климак“ или „Лествичник“). Па зар Даничићу, који је кадар био да напише онаку синтаксу, да неје слободно обновити тако ваљан старински термин?! К томе, све се речи по синтактичкој употреби могу поделити на троје: 1. на именице, које су самоставнице; уз њих стоје: придеви, бројеви, заменице, предлози а каткад и усклици, који се иначе говоре за себе; 2. на глаголе, којима се прилажу *прилози*; 3. на савезе, који везују две речи или две реченице.

У осталом, ја сам до сад више пута имао прилику да покажем, која је моја терминологија; а што сам се, пишући школској комисији, послужио општом европском, то је за то што несам претпостављао, да ће свима члановима бити познате различне нове, од чести још не утврђене техничке речи. И по томе, ако сам хтео да моја „Оцена“ буде од учина, онда је требало пре свега да се разумемо.

На послетку, и гимназијска и мала граматика деле науку о језику на *„етимологију“* и на *„синтаксу“*. Али садашња наука дели граматику на четири дела: на фонологију, етимологију, морфологију и синтаксу или српски: науку о гласовима, о основама (творби речи), облицима речи, и реченицама. С тога сам у рукопису писаљком забележио, да се, место: „етимологија“, каже малој деци: „Књига I, *о гласовима и речима*“, јер је „етимологија“ наука о „етимонима“, то јест о коренима, основама, пореклу речи, а није само о гласовима, и о мењању именских и глаголских облика.

Г. апологиста вели даље: Да су сложени облици фразе, које имају места „само у синтакси, то неверујем, да ће ко одобрити“. Е да! Ваља само знати шта су *прави, једноставни облици једне исте речи* (а прави је облик у речи стање, у које она долази, да би се показала свеза између ње и другога чега што мислимо), као и то, да се основа у таком случају или не мења никако, или се незнатно само преиначује, на прилику: **трес**-ти, ем, ох, ах, и, ући, авши, ао, ла, ен. Две-три речи пак, које казују мисао, јесу *реченица,* на пр.: хоћу доћи, или доћи ћу, био сам дошао (тресао), биће рекао, ако буде рекао, радио бих, нека дође, био доћи и т. д. — а реченице, без преке речи, иду у *науку о реченицама* или *синтаксу.* — „Но допустимо“ заврзује мој противник „да је глагол *рећи* у свом прошлом времену *рекао сам* „фраза“ (*рекао сам* — то су за цело две речи, јер „*сам*“ неје облик глагола „*рећи*“, него основе „*јес*“ у „*јесам*“, неодређено *бити*), „онда како може други глагол у том истом „времену бити „прави облик“? Г. Јован Бошковић одма(-х) затим каже, да је ово „*био* „*сам* прави облик“! Зар има какве разлике „између: „био сам“ и „рекао сам“, па је једно „облик, а друго фраза?! Или ваљда филологија г. Ј. Бошковића нетрпи логику!“ — Али ено напред моје „Оцене“, у којој сам под бројем 6 — где најпре говорах о једноставним, *правим облицима*, а за тим о реченицама (фразама) које се *узимају* за „*сложене облике*“ (као што се у синтакси сложених реченица каткад целе реченице *узимају* за подмет) — завршио овако: „Али ко баш хоће да их

„зове „сложеним облицима“, онда је доста да „каже на крају глаголских облика, један пут „за свагда, ово: сви сложени облици *без изузетка* постају, кад се активноме партиципу (рекао) или инфинитиву (рећи) дода који од ***ових*** ***„облика:*** сам, био сам, бих, бићу, ако будем, „или: ћу и био.“ Дакле „ових облика“, па били то прави или сложени!

На истоме месту у „Оцени“ навео сам примера ради ове облике: „рећи, речем, рекох, (говорах), реци, рекао, речен, рекући, рекавши.“ А г. антикритичар ми замера: „али да од глагола *рећи* нема облика „рекући“, то ће сваки признати.“ И ту се вара мој противник!

Прво, шта је имао г. апологиста да забаљка ту, где ја шћах да покажем двоје: 1. да *свршени глаголи* не могу *никад* имати *пређашњега трајног* или релативно *несвршеног времена* (за то сам под заградом ставио „говорах“); 2. да свршени глаголи *редовно немају садашњости* — ни садашњега времена ни садашњега прилога — *али* да и једно и друго могу имати *по изузетку*. И ако се дакле на питање: шта радиш? не може одговорити: *ја речем* или *рекнем*, нити се *рекући* говори данас само за себе; опет наука о облицима чува и таке облике, а синтакса нас учи, кад се који употребљава, на пример: а) каже се: *ако речем, да речем, кад речем;* само учини што *речем* (Нар. прип. 60); ће *речемо,* да се састанемо (Нар. пјес. I 454); **(чьто рекоуть доушевьници. ꙁападьнѣй странѣ, рекоу же Альванин и Поморию. онай, комоу рекоу)**; б) има тако звана *„приповедна* или *историјска садашњост“*, кад у ватреном и живом приповедању говоримо садашњим временом место пређашњим, да бисмо слушаоцу прошлост живо изнели пред очи. По томе се, на пример, у народној приповеци прича садашњим временом: „После тога „Стојша *оправи* све три сестре, и *крене* све „благо, а змају *остави* дворе и сву државу, „па се *дигне* са својим сестрама у своје царство, „и срећно *дођу* к матери, па му мати *преда* „царство, те је Царовао до свога века“ — место пређашњега времена: *оправи, крену, остави, диже, дођоше, предаде.* Тако је и оно: „А ја брже *отрчим* кући те *донесем* мотику те се *откопам* па *однесем* водицу“. Тако се место редовнога *тако рекавши* по неким странама нашега народа говори и *„тако рекући“*.

А у староме је српском и иначе имало не само: **рекоүште (да видѣвьше бога прославимь, рекоүште: дивьнь богь.** Домент. 1860. 91), него и: **досегоүште (не бо ꙗко не досегоүште вь вась паче простираѥмь себе** = јер се ми далеко не простиремо, као да не досежемо до вас. Апост. Шиш. 108), и т. д.

Друго, треба имати на уму да се неки глаголи, гледајући на трајање радње, говоре двојако: свршено и несвршено, на пр. *да видим (веднем)*, један пут, и — *видим*, трајно (несвршено); тако исто *чути*, и други. А гледајући на прелажење радње неки се глаголи говоре такођер двојако: непрелазно и прелазно, на пример: Несам слеп: *видим*, и — *видим кућу; плакати*, и — *плаче своје грехе; лазити*, и — *на-лазити људе* у здрављу. — И по томе би исти глаголи час имали неке облике а час не би имали. Али у свима таким догађајима, где не суди толико граматика колико логика, наука о језику има у приправности или гради, чим затреба, и таке мало необичне облике — према осталоме друштву таких речи. Тако на пр. и ако стоји правило: да *непрелазни* глаголи не могу имати трпнога партиципа, који је прелазан; опет наука о творби основа иште своје, па каже: nomina deverbativa постају од трпнога глаголског придева наставком *је* — на пример: *писан*+*је* = *писање* — с тога и код самих непрелазних глагола треба најпре начинити таки придев, на пример: спава-н, раст-ен, уме-н, хоћ-ен, би-т, свану-т, умр-т, (као застр-т), па онда наставком *је* именице: спавање, растење, умење (рус. умѣніе, чеш. umêní, пољ. umienie, rozumienie), хоћење (**хотѣние**, т. ј. воља), биће, свануће, умрће и т. д. — Тако глагол *моћи* (који је у старome значио и *моћи* и *хтети)* нема заповеднога *мози*, али има: *помози* и *немој*, место: *не мози*. Ни глагол *хтети* нема сада заповеднога, а некада је имао ***хошти*** (т. ј. *хоћи)*, и Дубровачко: *не хтиј*. — Тако се неки придеви по самоме значењу свом не могу поредити, на пр. *последњи*, *туђ*, *вечан*, *свет;* али опет кад треба народу а он каже: *нај последњи* („*Нај острагу* Крла капетане“), *више* (или *мање) туђ*, *пре-вечан*, *три пута свет* (**трисвѧтъ**). Кад од *древен* не може да начини компаратив, а он прво направи *древенаст* (налик на древо), па онда може бити *древенастији*. На тај начин је у најновије време начињен и компаратив „србастији“.

Ово што ћу сад да наведем, могло би се неком учинити још понајважнија обрана г. Васиљевића, а то су његове речи: „Јесенас беше „ми препоручено, да напишем српску граматику „за основне школе, али да је *удесим према* „оној, што се предаје по гимназија(-х), да буде „*једна терминологија и правопис*“. Али прво, проста (simple, einfach) „препорука“ не би требало људма од знања и карактера да је довољан узрок, да мењају своје *уверење*. А друго „удесити“ малу граматику „према“ гимназијској, не значи скратити гимназијску (које би писац гимназијске граматике такођер умео), него само не удаљавати се много од ње. Тако је у неколико и г. Васиљевић разумео, јер он не само што неје свуда задржао термине и дефиниције гимназијске граматике, (мењајући их каткад и на горе), као што смо напред видели; него је још *поправио* значење двају облика, показавши да на пример *творећи* и *творивши* у данашњем стању језика несу *придеви* глаголски, као што гимназијска књига самовољно учи, него *прилози* (ablativus gerundii), „скамењени партиципи“.

Из овога одговора мога види се, да ја у име напретка од свакога граматичара нашег иштем, да му је позната новија филологија, општа и словенска, а не да је само оно, што Французи зову „maître de langue“ или Немци „sprachmeister“. Али се у једно види и то, да г. Васиљевић *у томе* није „стручан човек“, и да за то није написао боље граматике, нити се умео користовати напомињатим примедбама мојим, — изузимајући може бити што ћути о мојим напоменама: за претварање гласова, ужу и ширу дефиницију, деобу прилога, предлога, савеза и т. д. (види напред у Оцени рукописна слова); које онда ваља да остаје све онако, како сам ја казао.

Пре него што ћу да завршим, изјављујем, да сам ја овај одговор написао, марећи више за ствар него за личности, и да ћу — ако устреба — написати *још један* одговор, али само тако, ако се у напредак мој противник буде држао више *стварнога.* Време је да се оканимо *личне критике,* па да се прихватимо *стварне.* Дајте да пречистимо и осветлимо материјал, према напретку и на основи поређене филологије, те да тим унапредимо науку, и да тако будемо својим читаоцима од користи. Најпосле, расправљајући оваке ствари, немојмо желети да је увек наша последња, уздајући се при том, може бити, не толико у стручне и књижевне људе, колико у неуке читаоце и нечитаоце, који немају свога суда о томе, него се колебају и тамо и амо, мислећи да свагда онај мора имати право, чија је последња.

На послетку молим поштоване читаоце да ми опросте, што сам овим својим чланком захватио мало више места у *Вили;* али намера ми неје била, да одговорим само на „Апологију“, него уједно да напишем *Прилог за познавање „садашњега стања“ српске граматике.*

Вила, 1867.

7.

ОПШТА НАУКА О ЈЕЗИКУ

и преглед главних резултата
ФИЛОЛОГИЈЕ И НАУКЕ О ЈЕЗИКУ У НАС.

(по различним писцима.)

Мени је данас допала част, да многопоштовани збор могу поздравити са овога места. Обичај је да се после свршенога свештеничког чина рече нешто, које би одговарало светковини овога дана (¹). Мени филологу које би поље човечјег знања било ближе, него поље језика (људскога говора)? Допустите ми дакле да изнесем на среду неколико момената из развитка науке о језику, да из близа осветлим задатке који се тој науци задају, и да у кратко прегледам резултате филологије и науке о језику у нас (²).

(¹) Говорио у Великој Школи на св. Саву 1871.

(²) Гледај «Примедбе» на крају овога чланка.

Наука о језику, која гледа језик као неку велику целину, као један организам, али који није једнак свуда и у свако доба, постала је тек у новије време, коме је дано, да достојно уважи живот читавих народа у пуном значењу његову. Стари свет, који у уметности и науци има да покаже дела, која ће увек бити угледна, не беше познавао науке о језику, јер у опште није разумевао живота читавих народа. Стари свет зна само за разлику између свога рода и варвара. Грчки песници зову све друге народе без разлике *варварима*. Како маловажно говоре Иродот, Есхило о Персима, о племену које је с Грцима тако сродно. Грцима се чињаше да је персијски језик птичије цвркутање. Тако је исто и код Римљана. Индијанац зове све туђинце *млечха'с*. Иранац *деваjаснас*. Јеврејин *гојим*. Сви ти изрази сведоче, како су стари свој народ замишљали затворен и независан од других, и како мало развијен беше у њих смисао за све, што је изван њихова народа. Најмање се пазило на оно, што је значајно у народа, на *језик и обичаје*. Не знамо ни о једноме старом писцу, да је учио какав туђ језик или да га је научно посматрао. Како бисмо са свим друкчије народописно могли прегледати стари свет, да имамо таких бележака! На пр. већ би се одавно знало какав народ беху Етрусци (у средњој Италији пре Римљана), да су нам Римљани оставили само онолико етруских врста, колико картагински роб, у Плаутовом „Пенулу“, говори пунски (или картагински). Најбољи описи народа у старих писаца, као Иродотови и други, са свим су спољашњи; највише их занимају државне уредбе; то још најбоље разумеју (³). Главна сметња да човечанство схвате као неку целину беше ропство.

Хришћанство, које проповедаше науку о *једнакости свију људи*, беше у начелу сломило ропство. Али требало је дуге борбе, док се оборило и оно лажно мудровање, које шћаше установу ропства да подупре библијом (позивајући се на клетву Нојеву). У Америци је укинуто ропство тек пре неколико година!

Хришћанство се није обраћало ученим људима (књижевницима), него простоме народу (сиромашнима духом). И не нашавши на својој постојбини (међу Јеврејима) примљивог земљишта, отиде међу народе. Оно се сели из земље, као и будизам, те постаје општом вером. За то је хришћанству *језик* важан, као средство за саобраћај и учење. Међу даровима светога духа налазимо и дар за говор *туђим језицима.*

Са оснивањем хришћанске цркве посташе особито важни ови језици: грчки, латински и јеврејски, као језици светих писама и учитеља. Велики црквени учитељи знали су обично сва та три језика.

Ново време раширило је обзорје. Што су нађени морски велики путови, трговачке вожње под управом Варт. Дијаса (1486), Баска де Гама (1498) и др., и што је нађена Америка, тим је јако покренуто да се развије саобраћај међу народима. — После реформације тражи западна црква, да мисијама по даљним деловима света надокнади оно, што реформацијом у Европи беше изгубила. Настају мисије по Америци, по Индији. Послови учених попова упознају нас са Хином, Јапаном, са староседеоцима америчким. У Италији, Шпањолској, Португалској и Холандској јављају се послови о језику, од учених попова и световних људи, који су за своје време веома знатни. Изучавање јеврејскога језика и осталих симовских започе најпре у служби богословије. На послетку које мисионарска радња, а које што се све више утврђивала енглеска влада у Индији, беше повод да се граматички обрађују живи индијски језици, па и стари, докле најпосле Енглез Колбрук не донесе 1816 у Европу богат зборник санскртских рукописа, језика обилатог, гипког, многостручног и добро уређенога склопа. Али и ако много врснога би учињено на пољу језика, ипак те тежње не беху особита *наука*. Оне не имаху још никаква метода (4). Њега је добило изучавање језика тек *Бопом*. Он и други учени људи, као В. Хумболт, Грим, Пот, подигоше истраживање језика на *науку*. Вршак Бопова наласка беше *разглоб глаголскога организма* у индо-европским језицима (5). Тим беху покренути сви остали налasci. —

Различне правце оних, који се баве језиком, можемо у опште овако означити: просто знање језика, наука о језику, филологија.

Знати говорити којим језиком у главноме је практична ствар. Човек обично учи један језик, више њих или многе језике, да га могу разумети они људи, који тим језицима говоре, дакле да може говорити њиховим језиком а и разумети какво књижевно дело. Али ма колико језика да неко зна говорити, да је њима вичан, он опет за то није још језичар ни филолог. Друго је какав језик практично разумевати и служити се њим, а друго је начинити га предметом за научно истраживање. Оно је прво уметност, вичност, вештина, механична течност, али није наука. Многи су у томе вешти без великог труда, живећи од малена у областима са помешаним народностима.

Као што је практично знање језика само вештина, тако се она друга два правца, који воде к језику, подижу на ступањ научни. Овде се јављају два различна гледишта, с којих се језик може схватити. То јест онај део науке, коме је језик предмет, али који сматра језик више као средство, да би њиме дошао до садржине, ушао у књижевност каквога народа, те схватио сав духовни и просветни му живот, па ишао ћа до појединости његових, тај део науке зовемо *филологијом*. А ону страну научнога истраживања, која језик сматра као *језик*, коју језик занима само као говор, не питајући има ли на томе језику какве књижевности, да ли народ који њим говори има места у историји светској или не, ту страну зовемо *општом науком о језику*, о човечјем говору, или пола латински пола грчки *лингвистиком*, место чега Шлајхер предлаже чисто грчку реч *„глотика“* (*). *Филологија* се бави целим *духовним и просветним животом* каквога народа, или више њих, *наука о језику* само *језиком као говором*. Филологије може бити само онде, где има духовнога и просветног живота, за науку је о језику то споредна ствар, она има посла с језиком гледајући граматику и речник. А што језичарство служи за познавање књижевности, ако какве има, то је код њега у другом реду, прем да се тим, наравно, јако унапређује; јер само из књижевних дела каквога језика може се потпуно извести његова битност; само се код обилних споменика, у различним правцима духа, може језик испитати са више страна, а особито кад су споменици из различних времена, онда се може показати и развитак језика. Али опет, за истраживање језика могу бити врло занимљиви народи без и какве књижевности и у историји са свим незнатни; њихови језици могу дати истражиоцу читав низ врло знатних појава. За то се говори о филологији класичној, о санскртској, хинеској, симовској, германској, словенској, романској филологији и т. д. а не може бити говора о филологији у Ескима, или у О̏стрвља̑на̑ јужнога мора, и ако су језици тих народа за језичара врло занимљиви. (⁷)

Али при изучавању језика не може се лако ограничити само на један језик; резултати биће обилнији, истраживање плодније, што се више језика уведу у круг истраживања, што се више језика један о други мере, један с другим пореде; с тога се ова наука и зове: поређена *наука о језику, поређено изучавање језика, поређење је̏зи̑ка̑, поређена гра̀матика, историјско поређење језика.* И ова је наука од новог и најновијег времена. Онај правац, који назвасмо филологијом, давнашњи је, он је за се изабрао већ одавно оба класична језика (т. ј. грчки и латински), као поље за своју најширу радњу, па је са знањем тих језика скопчао истраживање свега духовног, народног живота у Грка и Римљана. Али како је велико поље за рад отворено још и ту човечјем духу! Па онда и други су народи достојни да на тај начин постану предмет већег истраживања, но до јако; то је од чести и започето, па у томе и доста знатног учињено.

Да филологија и наука о језику узајмице једна другу допуњавају, разуме се само по себи. Филолог не може бити без лингвистике, ако хоће да су му истраживања од успеха, он употребљава материју лингвистичну, а с друге стране опет језичар користоваће се резултатима, које је онај други правац задобио. Један правац од другога не може се нигда са свим раздвојити. Али кад се подједнако удруже и заједно напоредо иду, онда мора изаћи јединствени последак, као што нам показују генијална истраживања Бекова на пољу класичнога старог света, ненадмашени послови браће Гримова на пољу германском, Шафарикови и Миклошићеви темељни радови на словенском, Ренуарови и Дичеви на романском пољу.

Обе науке у главноме су огранак *историјски. Али наука о језику*, по методу, личи на природне науке. Као што природњак при подели узима за основу неке истакнуте знаке, тако и језичар поређеним методом ваља да пронађе: шта је *слично*, шта ли *различно* у језику. Обојица при непознатоме траже значајна обележја, па ако се ова подударају с онима ка̀кве познате врсте, онда се оно непознато придодаје познатој врсти. Гледајући на то, јасно се разликују два правца, т. ј. наука о језику или обрађује научно *поједине стране* језика, или разгледа организме многих јѐзӣкâ као *цело*, као *множину* особених језика. На пр̀воме путу сматра се језик по *физиологијским разликама,* т. ј. по пословима оних органа у човечјем телу, којима се језик изводи; то води *граматици*, у којој се истражују закони о гласовима, о творби основа, о творби речи (о промонама ȍблӣкâ речи), и о реченицама каквога језика. На другоме путу гледа се на *племенско сродство;* то води да се пронађе који су језици међу собом род, па да се уврсте у природну систему, речју ка *народопису по језику*. (8)

Природњачка страна науке о језику истакнута је особито у новије време, и тога ради упућује се на *Дарвинову* теорију. (9) Ну ма како било с том теоријом: наука о језику ваља пре свега да посматра човека само као биће обдарено говором, она нема посла с човеком као ископаном старином из дубине земаљске; али основе Дарвинове теорије: о постању врста, од којих опет с временом постају нове врсте; и о одржању развијенијих организама у борби за живот — општа јестаственичка начела — могу се применити и на *језике.* (10) Ну, то се, како рекох, тиче само метода. Јер по битности својој, наука о језику јест наука о духу, и основа јој је *психологија.* (11)

Од поменутих научних начина посматрања, на који се језици могу гледати, рад сам овде да изнесем на среду нарочито два начина. Из једнога правца узећу разматрање *облика,* јер су по облику језици најочевиднији, а томе ћу додати резултате, који долазе другим путем, за *народопис по језику.*

Код толико различних језика, који се на први поглед јављају, ваља најпре утврдити ред којим ћемо их прегледати. Задатак је језичарев, да по системи поделе све језике на земљи. Ту ће нам, као што рекох, *облик* (12) jѐзи̑ка̂ бити најочевиднија основа за деобу. Сваки је језик састављен од кȍрêна̂, а то су они саставни делови, који се не могу даље растварати, и који казују чист појам. Реч је пак корен са односом, корен схваћен већ у некој свези. Главни знак за разликовање је̏зи̑ка̂ међу собом налази се у томе, како стоји корен и реч једно према другоме, или у начину како се на корену означавају свезе, у које он може сту̑пити, или друкчије рекавши, како се казују граматички односи.

Има је̏зи̑ка̂, који за све речи имају само један једини облик: језик чине све сами непроменљиви елементи; између корена и ре̂чи нема разлике, обоје су једно. Тако на пр. у хинеском пй значи: „једнак, једначити, једначење, једначећи, једнӑко, већма“ и т. д. Ту нема дакле врста речи; прости непроменљиви корен указује се као реч свакога облика, као именица. придев, глагол, прилог и т. д. По томе у хинеском не може бити граматичких творевина облика, промена облика именских, глаголских, и др. Кад се хоће така свеза да означи, онда то може бити само тако, да се поред прве речи стави друга, тако исто самостална, па и тим се средством слабо служе. Само место, на ком која реч у реченици стоји, а то је утврђено непроменљивим правилом, може нам ка́зати, и то врло поуздано, којом би нашом врстом речи, у поједином случају, таку реч ваљало превести на наше језике. Таки језици, који осташе на том ступњу, који не изађоше из кореног облика, који граматичке свезе (односе) обично не означавају особеним гласовима (наставцима), барем не *редовно* (нормално), или врло *оскудно,* то су језици на *првоме ступњу* развитка, *првога разреда.* Они се зову и *једносложни језици*, јер су им речи обично од једнога слога, и *пореднйци,* што им речи једна поред друге тако рећи непомично стоје, или језици са *осамом,* што им корен и граматички облик остају раздвојени. Овамо иду језици т. з. *Стражње Индије,* анамитски, сијамски, бирмански; *касија* језик, мало више на северу; и језик средњега царства, *хинески,* који се мало узвисио.

Други разред бива, кад се изрази, који служе да означе на корену односе његових веза, скопчају са кореном. Корени остају истина понајвише непромењени, али се употребљавају особити гласови (т. з. наставци) да означе односе, у којима се корени јављају. Таки се гласови коренима често само лабаво додаду, шта више гдешто стоје оба саставна дела још са свим самостално један поред другог, али обично су додаци или наставци. Ну копча је свакако лабава, упада у очи; саставци, који би ваљало реч да уједине, несу како ваља залепљени, још се виде с поља: цело је гомила од више делова, а није једнина. Ови гласови, што казују граматичке односе, беху изнајпре понајвише речи за се, али им се често право значење с временом губило у развијању језика, а и сами ти гласови често су се тако јако мењали, да се не могу познати да су они. А често су таки гласови само домеци пред речју или за њом, или умеци, који нигда не беху самостални; али савез им је увек крт и лабав, више је прилепак него спојење. Ову творевину језика, која је основана на слабом, тако рећи духовном састављању корена са обликом, који га одређује, назвали су *прилепком* (agglutinatio), где корен и граматички однос, рекао бих, само висе један о другом, један је за други прилепљен. На тај начин на *другоме* ступњу развитка имамо *језике ломљиве,* са *прилепком.* (¹)

(¹) Да видимо то на једном примеру из турскога језика: *севмек* значи љубити; *севмемек*, не љубити; *севемемек*, не моћи љубити; *севдирмек*, нагонити да љуби; *севдирмемек*, не нагонити да љуби; *севдире-*

Очевидно је, да се овде оба саставна дела могу лабавије или тврђе саставити; по томе ова врста jȅзӣка̂ могла би имати више раздела. Али свакако су напреднији од оних у првом разреду, где нема никаквих гласова да означе спољашње односе; само што је творачки нагон у језику код прилепка стао на пȏ пу̑та. Овде имају врсте речи, којих не налазимо у првом разреду; али гласови, који од корена граде те врсте речи, са коренима у скупу не чине још органске целине. Овај други разред, ломљивих језика са прилепком, најмногобројнији је на нашој земљи. Овамо иде највећи део jȅзӣка̂ свију староседелаца америчких, афричких и аустралских, ȍстрвља̂на̂ океанских, велики део Азије, чланови финско-татарског или уралско-алтајског племена, који се из Азије у Европу пружише, и ба́скински. Ваља имати на уму, наравно, да су сви ти по големој просторији раширени језици, прибројени у овај разред само по заједничком начелу творбе, с тога их не треба узимати, као да су сви међу собом и род.

мемек, не моћи нагонити да љуби. Оваким механичким саставком може врло да нарасте глаголски облик.

Разуме се по себи, да се поједини из те множине одвајају као племена са својим лозама, на пр. *финско-татарско* или *уралско-алтајско* племе, у коме су Самоједи, Тунгузи, Монголи, Турци, Фини и Мађари; *деканско* или *дравидско* племе, на јужноме крају полуострва Предње Индије, у ком су Тулува, Малајалам, Тамил, Телугу, Канарески; велико *малајско* племе, господар небројених острва у јужноме океану; *у северној Америци* алгонтинска племена, ирокески језици, гренландски са многим раскрајцима; племе *банту* у јужној Африци и т. д. С друге стране опет има толико исто одвојених посебних језика по свима деловима света, који овамо припадају. Знатан подраздео ове врсте чине т. з. језици са утеловљавањем, где се оно, што би могло бити особита реченица, прикупи и стегне у једну реч; где глаѓолски облик узме у се целе именице, придеве и заменице. Овамо иду многи т. з. „индијски“ језици у сев. Америци, мехички и други, а у Европи усамљени баскински.

У првом разреду нађосмо корен сам за се, где не напомиње свеза, у које може ступити, или су свезе означене тим, што се поред корена ставља опет други, тако исто самостални корен; у другом разреду видесмо истина граматичке односе, где су изражени на корену, али је жртвовано јединство речи; елеменат који означава облик саставља се истина с кореном, али тако слабо и лабаво, да хоће готово сам од себе да се расклама, или се и не скопча с кореном, него се са свим оделито поред њега пише. Остаје само још *треће*, а то је да се обиђе тај пруд, стопивши оба саставна дела у неразлучну јединину. Ту је граматичка свеза тако тесно уједињена са кореном, да се једно од другога не могу раздвојити, а раздвојени не могу опстати; грађа, која чини савез, не да нам се видети, и тако рећи по́стаје духовном; цело изгледа као органско складно тело. Све је *једно*, као оно различни делови каквога цвета што пупи, где све избија из исте цветне основе (13). Овамо иду језици *флексивни* т. ј. са *прегибом* (или *глежњем* т. ј. малим зглавком или зглобом), који чине *трећи раздео*. Они стоје на највишем и најлепшем ступњу, на који се развитак језика може попети. Прегиб или флексија чини реч једноставном или само̑твором; она је правилна промена самога корена, да би се исказала свеза, у којој стоје речи (а по њима и ствари) међу собом. Фине, ветрне, тако рећи духовне речце, које чине тај савез, понајвише су заменичне основе. То су завршни наставци, који се на прегибу зглобљавају, те тим речи мењају свој облик. Овде тек имамо организам, од различних чланова спојену, сраслу једну реч. Флексивни језици деле се на два велика племена — према средствима, која се поглавито употребљавају да се постигне то јединство — на индо-европско и симовско, а то су управо језици главних народа у светској историји. Прво и најважније обележје свих индо-европских језика то је, што су им знаци за флексију најстарије личне заменице. То је и у симовских тако, али мимо то симовски имају још ту особину, да за сваку основу рêчи ишту по *три* сугласна, а значење им не показују сугласно и самогласно *заједно*, него у њих сугласно показује само *значење* а самогласно само *свезу*. Самогласна у симовском не припадају корену, него свези. Индо-европско племе казује свезу више тим, што ће реч нарасти с *поља* (наставцима), симовско више *унутрашњом* променом. (14)

И заиста може се рећи, да је право изучавање језика започело тек са познавањем индо-европскога племена. Тек што се на даљноме истоку нашао нов део света по језику, би првом покренута наша млада, разумна наука о језику; стари часни *санскрт*, превасходно *класични језик*, оплоди изучавање језика тако, како се пређе није ни слутило, и задахну га новим животом. Тек од санскрта започело је полàгâно тако рећи освајање нашега племена. Наравно да се земљиште само полако могло проматрати и задобивати; само се поступно могаше напредовати, и тек један по један народ као беочуг састављати у верижицу сродства. Што више беше поузданих резултата, тим је расла и сȑчанôст. Требало је дуже времена, док се без и каке сумње могло сазнати, да су готово сви народи европски били један једини заједнички народ у прастаро доба, који се из Азије распрострьо различним путовима. За *Инде* и *Персе* (оба та народа зову се и лоза арийска) нађоше на скоро да су сродни; њима придружише *Грке* и *Римљане;* тек са раширеним погледом и ојачаним снагама мало по мало привукоше *Германе* и *Словене*; с њима једне дðби, шта више некако и старији јављају се *Литавци;* најпозније уведоше у круг сродства, као последњега члана, *Келте.* Тако смо ми, најпре што се тиче нашега дела света, Европе, с малим изузетком, само једна једина народна лоза или пòродица. Али пðстðјбина нам је Азија; тамо су нам сродници Перси и Инди. Наше племе пружило се по големој просторији од обала реке Ганге преко предње Индије, Афганистана, Персије, Кавказа — у Европу до приморја атлантијскога океана, па и преко њега на острва до Изланда, не бројећи насеља, која су Европљани основали по другим деловима света, чим је на пр. и велики део Америке придружен нашој области по језику. Инди, Перси, Грци, Римљани с Романима, Словени, Литавци, Германи, Келти, то су народи који представљају наше племе, које се различноназива. Најобичније се зове *индо-европским* и *индо-германским*, прем да је и једно и друго име у нечем неприлично. Именом *индо-европско* племе хтело се да помене земљописно простирање племена од Индије до Европе, али и у самој Индији, као и у Европи има племена, који не иду овамо. Именом *индо-германско* племе хтело се да се обухвате источни и западни крајеви; али тим се чини неправда Келтима, којих сродство истина не беше доказано тада, кад је овај назив постао, а осим тога, и Романи се простиру до западнога краја европског. Тим се именом највише служе Немци. Називи као као што су *аријско* или санскртско племе још мање показују ствар. По томе је индо-европско (или арио-европско) племе још најудеснији израз.

Друго племе флексивних језика обухвата т. з. *симовске* народе: Халдејце, Сирце, Самарјане, Финичане (Пунце), Јевреје, Арапе, и Етиопе (црне Арапе).

Народи тих двају племена — остављајући на страну Хинезе и Мисирце — јесу просветници у дојакошњој историји човечанства. Индо-европско племе тражи готово по свима странама, земље да пусти свој корен, и где се оно појави, тамо завлада над становницима земаљским. К томе још је важније, што на том племену поглавито стоји просвета и напредак човечанства у уметности, науци, радиности и трговини. И симовска племена могу се похвалити да су врло раширена, од југозапада Азије до Ираклијевих стубова, шта више населише се и ниже по југоистоку Африке. Али су у уметности и науци, у склапању држава и у индустрији далеко заостали иза Индоевропљана. Ну они су у другом нечем знатнији. Индо-европски народи везани су за Симовце најважнијим од свију просветних момената. *Вера* је, чим су Симовци прибавили себи силни утицај на сав просветни свет: *хришћанство* је као год и јеврејство и ислам симовскога порекла. Симовски утицај расте врло на западу, од како се раширило хришћанство, а не мање и на истоку и југу, па и у Африци преко ислама, који изађе такођер из симовскога погледа на свет. (15)

Тако дакле имамо три разреда јȅзи̂ка̂: *једносложне*, ломљиве с *прилепком*, и једноставне са *прегибом*. Не може се мислити, да још како корен и граматички облик могу стајати један према другоме. Сви се дакле језици, што их год има, познати и још до сад непознати, деле на ова три разреда. Средњем ступњу, са прилепком, припадају сви они језици, који несу једносложни, а не иду у трећи разред.

То су *разреди јȅзи̂ка̂*.

А да би се дознало *сродство језика* међу собом, т. ј. како се прикупљају у род по језику, ту прво пресуђује унутрашња *материја, глас,* од којега је језик створен. Кад се у два или више језика гласови подударају, онда се може судити да су ти језици сродни, да долазе од једнога заједничког прајезика. Нарочито је поуздан знак сродства, кад се заједничка гласовна материја једнога и другог језика, у сваком од тих језика, на особит начин мења, чим се одваја од онога другог као особени језик. Таким је променама с временом сваки језик подложан. Те промене зову се *закони о гласовима* у језику. Сви закони, који упућују на заједнички прајезик, чине једно *племе по језику.* Племе се дели после на *лозе* (породице), лозе на поједине *језике,* а ови на *дијалекте, говоре* и т. д.

То тражење како су језици један с другим род, води нас ка напред поменутом *народопису по језику.*

Без народописа готово не може бити историје. Наука о језику је основа народопису. Најунутрашњија битност каквога народа отвора се само у језику његову. Језик и народ у главноме су исто, стојећи непрестано узајмице везани један за другога; (1) по језику се може увек судити о народноме карактеру. По томе, само језици могу бити прави *пребоји* (преграде) *међу народима.* Формација лубање, и друго чим се разликују тако зване расе (кожна боја, коса и т. д.), по чему су дуго делили човечанство, врло је непоуздано и промењиво. Та и сами чланови истога племена показују различне т. з. особине раса! Становити Османлија Турчин кавкаске је расе, а т. з. татарска турска племена, Киргизи и Јакути, имају тип монголске расе. С друге стране на пр. Мађар и Баск не разликују се по својој телесној појави битно од Индо-европљанина, а по језику су Мађари и Басци далеко од Индо-европљана.(16) Па онда, како се и природњаци сами не слажу у својим деобама! Упоредимо само деобу од Блуменбаха, Реција, Причарда и Велкера. (17) *Језик* је пак код човека особито значајно и увек са свим постојано обележје; за то је много поузданије извести из њега основу за деобу при научној, систематској разредби човечанства. А и да не спомињемо, како је достојније за човека да се сматра народописно, т. ј. као члан умнога друштва, које је с њим скопчано истим обичајима и језиком; него антрополошки т. ј. по науци о човеку, као члан јестаственичке врсте: „човек“.

---

(1) У старим нашим књигама **ѥꙁыкъ** значи: и говор и народ.

Језик је једини кадар, да нас верно и са свим поуздано извести о пореклу каквога народа — изузимајући наравно поједине случаје, у којима читава племена примише језик на пр. победилачки, или дошљаци језик староседелачки. За то је потребно да се језици и народи поделе и приберу по коленима сродства или несродства. Колико је тисућа погрешака учињено због непознавања сродства! Колико заблуда распростиру и данас нарочито они, који се баве граматичким студијама, а не знају ништа о поређењу и сродству јȅзи̑ка̑! Какве погрешне и чудновате мисли чујемо често о тобоже са свим различним језицима, који у истини стоје као браћа један према другоме! Само је наука о језику кадра да учини крај таким заблудама.

И у другоме правцу, али који је с овим у тесној свези, могу се с помоћу језика докучити ствари, које се несу ни слутиле. Формација језика иде даље од сваке историје. Руковођени језиком можемо ићи за народима у прастаро време, до таког периода, одакле не допире до нас никакав историјски глас; кад све жице попуцају, онда су језици и геологија једини, који нас могу обавестити о временима и стањима, о којима књига од историје ћути. До душе, наука о језику не може се мерити са геологијом и палеонтологијом (наука о ископаним, окамењеним старинама). ([18]) Језичарство не може истина да разликује период камена и бронзе, па ни становнике у зградама на кољу: али, ако не може да допре тако далеко у старину, у њега је бар *оно, што* може да дозна, тим верније и поузданије. Са *језиком* каквога народа знамо и круг његових погледа, представа и појмова; с помоћу језика можемо народу тако рећи да завиримо у срце. Ту су особито важне све оне речи, које означавају веровне, моралне и умне појмове. Тим путем кадри смо да уђемо у прастаро време на пр. индо-европскога првобитног народа.

Беше једно време, много пре и какве повеснице, кад су сви народи, што данас говоре индо-европским језицима, били један једини заједнички народ, који је говорио једним језиком. У говорној материји тога првобитног народа имају сви народи, који од њега посташе, сваки свој део. Овога првобитног језика нема више нигде у истини, него се његова битност може само умом извести из суштине свију његових садашњих синова заједно. (19) Од времена на време одвајао се један по један део од заједничкога народа, те живљаше даље особеним животом за се, док се најпосле с временом тај први заједнички народ не раздвоји у садашњих осам братинских народа. Првобитно праотачка баштина дакле неје подједнако подељена међу те синове. Од првобитне говорне грађе имају већи део они народи, који дуже беху у скупу, него они, што се пређе одвојише; ови последњи имају онолико мање, колико се од говорнога добра још створило код заосталих, по што се први одвојише; па опет тако у истој мери при сваком новом раздвајању. А тако се исто код одвојених начинила нова говорна грађа, за коју заостали не знају. Може се рећи: што год више пођемо ка истоку, тим ћемо више naћи онога наследства, дакле највише у санскрту, а што даље западу, тим мање.

Из *веде*, најстаријега споменика индијске књижевности, изађе на један пут, да колевка индо-европскога племена неје у самој Индији, него много којешта врло вероједно показује, да су прва седишта народна била на северозападној граници Индије, на обалама Инда а поглавито на индијскоме Кавказу (Хиндукушу, староме Паропамису), западно од хрпта планине Мустага и Белуртага, тамо где извире Оксус и Јаксартес, у Бактрији и Согдијани, па све до Каспијскога мора. Последње може се судити по томе, што већина народа индоевропских има исто име за *море;* а то показује на Каспијско а може бити и Аралско море. На ту постојбину упућују и речи за животиње и биље. Одавде се, у доцнијим деловима *веде,* може ићи корак по корак за народом лозе аријске, како се шири на исток преко Хиндустана к реци Ганги. Санскртски народ у Индији јавља се јасно као дошљак, који туђа деканска племена потискује мало по мало до јужнога краја индијскога полуострва. У тим првим седиштима, на висовима

Хиндукуша, налазимо још и данас гдекоја племена, којих је језик и сад врло близак санскртскоме, или боље народноме језику, пракрту, — међу којима су најпознатији т. з. кафирски језици. (20)

Из тих првих седишта дакле стао се индо-европски првобитни народ расељавати к истоку и западу. Којим је редом ишла та сеоба, то може само *језик* утврдити, ако је и како могуће, као што он једини може расправити питање, који народи краће или дуже становаху један до другога. У најновије време живо су се окренули томе питању, мишљења се још колебају. (21) Најплоднија, најпробитачнија је страна свакако она, да се с помоћу језика приближно упознамо са културним стањем својих старих пре деобе. А то може бити само тако, ако из говорнога блага тих народа, које се затекло, пронађемо *заједничке називе* за неке појмове, који се после сматрају као наследно добро, које је сваки од њих понео при иступању из заједнице. Овај нас поступак води да познамо, да се још индо-европски првобитни народ попео беше на сразмерно висок ступањ културе. Раскрилимо физички и духовни живот, па ћемо наћи заједничке изразе не само за породични живот, кућевне и грађанске уредбе, сточарство, тежаштво, него и за појме, који већ претпостављају развијену митологију и повесницу од прича, и друга знања. Што свуда налазимо заједничке називе породичних чланова и много имена за сродство, можемо судити, да *породични* живот беше још пре деобâ учлањен и уређен. Што се речи подударају, особито за тежаштво и сточарство, то показује да су те гране цветале још у заједничкој постојбини, па и ако имају многе изразе за пастирски живот, ипак имена домаћих животиња око човека, имена за свакојаке хране, жита, како расту и како се готове, речи за кућу, двориште, село и град, сведоче да су нам стари већ били *настањен тежачки* народ, који се, код свега обиља у стадима, опет за то одрекао беше несталнога пастирског живота. Па онда, изрази за народ и владаоца показују почетак *државне* зграде, који се већ беше извио над патријархалним стањем. Вера им бејаше оштро изражена. Народ је поштовао божанство у *светлом, сјајном небу*. Знали су за поделу времена на месеце и године. Десетна система беше већ утврђена‘

прости бројеви од 1 до 9, десетице до 50, и број 100; али за тисућу нема израза, који би био заједнички свима индоевропљанима. Овај најранији културни живот разматрао је први Кун, а даље га је до појединости извео Адолфо *Пикте*, (22) који своје велико дело, о првобитној аријској лози, није неудесно назвао „Оглед језичарске палеонтологије.“

У најновије доба почели су са удвојеном ревношћу истраживати заједничке митологијске представе и материју у приповеткама, и доносише за то грађу са свих страна. Бенфајева величанствена истраживања (23) показала су особито још и то, да је највећи део грађе за приповетке и гатке дошао к нама из Индије, прем да тек у познија времена, и различним путовима. *Поређена митологија* почиње тако исто силно да узлеће, као и истраживање језика.

И нехотице отидосмо на поље, које већ прелази праву говорну страну. А то је управо заслуга науке о језику, што она шири живу ревност за истраживањем на све стране, од кад је санкрт истекао као сјајна звезда на обзорју језика. Требало је неко време, па да се круг индо-европских језика заокружи, и да се јасно позна доказ о родној свези свију данашњих просветних народа међу собом, као и са Персима и Индима. Уједно са тим наласком пуним последица започе и нов окретнији живот на пољу језика. Сам језик, као језик, узеше оштрије на око и стадоше га истраживати. Томе се придружише теорије о суштини и постању језика, где можемо разликовати две школе, *психологијску*, којој су представници Хумболт, Хајзе, Ј. Грим, Ренан, Стајнтал, (24) и *природњачку*, коју заступају Шлајхер и Макс Милер. — Физиологијска истраживања о *гласовима* у језику и *органима* од Брика, Чермака, Хелмхолца, Меркла, Бајгла (25) и др. — Истраживања о писму и буквици од Лепсија, Момзена, Вебера, Стајнтала, Кирхофа, Фр. Милера. (26) — На пољу граматике и речника истраживало се и истражује се најдубље. Наука о облицима латинскога и грчкога језика морала је добити са свим други облик. Колико је класична филологија стајала противна и опирала се новој науци, опет за то пут ка помирењу и проницању једне у другу поравњује све више заслуга, која не малим дêлом припада Ђорђу Курцију.(27) — Ауфрехт и Кун основаше 1852 нарочити

„Часопис за поређену науку о језику“ најпре на пољу *немачког, грчког* и *латинског* језика, од којега већ има преко 20 књига, у којима је смештено право обиље знања о језику; — упоредо иде други часопис, који позније (1858) основаше *Шлајхер и Кун „Прилози за поређено истраживање језика на пољу аријских, келтских и словенских језика“*, од којега има 6 књига. — Резултате науке о језику популарно да прикаже предузео је с великим успехом *Макс Милер* у свом делу „Предавања о науци о језику“, тако исто и Шлајхер ([28]) у више послова. — Опште је занимљив и *„Часопис за науку о духу читавих народа и за науку о језику“* од *Лазаруса и Стајнтала*, који је дошао већ до 7 књиге; наука о духу читавих народа излази као наставак и ширење дојакошње психологије или науке о духу појединога човека; као што ова сматра душу појединога човека, тако народна психологија хоће да истражује дух читавих народа по њиховој суштини, по њиховим битним појавама у језику, вери, уметности, науци и т. д., према особинама њиховим.

Далеко би прешло границе нашега разматрања, кад бисмо хтели у неколико само, ма и приближно, да изнесемо на среду све те различне правце истраживања, које је наука о језику покренула на томе пољу.

Наравно да се највише истраживало на пољу индо-европском; ту има наука да покаже ненадмашене послове: од Бопа, Пота, браће Гримова, (29) Миклошића, (30) Шлајхера, Куна, Вебера, Бенфаја, Рота и Бетлинка, Ласена, (31) Вилсона, Брокхауза, Макса Милера и т. д. *Симовско* благо у језику није још онако претресено, као што имамо за индо-европско у поређеној граматици Боповој, ни после духовитог дела Ренанова о симовским језицима.

Велико се поље за рад отвора пред истражиоцем језика. Осим индо-европског и симовског племена има још много племена по језику и народности, која би врло достојна била ближега истраживања. Израчуњено је да има око 1000 различних језика, који се говоре на нашој земљи, од којих је од прилике само ¹/₄ граматички обрађена, а остали су познати понајвише само по имену или по оскудним, мање више непоузданим списковима речи. Али задатак је науке о језику, ако хоће да наврши своју намеру, која иде за тим, да обухвати *све* језике на земљи, да у све њих проникне, те да тако постави систему познавања свих jȅзи̑кâ или људскога говора у опште, чему би као завршни камен био, да се подигне зграда *праве опште граматике.*

Какве велике задатке има наука о језику да посвршује још у Америци, Африци и другде, док се не размрсе све те напремности међу народима! У кратко, непрегледно поље отворено је човечјем раду и истраживању, које је скопчано са најважнијим проблемама историје човечанства, са најважнијим питањима историје образованости, што свакога мора веома занимати. Али много је већ учињено, што је та нова наука покренула, да би се расветлила тама, која беше притисла све делове земаљске.

Сад да пређемо на главне резултате филологије и науке о језику у нас.

Ради лакшега прегледа разликоваћемо: најстарије доба (9, 10, 11 и 12 век), старо доба (13, 14 и 15 век), средње доба (15, 16 и 17 век), и ново време (18 и 19 век).

Најстарије доба.

1. *Државно*. Из 9, 10, 11 и 12 века имамо латинске дипломе далматинских владалаца, на пр. Мутимирову (892), Крешимирове (1059, 64, 69, 71), Хранка захумског (1044), Дешину (1151) и т. д. Ширење западнога хришћанства ширило је уједно и латински језик. Срби беху тада још у заједници с Хрватима, на пр. у време Томислава, краља хрватскога (924 и 25), беше и велики жупан захумски и дукљански, (1) Михаило, са многим другим великашима српским на црквеном сабору у Спљету. Тада владичанство дукљанско стајаше под архиепископијом спљетском. Срби и Хрвати раздвојише се политички и по вери тек у 11-ом (Хрватска се својевољно придружи Угарској 1091) а још више у 12 веку.

Из 12 века имамо на своме језику потпис кнеза Мирослава (1186), диплому Кулина бана босанскога (1189), диплому великога жупана Немање (1199), и др. И у првој и у другој дипломи долазе већ чисто српски гласови *ћ* и *ђ*, на пр. помоћ, тисућа, враћају; гра*ђ*ам, Ђурђево.

---

(1) Хум или Захумље, то је потоње Војводство св. Саве, данашња Херцеговина; а Дукља је потоња Зета, данашња Црна Гора. Град Дукља био је близу садашње Подгорице.

2. *Песништво.* Из 12 века је и хроника дукљанска од које имамо два текста, старији и млађи. У првом се причају само догађаји дукљански, а у другом се додају томе још и догађаји далматински. Старији је текст писан латинским, а млађи хрватским језиком. Старији је текст писао неки дукљански поп, западне цркве, у 12 веку, и каже да га је превео на латински из некога словенског летописа (кога данас нема), па у предговору свом уверава „љубазну браћу и часне попове, да неје ништа ни написао ни са словенскога превео, што неје чуо да приповедају оцеви и седи старци.“

За ту хронику доказала је новија критика (¹) да неје летопис, па, ако и неје поезија, а оно је компилација, којој извор беху народне песме и приповетке о јунацима, бановима, кнезовима и војводама, које писац назива краљевима, и којима је он подигао леп

(¹) *Јагић*, Historija književnosti naroda hrvatskoga srbskoga. Загреб 1867. I. стр. 113 и т. д.

споменик у облику летописа. Гледај приче: отац Радослав и опаки син му Сеислав, Степан и Владислав, кнез Будислав, јунаштво храброга Техомила, и др. (у српском преводу, у Летопису „Матице Српске“, 1853, II).

То сведочи, да су Срби имали и тада народних песама, као и данас, и да су помињали славу својих старих у песмама, које се не разликују много од чешких из 10-га, и руске о рату Игореву из 12 века. У осталом испореди и живот краља Владимира (Петрисављева) из 11 века, на грчком језику, који је веома искићен поезијом.

3. *Црквено.* Године 879, у време цара Василија, покрстише се „бесни“ Неретљани и други Срби, за владе кнеза Здеслава. Приморске земље наше беху тада важније но остале. — На крају 9 века (880—90) Тодор архиепископ солински и спљетски, даде о свом трошку преписати *словенски псалтир* (који се изгубио), од којега има само препис Николе Рабљанина из 13 века. — У 10, 11 и 12 веку јавља се шиљаста хрватска глаголица. Језик је стари словенски па прилагођен народноме, од прилике онаки, какав је и српско-словенски у познијим

споменицима, писаним тако званом ћирилицом. Западни део нашега народа имаше *словенску службу божју* а стајаше у подручју владика западне цркве. У 11 веку (1068) папа Александар II помиње манастире латинске и *грчке или словенске.* Отуда се види: и савез са западом, и држање литургије словенске.

Народно веровање.

Новијим истраживањем доказано је, да се 10, 11 и 12 века, уза страго „правоверну“ књижевност, развила друга, „криверна“, тако звана *богомилска*, која је прешла к нама из Бугарске. Богомилство цветаше у нашим земљама, као што рекох, од 10 до 12 века. Њихово учење дознајемо од чести из црквених учитеља, који их обличаваху. Богомили привлачише народ спољашњим приликама и својим учењем. Беху побожни, без спољашње таштине и раскошности, шта више одликоваху се суровом трудбом. У учењу њихову имало је многих појединости, што привлаче. Они објашњаваху множину тајана у вери: створење света, спасење душе, будуће судбе, — које за народну машту беше врло занимљиво да се одгонене; а правоверни бојаху се самовољних тумачења. Њихово се учење дотицаше и друштвених свеза. Они порицаху званичну јерархију и све друштвене односе и свезе, које тада владаху. Један обличитељ вели: „уче своје да се не покоравају властѐли, хуле богаташе, ненавиде оцеве, прекоравају бољаре, мисле да су Богу мрски они што работају (кулуче) цару, и свакоме робу веле да не работа господину своjему.“ Така демократска и социјална начела наравно да су морала привући народну већину, особито кад их поткрепише вером, о којој учаху да је „дубоко познавање божанствених тајана“. Други обличитељ, презвитер Кузман, последњи представник старе бугарске књижевности, вели за њих: „да љубе гусле, играње и бесовске песме, да пију вино, и да верују срећу, санове и свако учење сотонино“. Црквеноме сину онога времена, који сматраше земљу за „плачну долину“, „праг небески“ и т. д. могло се тако чинити, али ми видимо у томе млађан народ, који још овде хоће да поживи, те достојно, јер не ће да трпи ни веровних ни друштвених стега. Ми, који знамо разликовати језгру од љуске, допустићемо, да су Богомили — поред свих заблуда и предрасуда у вери — у култури могли бити напреднији од правоверних. Отуда је, што се у новије доба многи окренуше том питању, и што се са свих страна прикупља грађа за то. (32)

Ту долазе сад тако зване *лажне књиге* (а то је *богомилске) и веровно-народне приче,* које од јужних Словена пређоше већином и к Русима. (33)

Остаци богомилскога учења данас су у нас онаке *народне песме,* као што је на пр. „Огњена Марија у паклу“, *народне приповетке* „о Соломуну“ и друге, узречица: син *по греху,* и различне враџбине. Осим тога, многе наше народне приповетке *потекле су из грчких и источних прича,* или су им *пореднице,* и то баш путем богомилства, као: калуђер и четири грешника; приче о Троји, о царевима: Алесандру, Тројану, Дукљану и Костантину; змија младожења; немушти језик; усуд; ђаво и његов шегрт; дивљан; пепељуга; наход Момир; невера љубе Грујичине, и т. д. Не треба сметати с ума, да гдекоје од тих приповедака имамо данас у новијем облику.

Кулин бан, у 12 веку (1145 до 94), који Босну доведе до знамените културе, био је особити заштитник богомилски.

На против Немања устаде с оружјем противу њих, те је неке од њих спалио, друге покорио, треће прогнао (поделивши имање њихово међу сиромахе), учитељу је њихову одрезао језик, *а нечастиве је књиге спалио.* То приповеда Стеван првовенчани у животу свога оца. (¹)

Тако је од побожне и политичке ревности пропао већи део најстарије књижевности наше.

Старо доба.

1. *Црквено.* У 13, 14 и 15 веку настаје *књижевност српско-словенска.* Карактер ове књижевности беше црквен, јер књижевници беху калуђери. По садржини било је: литургијских и богословских књига, а од световних имамо: животе, летописе и зборнике, т. ј. неку врсту енциклопедија онога времена, у којима се на-

---

(¹) *П. J. Шафарик*, Život sv. Symeona od krále Štépána. Праг 1851, стр. 7 и 8.

лазило од свачега по мало, на пр. између осталога и: Душанови закони, причице, календари и хронологија, астрологија, домаћи лекар, мудре речи грчких философа, а из граматике оксијар (акценти и скраћенице). Дела су већином несамостална, — подражавања. Свако оригинално мишљење сатрьо беше у напред стари изнемогли правац у животу византијском. И у световним пословима владаше фразеологија библијска, богословска. Ту нема да се цртају карактери, сликају ситуације, истражују побуде и узрочне везе; нема да се суди о вредности историјског догађаја или лица. Биограф и летописац не прати чињенице и догађаје размишљајући о стању и приликама свога народа. Поједини догађаји не приповедају се ради њих самих, већ као докази божјег милосрђа и паклене злобе, не пазећи на хронологију (на пр. у делу „архиепископа Данила II, и других“ нема нигде године). Важност дела мери се по томе, ко је више одан цркви и спољашњим обредима њезиним. Сава, Стеван, Доментијан, описују више живот калуђера Симеуна, него великога жупана Немање. Таки је Данило и други. (¹)

Језик беше стари словенски па посрбљен. Учише га читајући црквене књиге и личним обучавањем. Књижевни тај језик обилат је у гласовима, речима и облицима њиховим. О српском стилу не може бити разговора у поглавито подражајној књижевности, на пола свом језику. Што језик није био ни са свим туђ ни са свим свој т. ј. народни, то беше од штете српској књижевности — поред ове користи, која је била изнајпре — јер кад је већ добитак за књижевност не са свим туђ језик, онда је много кориснији са свим свој, народни, који свак разуме. Друга је штета, што се књижевници вековима не могоше одвојити од тога мешовитог језика, а дотле трошише силе своје умне на књижевност, која народу оста туђа. То је узрок што *народна књижевност* није у нас раније почела (у време државне самосталности) и напредовала силније. (²)

(¹) *Јагић,* Historija književnosti; стр. 159 и даље.

(²) Гледај: Из лекција *Ђ. Даничића*, у Видову Дану 1862, бр. 18 и 19.

Дела Савина, и његових ученика, јесу врх свеколике старе књижевности, и по садржини и по језику и по стилу и по правопису (њихов правопис показује необично савршенство). Ко хоће о томе да се увери, нека испореди на пр. животе од Доментијана и Данила, а за правопис: Костантина философа из 15 века нарочиту расправу о томе, који сâм невешт будући у свом послу, тражи да правопис постане владалачка и државна ствар. (¹) — То показује да је српска књижевност, у вековима пре Саве, морала расти и развијати се, док је дошла до таког цвета.

Сава је био духовни учитељ и просветитељ свога народа, али и саоснивач народнога јединства, среће и величине тим, што је знатно допринео, да се фактично стање уједињених земаља српских и правно призна, како изнутра, тако и с поља, од тадашњих великих сила: Цариграда, Рима, (²) и немачкога цара (Фридерика I); што је помогао да се утврди вла-

---

(¹) Ђ. *Даничић*, Rad akad. južno-slovenske, књ. VII.

(²) Ђ. *Даничић*, Живот св. Саве од Доментијана. Београд 1865. стр. 245 до 47.

далачка лоза Немањина по реду наследства; што је српској цркви прибавио самосталност и уредио је; и што је целој књижевности старој дао нов правац, који трајаше пуна три века и више. Немањићи основаше и књижевне радионице, манастире Хиландар, Студеницу и Жичу, који тада беху то, што су данас штампарије. Особито Хиландар напунио је толике библиотеке својим списима и преписима, па опет данас има у њему још до 150 рукописа, а у целој Светој Гори око 300 (по казивању скорашњега руског путника Д. Петковића). Из ових манастира носише Руси у 14 веку, по ослобођењу од Татара, различне рукописе, а добиваху и по гдекојега књижевника и митрополита, на пр. Ћипријана, Григорија, Пахомија логотета и др., коју љубав опет они нама обилно вратише 18 и 19 века.

2. *Државно.* У дипломама од 12 до 15 века, јавља се нешто више светскога мишљења, и световнога то јест народног језика. — У 15 и 16 веку, језик *словенско-српски* постаје у неким односима *дипломатским језиком* код турскога, угарског и румунског двора. Гледај дипломе Амурата II, (1430 до 42), Мухамеда

II, Али-бега, Хамза-бега, Бајазита II, Селима I, Сулејмана II, Матије угарског (1465), Јована Запољца, Александра молдавског, (1) и Ђорђа Кастриоте Скендер-бега. — У то време пада и *писано уређење слободних општина* по Приморју на основи обичајног права. *Винодолски* је закон из 13 века (1280), писан глаголицом; (2) *острва Крка* из 14 века, (1388 и даље), писан такођер глаголицом; (3) *Пољица* имају обновљени, „милостивији“ статут од године 1400, писан ћирилицом, босанским правописом, (4) (Пољичани се доселише из Босне у 11 веку). Најпосле *Зборник Душанових закона* - такођер је из 14- века (1349 и 54). (84)

Песништво. Књижевници овога времена удаљише се од здравога умовања народа свога, не познаваху живота његова, не докучиваху му нарави, зазираху од дотицаја са светом; тежња живота њихова беше, да се у манастирској самоћи Богу моле. Али и народ српски имађаше једну велику књигу, у коју је слагао плодове дуговременог искуства свог, у којој је, од колена на колено, остављао трагове умнога развитка. По несрећи књижевници несу умели ништа да читају из те књиге, нити у свој рад штогод да пресаде. Она се казивањем настављала, преиначивала, мењала, скраћивала и допуњавала, док се најпосле 19 век неје на њу обазрео, те из ње научио читати сву красоту, која пређашњим вековима беше скривена. То су народне песме, приповетке и пословице. Да је већ тада било народних песама, сведочи изреком византијски писац Нићифор Григора, који у свом путовању из 14 века (1326) каже, како Срби „певајући тужне песме славе старе јунаке“. А то потврђују и новија истраживања *И. Руварца*, (у Седмици 1857 и 58), *В. Јагића*, и других.

---

(1) *Миклошић*, Monumenta serbica. Беч 1858.

(2) *А. Мажуранић*, Kolo. Загреб 1843.

(3) *Кукуљевић*, Archiv II.

(4) *Месић*, Archiv V, Гласник IX.

Штампање књига.

На скоро по проналаску штампе почеше и Срби штампати книге, на измаку 15 века (1493), у Црној Гори, Млецима и по Србији. Али прва штампа није могла да подмири ни сву црквену потребу, него се још морало преписивати; а друго, то изумевање пада баш у нестадак и последње сенке државне самосталности наше, у време опадања и економнога стања нашега народа. Коме имање, живот, част није обезбрижена; који има да се бори за опстанак свој: ономе не пада на ум наука и „цвет живота“ — уметност!

Средње доба.

Овај период обузима управо крај 15, и цео 16 и 17 век.

Али још пре тога у Дубровнику је велики пожар 11 века (1023) утаманио пређашњу књижевност. — Код књижевника 15 века влада још дијалекат „чакавски“, али 16 и 17 века пишу већ „штокавски“, јужним говором, са по којом сродном особином. Види се дакле, да говор херцеговачких Срба није остао без утицаја на дубровачку књижевност у највећем јеку. — С друге стране опет општински послови у Дубровнику 15 века (1472) несу вођени на нашем, него на (кварном) латинском језику.

А у канцеларији за спољашње послове писане су дипломе: српско-словенски, и мање више чисто српским језиком, како су доносиле собом трговачке прилике.

У Дубровнику овога периода има већ, *на народноме језику*, *лепе књижевности* сваке врсте: лирске, епске и драматске, — самосталних дела, и која подражавају Италијанима, Грцима и Римљанима, и превода. Али и ако ова књижевност има много које шта изврсно да покаже, ипак се не могаше раширити, нити што више учинити *за народ*: што књижевници беху већином племићи, који писаху за мештанске, властеоске потребе (понајвише за своје тако зване „академије“, то јест духовите забаве у властеоским „дворницама“); што несу имали обичај да своје списе штампају; што писаху латиницом по правопису налик на италијански; и што највећи део нашега народа беше тада у најгорим политичким незгодама и невољи.

Из овога времена имамо две ванредне појаве.

Прва граматика српско-хрватскога језика изашла је на латинском језику у Риму, 1604, од *Барт. Кашића;* а другу је написао српским језиком, ћирилицом, у Тоболску (у Сибиру), *Ђурађ Крижанић* године 1665.

Оригинални рукопис Крижанићеве „критичке српске граматике, поређене с руским, пољским, хрватским и белоруским језиком“, који износи 218 листа, на целом табаку, налази се сад у Москви, у књижници духовне типографије. — То је чудновата појава и по себи, али и због садржине заслужује нашу пажњу. Поред многог једностраног и ексцентричног, (које од чести ваља и томе приписати, што је дело писано у Сибиру, без изворâ и помоћних средстава), писац има многе јасне погледе, здраво суђење и оригиналних мисли. Он је реформатор и у правопису. Калајдовић суди, да то дело заслужује да се штампа. (85)

Крижанић је рођен у Босни, око Дубице. Он беше каноник загребачки. Провео је младост у завичају, па отиде у Русију, не зна се кад ни како, те тамо живљаше дуго, изучавајући ревносно словенске језике више од 20 година. Старао се да пробуди у Руса познавање словенских народа, да их подсети на једноплеменике, подложне туђину, и да им покаже, како они треба да ослободе и уједине словенска племена. Крижанић је познавао западне Словене, чуо је о великом московском царству, и видевши га уверио се, да би оно имало чим да помогне осталим Словенима. Он не беше задовољан московским стањем ствари, па казиваше како да се поправи. Он се нада, говори о потреби науке, саставља предлоге, у којима је занимљива мисао о ослобођењу Словена, што по његову мишљењу може учинити Русија. Садашњи руски књижевни историк Пипин вели о њему: „Крижанић, Србин и васпитан у европским приликама, представља редак пример словенскога пробуђеног осећања народности, али судбина његова и његове књиге („Челобитна“, понизна молбеница), забачене и скоро нађене, показује, како је онда мало занимала Русе та мисао.“ (¹)

Из 16 и 17 века имамо и четири речника, у многојезичним речницима: од *Вранчића*, у Млецима 1595; (исто опширније од *Лодерекера*, у Прагу 1605); од *Мегизера*, у Франк-

---

(¹) *Пипин*, Обзоръ исторіи слав. литературъ, стр. 27 и 185.

фурту на М. 1603; а *Јак. Микаља,* написао је српско-хрватски („илирски“) речник, истумачен италијанским и латинским речима, са малом италијанском граматиком, у Лорету 1649.

Ново време.

У западноме дêлу нашега народа јављају се 18 и 19 века речници и граматике, писане латинским, италијанским, немачким и српско-хрватским језиком. Речнике писаше: *Бела,* у Млецима и Дубровнику 1728 и 85; — *Стулић,* у Будиму и Дубровнику 1801, 06 и 10; *Волтиџија,* у Бечу 1803, — и *Катанчић* у Будиму 1815. — А граматике излазише: од *Рељковића,* у Бечу 1767, 74 и 89; — *Ланошевића Ђурића,* у Осеку и Будиму 1778, 89 и 95; — *Томенчека,* у Калочи 1807; — и *Апендина,* у Дубровнику 1808 и 28. (¹) Ти послови потхрањиваху љубав к народноме језику, а тим и к народности; а да су подми-

---

(¹) Њима ваља додати и *кајкавце:* Ђ. Хабделића 1670, Јов. Белостенца 1740 и Андр. Јамбрешића 1742 — за речнике.

ривали потребу, види се и по честим издањима њиховим.

На против на северно-источној страни почиње књижевност опет *пола туђим језиком.*

Доситије наваљује први, да се пише народним језиком, али ни он не зна још, шта је управо чисто (не помешано) српски.

Почетак *Вукова* рада подудара се са ослобођењем Србије. Он најпре прикупља народне умотворине, т. ј. народне песме, приповетке, пословице и обичаје; уређује нови, разумнији правопис и акцентуацију; пише граматику и речник чистога народног језика; описује српски народ, где год га има, његов језик, обичаје, земљу; пише прилоге за политичку историју и за повесницу нашега језика; преводи Нови Завет; и бори се педесет година за чистоту и правилност најблагогласнијега међу словенским језицима.

Овако је постала *нова школа*, Вукова, *на народноме језику за народ*, која пође са свим новим путовима. Она неје постављала законâ о језику, као пређашње, него их је изводила из самога језика, који ствара народни дух. А најбоља читанка и примери за то беху јој — народне умотворине.

Ти умотвори имају још једну, веома велику вредност. Српске јуначке песме преведене су данас на све културне језике и оне се смело упоређују са најврснијим народним епима свега човечанства, т. ј. са индијским, персијским, грчким, скандинавским и немачким. Вредност народних умотворина искаче још више, кад помислимо, да књижевна дела наша ретко кад прелазе границу нашега народа, па и то у по гдекоју само туђу књижевност, и ако је новија књижевност наша самостално усвојила и применила европско знање, на својој основи и према својим приликама; (наравно, јер је сав наш духовни рад још у размерама врло скромним, удешен за домаћу потребу) — а народна поезија наша учинила је од тога почасни изузетак; она далеко пређе наше границе и разгласи нас по целоме свету.

Како савестан беше Вук у своме књижевном раду, види се између осталога и отуда, што је Миклошић изабрао српски језик, да на њему покаже како постају сложена имена у словенским језицима (Беч 1862), јер је Вуков речник једини, у коме су заиста само оне речи, које српски народ говори, нити има у њему једне, које он није чуо у народу својим ушима; стари се пак језик угледаше, што се тога тиче, у многоме на грчки, а новији словенски језици на латински, немачки, француски и црквенословенски.

Иза Вука пастадоше многи *ученици Вукови*, а од чести и Миклошићеви, којих је значење у томе, што поуздано и јасно познаше квар и предрасуде свога времена у питању о језику, па их отворено и очито казиваху и обараху, а чувајући се једностраности у тежњама за преображајем, знађаху да управе пробуђени покрет у поуздане, мирније путове; у кратко, који порушише и остатак пређашње, мешовите зграде, па очистивши рушевину, наставише да изиђују и справљају величанствену *народну грађевину*.

Из Вукове школе поменућу само најзаслужнијега. *Ђ. Даничић* је у нас представник историјске и поређене науке о језику. Он је издао много споменике, и таки речник из књижевних старина српских, да се у Москви саставило друштво, које ће да изради слични речник из руских књижевних споменика. Он је најбоље израдио III део граматике, облике; тако исто научно је започео обрађивати синтаксу, на којој је код свих Словена до сад мало рађено; довршио је приправу за науку о акцентима; (1) протумачио је тајну буквицу српску; огледао је да разреди све Словене по међусобном сродству, ослањајући се на своју теорију о српским гласовима *ћ* и *ђ*; превео је Стари Завет, Мајковљеву историју српскога народа, Писма о служби божјој од Муравијева, и 24-та је година већ, како критичким оком прати рад на пољу науке о језику.

Српска државна власт завела је пре 19 година (1852) у лицеју катедру за „теорију словесности“, која се од 1859 зове *филологијом*, — с које су већ до сад многи упућивани и упућени на прави пут к изучавању науке о језику.

---

(1) За српске акценте Миклошић вели: «Међу свима словенским језицима, а готово бих рекао и међу свима у опште, српски језик има најфинији и најнежнији организам, што се тиче преначињавања нагласака». (Vergleichende Grammatik, I стр. 317). А благогласност и акцентуација чине језик веома музикалним.

Али историја језика и просвете нашега народа имаће да забележи и немилих појава. Отац нове српске књижевности проведе сав свој век и умре у туђини; па ни после смрти његове, Вукова ужа отаџбина неје приложила ништа на издавање његових дела. А његов последник, Даничић, живи данас такођер на страни. И тако даље. (^{36})

„Народ, који не поштује својих великих духова, не заслужује ни да их има!“

Али надајмо се, да се у напредак не ће јављати тако немиле прилике. Та и само законодавно тело изјавило је свечано, да су *просвета* и војска — две руке народне! А друго, наш народ мора пригрлити просвету, ако хоће да буде користан и себи и другима, ако хоће да заузме достојно место у друштву културних народа, ако не ће с пушком у руци да буде вечити стражар на граници европске цивилизације! А ко хоће просвету, тај мора поштовати представнике науке и уметности, тајваља да потпомаже књижевнике и уметнике, и да цени њихове труде и умне привреде.

Онима, што се сумњају о нашој будућности, напомињем, да културан народ не мора бити многобројан, него поред природнога дара и подобности, треба да је *слободан, изнутра и с поља*. Стара Грчка, народ од 12 милијуна (који у највећем цвету писаше у три дијалекта), беше земља слободе, човечности и лепоте. Ту човечјем организму беше дато, да се складно развија. Атина беше седиште јелинскога умља. Многи врсни људи, потпомогнути слободом демократске државе, очитоваше обиље мудрости и лепоте у државноме животу, науци и уметности. Грчка постаде просветитељка целога света. — Истина ми нисмо јелинска стихија. Али и наш народ има дара, то показују његове умотворине; а друго, и пожртвовању наших књижевника ваља се дивити, јер им обично до сад беше веома незнатна награда, и морална и материјална. Па онда, ни то не треба заборавити, да су већини осталих Словена први зраци просвете синули *с југа*. Најзад, *сунце слободе* разгонило је магле холандске и фламске, и отопило снегове шведске; њиме поникоше дивни цветићи, вредни не само за подмиривање домаћих потреба, него и да се пресаде у вртове првих европских књижевности, — па се и ми уздамо у се и у ток светских догађаја! Као што пређашњи век даде важност *посебној личности*, тако ће овај да да̂ важност *народној личности.* Савез дакле равноправних јужних Словена — којих има 14 милијуна — писаће, ако да Бог, такођер у три дијалекта: бугарски, српско-хрватски, и словеначки.

У нашој науци, за кратко време и у незгодним приликама, доста је учињено; али још много више остаје да се учини. То чека нас, млађа браћо, садашњи и потоњи нараштај. Прионимо око тога! Језик је штит и бедем народности. Угледајмо се у томе на Саву Немањића, који отиде у манастир да се учи књизи, постећи и сиротујући, да би, на свој начин, отворио нов живот своме народу. Наш је положај слика и прилика великога жупанства Немањина. Трудимо се дакле и ми, еда бисмо припомогли, да се народу српскоме — и јужно-словенском — отвори нова *ера!*

ПРИМЕДБЕ:

(2) Као увод у науку о језику могу служити ова дела:

W. v. Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechtes. 4. Берлин 1836. Испореди с тим: H. Steinthal, Die Sprach-

wissenschaft W. v. Humboldt's und die Hegelsche Philosophie. Берлин 1848.

A. Schleicher, Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848. — Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850.

H. Steinthal, Die Classification der Sprachen dargestellt als die Entwickelung der Sprachidee. Берлин 1850. — Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues. Друго издање класификације јȅзи̑кâ, 1860.

K. W. L. Heyse, System der Sprachwissenschaft. Nach dessen Tode herausgegeben von H. Steinthal. Берлин 1856.

A. Schleicher, Zur Morphologie der Sprache. Петроград 1856.

Max Müller, Lectures on the science of language, delivered at the Royal Institution of Great Britain. Лондон 1861. — пето прегледано издање 1866. — Second series. Лондон 1864. — Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache. Für das deutsche Publikum bearbeitet von C. Böttger. Липиска 1863. — Друго издање 1866. — II. Serie von 12 Vorlesungen 1866.

W. D. Whitney, Language and the study of language; a course of lectures on the principles of linguistic science. Лондон 1867.

A Boltz, Die Sprache und ihr Leben. Populäre Briefe über Sprachwissenschaft. Офенбах на M. 1868.

Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19 Jahrhunderts, mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten. Минхен 1869.

Испор. још A. F. Pott, Die wissenschaftliche Gliederung der Sprachwissenschaft. Eine Skizze. Jahrbücher der freien deutschen Akademie, herausgegeben von K. Nauwerck und L. Noack. Франкфурт на M. 1849 I.

Старије дело у *таблицама:* Adr. Balbi. Atlas ethnographique du globe, ou classification des peuples anciens et modernes d' après leurs langues, précédé d' un discours etc. На целом табаку, Париз 1826.

Библиографијска књига: J. S. Vater, Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde. Zweite Ausgabe von B. Jülg. Берлин 1847.

Стр. 128. — (3) О грчким и римским заслугама за науку о језику испор. H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik. Берлин. 1863.

Стр. 130. — (4) Све што је урађено до почетка овога века, разложено је у делу: Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beinahe 500 Sprachen und Mundarten, von J. Chr. Adelung, 4 књиге (2 до 4 наставио је J. C. Фатер). Берлин 1806 до 17.

Стр. 130. — (5) Fr. Bopp, Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Франкфурт на М. 1816.

Стр. 132. — (6) Шлајхер у Kuhn und Schleicher, Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slavischen Sprachen. Берлин 1861. Књ. II. стр. 127 до 128.

Стр. 133. — (7) Schleicher, Sprachen Europas, стр. 1 до 5. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860 стр. 117 до 122. — Против ове теорије од части је управљено делце: H. Steinthal, Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Друго издање у Берлину 1864. — Испор и G. Curtius, Philologie und Sprachwissenschaft. Лајпцигa 1862.

Стр. 135. — (8) Schleicher, Morphologie der Sprache, стр, 1, 35 до 38. — Deutsche Sprache, стр. 9 до 10, 122 до 127. — Beiträge, 1861, II. 257.

Стр. 135. — (9) Ch. Darwin, On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life. Лондон 1859 (у више издања). — Über die Entstehung der Arten im Thier- und Pflanzenreiche durch natürliche Züchtung oder Erhaltung der vervollkommneten Rassen im Kampfe um's Dasein. Übersetzt von H. G. Bronn. Стутгарт, II-го издање 1863. — Ch. Darwin's Lehre von der Entstehung der Arten im Pflanzen- und Thierreich in ihrer Anwendung auf die Schöpfungsgeschichte dargestellt und erläutert von Fr. Rolle. Франкфурт на М. 1863. — Fr. Rolle, Der Mensch, seine Abstammung und Gesittung im Lichte der Darwin'schen Lehre von der Art-Entstehung und auf Grundlage der neuern geologischen Entdeckungen dargestellt. Mit 36 Holzschnitten. Франкфурт на М. 1866.

Стр. 136. — (10) A. Schleicher, Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft. Вајмар 1863, стр. 29. — Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Вајмар 1865.

Стр. 136. — (11) Ову страну заступа нарочито *Стајнтал*, у својим различним делима, а особито у: Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander. Берлин 1855. — Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen. Берлин 1864.

Стр. 136. — (12) *Шлајхерова* теорија, коју је развио у својим различним списима. Zur vergleichenden Sprachengeschichte. Бон 1848, стр. 6 до 12; Sprachen Europas, стр. 5 до 10, а местимице и даље; Morphologie der Sprache; Deutsche Sprache. Она се ослања од чести на В. Хумболта. Први је ту деобу наговестио А. В. *Шлегел* у: Observations sur la langue et la littérature Provençales. Париз 1818, стр. 14.

На против *Стајнтал* оснива своју деобу са психологијскога гледишта на унутрашњем облику језика: Steinthal, Charakteristik der hauptsächl. Typen des Sprachbaues. Берлин 1850, 2-го издање 1860.

Стр. 142. ([13]) Гледај примере код Шлајхера, Deutsche Sprache, стр. 7.

Стр. 143. — ([14]). Schleicher, Semitisch u. indogermanisch. Beiträge 1861, II.

Стр. 147. — ([15]). E. Renan, Histoire générale et système comparé des langues sémitiques. 1-re partie. Histoire générale des langues sémitiques. Париз 1855, друго издање 1858. — Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques, et en particulier sur leur tendance au monothéisme. Париз 1859.

H. Steinthal, Zur Charakteristik der semitischen Völker. Zeitschrift für Völkerpsychologie. 1860. I.

R. T. Grau, Semiten und Indogermanen in ihrer Beziehung zu Religion und Wissenschaft. Eine Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Völkerpsychologie. Стутгарт 1864. Друго издање 1867.

Fr. Spiegel, Semiten und Indogermanen. Ausland 1867, бр. 14 и 15.

Стр. 149. — ([16]). Schleicher. Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. Вајмар 1865.

Стр 149. — ([17]). Како је непоуздана деоба на расе гледај: Rolle, Der Mensch, seine Abstammung, Gesittung etc. Франкфурт на М. 1866. стр. 231 до 264.

J. C. Prichard. Researches into the physical history of mankind. Треће издање, 4 књиге. Лондон 1836 до 44. — Naturgeschichte des Menschengeschlechtes.

Nach der 3. Aufl. des engl. Originals mit Anmerkungen und Zusätzen, herausgegeben von R. Wagner und F. Will. 4 књиге. *Липиска* 1840 до 48.

H. Welcker, Untersuchungen über Bau und Wachsthum des menschlichen Schädels. I део. *Липиска* 1862.

Стр. 151. — ([18]). Der Mensch der Vorwelt. Eine Darstellung für gebildete Laien. Nach den Ergebnissen der neuesten Forschungen von Darwin, Lyell, Huxley, Owen u. A. bearbeitet von A. Laugel. Deutsch und mit Zusätzen versehen von H. Hartmann. *Липиска* 1865.

R. Schweichel, Der gegenwärtige Stand der Sprach- und Naturforschung in Bezug auf die Urgeschichte des Menschen. *Липиска* 1869.

Стр. 152. — ([19]). Тако је индоевропски првобитни језик реконструисао *Шлајхер*, Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Вајмар, 2-го издање, 1866.

F. C. Fick, Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung. Ein sprachgeschichtlicher Versuch. Mit einem Vorwort von Th. Benfey. Гетинген 1868.

Стр. 154. — ([20]). E. Trumpp, Über die Sprache der sog. Kafirs im indischen Caucasus (Hindu-Kusch). Zeitsch. der deutschen morgenl. Gesellsch. 1866. XX.

Стр. 154. — ([21]). *Шлајхер* у: Allg. Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur. 1853. За тим Beiträge für vergl. Sprachforschung 1858. I. — Lottner, Über die Stellung der Italer innerhalb des indoeuropäischen Stammes. Kuhn's Zeitschrift. 1858. VII. — Ebel, Celtisch, griechisch, lateinisch. Beiträge 1858, I. — *Шлајхер*, Die Stellung des Celtischen im indogerm. Sprachstamme. Beiträge 1858, I. — Ebel, Die Stellung des Celtischen. Beiträge 1861. II. — Lottner, Celtischitalisch, на истом месту. — Гледај још: Schleicher, Die Darwin'sche Theorie, додатак. — G. Curtius, Zür Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска 1867.

Стр. 156. — (22). A. Kuhn, Zur ältesten Geschichte der indogerm. Völker. Берлин, 1845. Друго издање у: Weber's Indische Studien. 1850. I.

Les Origines Indo-Européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique par Adolphe Pictet. 2 књиге, Париз 1859 до 63. — Гледај још и Lottner у Kuhn's Zeitschrift f. vgl. Sprachforschung, 1858. VII. — Mommsen, Römische Geschichte, 3-ће издање, I.

Стр. 156. — (23). Pantschatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von Th. Benfey. 2 књиге. Липиска 1859. Особито у уводу. — Осим тога писао је Бенфај о томе по различним часописима.

Стр. 157. — (24). J. Grimm, Uber den Ursprung der Sprache. Берлин, 1852, шесто издање 1866.

E. Renan, De l' origine du langage, Париз 1848, четврто издање 1863.

H. Steinthal, Der Ursprung der Sprache, im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. Eine Darstellung, Kritik und Fortentwickelung der vorzüglichsten Ansichten. Берлин 1851, друго издање 1858.

Стр. 157. — (25). E. Brücke, Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute. Беч 1856.

Czermak у различним расправама, у извештајима философско-историчке класе бечке академије за науке, 1857 до 59. — Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie und Medicin. Липиска 1860, 2-го издање 1863.

Helmholtz, Die Lehre von den Tonempfindungen. Браунпвајг 1863.

C. L. Merkel, Physiologie der menschlichen Sprache. Липиска 1866.

H. Beigel, Zur Physiologie der deutschen Sprach-Elemente. Ерланген 1867. — Max Müller Vorlesungen, II. Serie, стр. 88 до 144. — Гледај још H. Ebel, Zur Lautgeschichte. Kuhn's Zeitschrift, 1864, XIII и XIV.

Стр. 157 — ([26]). R. Lepsius, Zwei sprachvergleichende Abhandlungen. Über die Anordnung und Verwandtschaft des semitischen, indischen, äthiopischen, altpersischen und altägyptischen Alphabets. Берлин 1837. — Das allgemeine linguistische Alphabet. Grundsätze der Übertragung fremder Schriftsysteme und bisher noch ungeschriebener Sprachen in europäische Buchstaben. Берлин 1855. — Standard Alphabet for reducing unwritten languages and foreign graphic systems to a uniform orthography in European letters. Second edition. London, Berlin 1863.

Über die arabischen Sprachlaute. Берлин 1861. — Das ursprüngliche Zendalphabet, 1863. — Über das Lautsystem der persischen Keilschrift, 1863 (све троје из академијских расправа)

Th. Mommsen, Die unteritalischen Dialecte. Mit 17 Tafeln und 2 Karten. Липиска 1850.

A. Weber, Über den semitischen Ursprung des indischen Alphabetes. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft 1856, X. Прештампано у A. Weber, Indische Skizzen. Берлин 1857.

H. Steinthal, Die Entwicklung der Schrift. Берлин 1852.

Kirchhoff, Studien zur Geschichte des griech. Alphabets. Берлин 1863, 2-го издање 1867.

Fr. Müller, Über den Ursprung der armenischen Schrift. Извештаји бечке академије, 1865. књ. 48. —

Über den Ursprung der himjarisch-äthiopischen Schrift, књ. 49. — Über den Ursprung der Schrift der malayischen Völker, књ. 50. — Über Ursprung, Entwicklung und Verbreitung der indischen Schrift. Linguistischer Theil der Novara-Expedition, стр. 219 до 238.

Стр. 157. — (27). G. Curtius, Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur classischen Philologie dargestellt. Берлин 1845, 2-го издање 1848. — Die Bildung der Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen sprachvergleichend dargestellt. Берлин 1846. — Griechische Schulgrammatik. Праг 1852, 8-мо издање 1868. — Philologie und Sprachwissenschaft. Липиска 1862. — Grundzüge der griechischen Etymologie. 2 дела. Липиска 1858 и 62, 2-го издање 1866. — Zur Chronologie der indogerm. Sprachforschung. Липиска 1867.

Стр. 158. — (28). Још је пре изашло: M. Müller. The languages of the seat of war in the east. With a survey of the three families of language, Semitic, Arian, and Turanian. Друго издање, са додатком о мисионарској буквици, и са народописном картом од А. Петермана. Лондон, Единбург и Липиска 1855.

A. Schleicher, Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Бон 1850. — Die deutsche Sprache. Стутгарт 1860.

Стр. 159. — (29). Главно дело: Fr. Bopp, Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen. Берлин 1833 до 52. 3-ће издање, у 3 књиге, 1871. — C. Arendt, Ausführliches Sach- und Wortregister zur 2. Aufl. von F. Bopp's Vergleichender Grammatik, 1863.

A. F. Pott, Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen. 2 дела. Лемго 1833 до 36. — Друго издање, Лемго и Детмолд 1859, 61, и 67.

J. Grimm, Deutsche Grammatik, 4 дела, Гетинген, 1819, 26, 31 и 37. — Друго издање, у 2 дела, Берлин 1871. Део први. — Deutsche Mythologie. Гетинген 1835, 2-го издање у 2 књиге 1844. — Geschichte der deutschen Sprache. 2 књиге. Липиска 1848. 3-ће издање 1868.

Deutsches Wörterbuch von J. und W. Grimm. Липиска 1854 до 1870, књига I, II, III, IV, V.

Стр. 159. — (30). Fr. Miklosich, први му је посао: Рецензија Бопове поређене граматике, Wiener Jahrbücher 1844, св. 105. — Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Беч 1850, 2-го издање 1862 до 65. — Vergleichende grammatik der slavischen sprachen, део I. lautlehre 1852, део III. formenlehre 1856, део IV. syntax 1868 св. 1; прилози синтакси: verba impersonalia 1865, der praepositionslose local 1868, die negation 1869. — Прилози II делу граматике, о творби основа: Radices, Липиска 1845, 2-го издање die wurzeln 1857; bildung der nomina 1858, verba intensiva (Beiträge) 1858, suffix ь ъ, на истом месту, suffix лъ (Slav. Bibl. II.), die wurcel çru (Beiträge) 1858, nominale zusammensetzung 1862, personennamen 1860, ortsnamen 1864, monatsnamen 1867, fremdwörter 1867. — Über die sprache der ältesten russichen chronisten, vorzüglich Nestors 1854 (изв. акад. XIV). — Die sprache der Bulgaren in Siebenbürgen 1856. — Das slavische im rumänischen 1865. — Chrestomathia palaeoslovenica 1854, 2-го издање 1860. — Slavische bibliothek, beiträge zur slavischen philologie und geschichte. I и II књ., 1851 и 58. — Осим тога издао је многе важне споменике и писао је по различним часописима.

A. Schleicher, Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache. Бон 1852. — Handbuch der litauischen

Sprache. 2 књ. Праг 1856 до 57. — Compendium der vergl. Grammatik. Вајмар 1861 до 62. 2-го издање 1866.

Стр. 159. — (31). Поред многих других послова: Indische Studien. Beiträge für die Kunde des indischen Alterthums. Im Vereine mit mehreren Gelehrten herausg. von A. Weber, 1850 до 70 више од 10 књига.

Sanskrit- Wörterbuch herausgegeben von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, bearbeitet von O. Böhtlingk und R. Roth. Петроград 1855 до 1870, књ. I до VI.

Chr. Lassen, Indische Alterthumskunde, књига 1 до 4, и додатак ка 3 и 4 књизи. Бон и Липиска, 1847, 52, 58, 61, 62 и 67.

Стр. 166. — (32). Питање о Богомилима код нас је први покренуо пређашњи председник ученога друштва, г. *Ј. Гавриловић*, 1866, ставивши познатих *пет питања* и давши *награду* за расправљање њихово. — На то је изашло дело *Б. Петрановића*: Богомили. Задар 1867. — Испореди рецензију *Рачкога* у Radu akademije južnoslovenske, I.

Стр. 166. — (33). Пыпинъ, Очеркъ литературной исторіи старыхъ русскихъ повѣстей и сказокъ. Петроград 1857. — Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. 1865. — Испореди још и Т. Буслајева: Историческіе очерки русской народной словесности и искуства (уметности). Москва 1861. I. II.

Стр. 172. — (34). За старо наше право, обичајно и постављено, гледај правничке расправе од *Маћејовскога, Палацкога, Крстића, Мајкова, Јиречека, Богишића, Леонтовића, Мијатовића* и других. — А за текст Душ. зак. издање *П. Ј. Шафарика,* Праг 1851, и *Ст. Новаковића,* Београд 1870.

Стр 176. — (35). *К. Т. Калајдовић,* Іоаннъ эксархъ болгарскій. Москва 1824, стр. 120 до 23. — *П. Ј.*

Шафарик, Geschichte der südslavischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlass heraugegeben von J. Jireček. Праг 1864 до 65. II, стр. 38 и 103. —

Сада гледај Даничићеву обзнану Граматике Ђурђа Крижанића, у Radu J. A. кн. 16.

Стр. 183. — ([36]). На први део те ставке написао је многозаслужни старина *J. Гавриловић*, тадашњи намесник Кнештва и редовни члан ученога друштва, *исправку* под именом: „Прилог к биографији Вука Ст. Караџића“. (Гласник 33, 1872). Наведени подаци у томе Прилогу верни су; али они несу *једини узроци* ни онога, што се збило с Вуком, а о Даничићу се у томе чланку ништа и не говори. Веома поштовани писац, на жалост моју, није ме управо разумео. Оно место у мојој беседи није смерало ни на какве посебне личности, него беше *добру ради прекор* нашим негдашњим *друштвеним одношајима* у опште. Да је тако, види се и из самога оног места, а особито у свези са оне две друге ставке, које за њим долазе. А *сад да додам* још нешто, у име ограде од сумњичења.

И ја сам истицао, у различним својим радовима, заслуге просветољубивих Владалаца српских за књижевност и уметност, али сами Владаоци не могу учинити *све*; а друго, око тога се баш и врзе питање: шта је узрок, што је у Србији за 55 година истина доста учињено за просвету, али опет није онолико, колико се могло и како би требало да је — према задатку наше државе на балканском полуострву — кад и Владаоци и Народна Представништва беху увек вољни, да одобре што више на просветну струку? Први још к томе и сами даваху из својих средстава, а било је и засебних добротвора, (међу којима пок. J. Гавриловић није од најмањих)! Па што се онда *из државних средстава* није више трошило на просвету, и што се умне снаге несу и више ценили и бољма потпомагале? Да није за то, што бејасмо одвећ чуварни, или што је било много раскрајака, или што „управитељи народне просвете“ не беху *сви* довољно вешти, то јест немаху добра плана ни мудрих саветника, не умејаху да усредократе потребну умну снагу, или што се често мењаху па им недостајаше времена за потпуно извршење својих замисли? Или је нешто друго сметало?

Било како му драго, тек се не може порећи, да је било на пр. и овога: Негда српски министри забрањиваху нови правопис и све књиге штампане јотом; „не налажаху се побуђени“ да повисе Вуку државну пенсију; друштву српске словесности (доцније ученом друштву) даваху годинама помоћ само од 100 дуката (1200 динара) годишње, тако да је најпосле научно друштво имало управо онолико помоћи *годишње,* колико је један полузванични новинар имао *месечнога дохотка,* — што је, мало по мало, одавно поправљено; значајно је, да иноплеменици и иноверци више пута боље пролажаху од једноверних и од сународника, и т. д. Друштво српске словесности опет, штедећи своја оскудна средства, није хтело да откупи Даничићев Речник из књижевних старина ни по 2 дуката од штампана табака; а српско учено друштво није имало чим да откупи „Коријене“ у нашем језику, него су изашли у Загребу латиницом (1877). Зна се, за што је Даничић први пут отишао у Загреб, покрај све наклоности добротвора му Владаоца; познато је и како је за време првога рата морао заложити царски прстен и своју библиотеку продати народној, због општих и породичних прилика. А да беше среће, велики речник српског и хрватског језика излазио би данас у Београду, о трошку ученога друштва или научне академије!.... и тако даље.

Међу тим има разлике између некад и после! Држава је свој задатак схватила као ***слободу изнутра и с поља,*** па је друкчије гледала и на просветну струку. Просветна средишта и установе умножише се или ојачаше. Разна просветна предузећа потпомагана су више, но пре. Држава српска откупљује податљивом руком право на издавање Вукових дела; хоће кости његове свечано да пренесе у Београд и да му подигне споменик. Даничић бејаше величанствено сахрањен о државном трошку, а његова дела издаће српско учено друштво, по његовој последњој вољи; на гробу ће му се подићи споменик. Доцније су и живим представницима науке и уметности, у опште узевши, признаване заслуге, (поред нових погрешака, јер сад их је опет тиштала и трла политичка пристраност); они су разним начинима постављани у стање, да могу безбрижно радити на науци и уметности, или су у томе потпомагани, — и тако даље.

Тај прекрет у мислима не беше дошао без промењених прилика и без истрајног суделовања за то позваних чинилаца!

Гласник 29, 1871.

* * *

8.

О НАРОДНОСТИ

и

о неговању српске народности наставом и васпитањем.

(по различним писцима.)

„Пута који води у живот, био си наставник, први престолник и учитељ, светитељу Саво, јер си пре других отаџбину своју просветлио“.... (¹)

Тако пева данас православна црква живот и дела св. Саве. Шта је приличније, него да и ја на данашњи дан за предмет свога говора изберем једну врсту Савинога рада, те да тако покажем, шта и нама ваља чинити, угледајући се на њега. Говорићу: О народности и о неговању српске народности наставом и васпитањем.

(¹) Беседио у Великој Школи на св. Саву 1887.

„Народност је један од оних појава у животу човечанства, који условно делују на његов напредак при постизавању смерова човечанства. Као што је некада хришћанство преокренуло и преобразило државне основе, признавши личност у сваком човеку, те тим означивши мену у напредовању људском; као што реформација, признавши начело слободнога испитивања, прокрчи пут веровној трпљивости и поможе да се одвоји област црквена од области државне, тим је пак државу ставила на нов темељ, а човечанство у напретку потпомогла: тако исто као да ће и народност, приправом слободнога а при том сложног развитка читавих родбина народних, утицати на државу и напредак људски“. (¹)

На народности почива карактер посебног народа и вредност његових духовних производа, особито уметности његове, коме уметност тек даје прави тип. До родољубивог начина мишљења, до одушевљења за народност стоји нарочито снага и подобност некога народа, да своју са-

---

(¹) Д-р. М. Полит-Десанчић, Народност и њен државно-правни основ. У Новом Саду 1862.

мосталност и државну независност брани противу сваког напада с поља. Историја свих времена даје нам доста примера, да су и малени, али народним осећањем скроз проникнути народи своју независност јуначки одржали, а много веће државе, које немаху тога својства, ако и несу пропале, да су ипак много страдале. Вредно је дакле да ту ствар мало више разложимо, и то најпре шта је народност, једна од првих крупних речи нашега времена, која у овај мах покреће сву Европу, па онда да видимо, шта васпитање може учинити за унапређење српске народности и родољубивог начина мишљења.

И ако у наше дане *српски језик* и *књижевност*, *историја српскога народа* и *земљопис српских земаља* у свим школама заузимају угледно место међу разним наставним предметима, као што и заслужују; ипак се с њима не поступа увек са свом оном пажњом и одушевљењем, која им приличи; ипак се над њима и с њима не буди и не унапређује родољубиви начин мишљења и народно осећање. Па ипак су то својства, која у свако доба беху, а особито су у данашње, од највеће вредности и значења.

Народност је скуп свију телесних, духовних и душевних својстава, која народ чине народом и, дајући му одређени тип, разликују га од других народа. По томе народност чине: језик, вера, начин живљења, обичаји, црте лица и стас, одело и т. д. и — свест. Шта помаже, што су наши сународници римске и мухамедовске вере с нама једнога језика и порекла, кад се они не зову српским именом, него по вери или по областима? Или шта вреди, кад је љубав к областима већма развијена, него к целини народној? Таке се противности могу измирити само науком, свешћу. Народност се исказује дакле у обличју и оделу, језику и књижевности, уметности и науци, државном уређењу и законима, у обичајима и навикама. Све то и друго јаче је у боји и одређеније, ако је народност оштрије изражена. Хоћемо ли да знамо, које је последња основа и извор народности, наћи ћемо, да то стоји у неколико до природе и каквоће земљишта, на ком народ станује, до климе, хране и начина живљења, а особито до телесног и духовног састава, што је тако рећи озго наследио и напред извадио, а у свези са посебном судбином народном. Најплеменитије кавкаско племе, кад би се преселило у Гренланд, или у тропске пределе афричке, не би се развило у лепу и крепку народност, као што то не би било ни са Лапонцима или Црнцима, кад би им у део пала умерена клима са свима својим преимућствима. Тек онде, где се стеку подесни климатски и земљишни односи и врсне телесне, духовне и душевне заснове, тамо видимо да се развија цвет од племените човечности.

Кад промотримо многе и различне, некадашње и садашње народности, не ћемо ни за часак посумњати, да је народност од почетка заснована у светском плану божјем. По општем закону природном, свуда влада јединство и разноврсност, слагање и различност. Различне су звезде на небу по величини, сјајности и кретању, при свем том што су иначе налик једна на другу; различни су и минерали, биље и животиње, кад се гледају било по томе или са других страна. Шта више та различност и сличност тиче се и људи, и то како тела тако и духа, како појединих особа тако и читавих народа. Јер сви чланови једнога народа, изражене народности, имају нешто заједничко у телу и духу, чим се пресудно разликују од чланова друге народности; а овамо ипак, при свој наликости, веома су међу собом различни телом и духом. Позната је истина да, што се неки народ духовно више развија, тим се више образује и личност појединих сународника његових, телесно и духовно. Што има тога јединства у разноврсности, и тога наликовања при очевидној различности, отуда је лепота света; па за то тај закон, у колико се тиче људи, круне створења, још више значи. На име, што су особе и народи ограничени, — једни имају, што у других нема — јасно је да су упућени, да се у духу љубави и братства међу собом слажу, допуњују и замисао човечанства заједно остварују. Не један народ, него читав низ народа, као што нас учи повесница, Богом су позвани, имају своју „мисију“, задатак, да изврше с временом, сваки на свој начин, његов од векова засновани светски план. И по томе сваки народ има не само право, него и дужност, да своју народност брани свим правним средствима, која су му у власти.

Настаје важно питање, да ли је народу неопходно потребна државна самосталност и независност да би своју народност сачувао. Нема сумње, да је државна независност, из народа произашла влада, од највеће важности за одгоју и одржање народности. С друге стране опет, знамо из историје, а и данас је тако, да несу сви народи имали нити имају политичку самосталност и независност на речени начин. Свагда су одлични, телесно и духовно надмоћни народи владали над другима, мање подобним за културу и слабијима. Шта више, има не само државника, него и учитеља општега државног права, који тврде ово: „Ни једној народности по себи не припада право на политичку самосталност; свака ваља за то тек да се покаже подобношћу и вољом, да хоће да изврши неке послове у већем културном кругу. Народности за политику несу ништа друго, до градива и снаге, од којих се граде историјске силе, државе или државне групе. Веза, која их у тој сложидби држи, морална је, и по томе виша од оне, која се може наћи у физичним односима родослова читавих народа“. С тога, веле те публицисте, да мањи, не баш одлични народи, као што је природно и право, могу, везани за већи народ, оштрије изражене народности и који је на вишем ступњу културе, своју народност довести до неког развитка и у политичкој зависности, претпостављајући да им се да разумна слобода, на што свакако имају права.

Ја не мислим тако. Признајем, да може проћи још много времена, док европска државна система постане така, да у њој буде све самих народних држава. Али не може бити сумње, да ће начело народности победити; јер то начело тако је основано на људској природи, на условима просвете, на послетку на последњем смеру државног живота, да мора себи прокрчити пут.

Па онда, лоза романска и германска заузимаху горње место у цивилизацији и просвети; не може бити да не ће доћи ред и на лозу словенску. Или зар словенско народно песништво и женски домаћи радови, уметничка дела сликарска и музичарска у Руса, Пољака и Чеха, словенски приповедачи и правни обичаји, и развијенија индустрија у Чеха и Руса, несу срећни почеци томе? А на што је словенски род у историји човечанства позван, то ће тек будућност показати. Али словенство не значи једну државу. Политички „панславизам“ то је баук, којим је Наполеон III плашио оне, који се дадоше заплашити, а којега од времена на време и други вешто употребљавају. Као што народи романски и германски не чине једну државу, нити су сви једне вере, тако то не ће бити ни код Словена. Међу њима могло би бити федерације, савеза, који би свакој грани, у току повеснице развијени, народни живот обезбрижио — као државни живот; јер федерација има врло различне степене и облике, и баш је за то згодна за живот појединих народности, које, везане општим интересима, у таком савезу немају воље да изгубе свој особени народни живот, него хоће да га развијају и даље. С тога за федерацију није потребна ни промена државне везе, него само да народи дођу до потпуног уживања својих права. Али за споразумевање морао би се изабрати један *заједнички језик, међусловенски*, а то би био руски, који би уз то, за најкраће време, раскрилио свакоме и обилату књижевност руску, која већ почиње бивати светском.

А што се тиче односа малих држава напрема великима, то је лепо разложио проф. Гершић у својој расправи: Мале државе у данашњем међународном склопу (Гласник 52).

„Мала држава мора бити задовољна, кад је само нико не дира, и не може ни снивати о неким властољубивим и експансивним плановима, осим једино у томе случају, где она, у интересу самога свог опстанка, свога националног развитка и своје будућности, мора природно ићи за тим да прошири своје међе, бар до етнографских граница своје националности, дакле да растурене делове своје народности прикупи у једну државну целину. То је једини случај, где ће и нека мала држава ићи за тим да, ма и с мачем у руци, извојује владу и господарство над извесним областима, да их дакле задобије и прибави“. Даље, „необорива је историјска истина, да су већином и по правилу баш мале државе одржале, однеговале и развиле слободу, и да та слобода заиста у њих има своје уточиште, јер оне саме не могу дуго да буду и да живе без слободе“. И на послетку, „велика је и моћна држава већ по тој својој моћи и снази обвезана да брани и заштићује повређену правду, и да закриљује слабије од повреда великих и моћних. И одиста би политика Европе морала постати, у место човечнија, на против баш много варварскија, кад би се нашле једна уз другу неколико великих држава, које једна према другој не би имале никаквих обзира, никакве генерозности, него би само једна с другом непрестано ривалисале, како ће једна другу надмудрити, и која ће имати важнији и претежнији положај у међународном склопу“.

Према опасностима које нам прете с поља, при политичкој и веровној поцепаности нашој; како смо раскомадани, несмо у једној државној вези, нити имамо јаког заједничког средишта; при положају српскога народа посред већих и мањих ратоборних народа, а са отвореним границама на све стране: потребно је више но икад, да не стојимо скрштених руку, него сви скупа, сваки на свом месту, да радимо за добро своје уже отаџбине и свега народа нашег. Мени, коме је као наставнику у дужности да образујем потоње нараштаје, мени се ваља обратити најпре васпитању, те у овом што долази поближе разложити, шта могу учинити настава и васпитање за неговање народног осећања и родољубивог начина мишљења. Да васпитање дубоко утиче, да утисци, које нежна и утворљива душа дечакова и младићева добива речју и примером љубљенога учитеља, суде често свему потоњем животу, то је опште призната истина, коју нико не пориче. А како би се српски дечак и младић наставом и васпитањем упутили, да своју отаџбину и српство воле, него све друге земље тако, да су готови, кад буду људи, за одржање њихово да принесу највеће жртве, шта више, у крајном случају, да положе за њих и сам живот свој? Да бисмо нешто љубили и високо ценили, треба да га како ваља познајемо, те да га са његове изврсности можемо љубити. И у томе српски народ, поред свих својих слабости и мана, које не ћемо да поричемо, боље стоји од гдекојих других, имајући да покаже велике народне особине, високе духовне и моралне заснове, леп језик и приличну књижевност, таку историју, и лепе и благословене земље. Треба само прави човек, у коме је састављено тачно познавање целокупнога народа, да се обрати примљивим душама омладинским, са топло подржаваним одушевљењем за то, па повољни учинак не може и не ће изостати.

Први наставни предмет, с којим учитељ може скопчати буђење народног осећања и неговање родољубивог начина мишљења, и ако више посредно, то је *наука о вери,* која изврсно одржава народну целину и која је сама за се довољна, да одржава народ у скупу, који је ван државе, или није у једној, као што видимо код Јевреја и у опште код источних народа, код којих је верovно осећање од природе јаче и живље, и који се не разликују толико по својој народности, колико по вери. Младежи ваља пре свега улевати праву и топлу побожност, да сазна свету дужност, да отаџбину и народност ваља љубити као нешто Богом дано, које треба за извршење моралних задатака овде, и да је за њих готова, кад затреба, и на најтеже жртве. Тај задатак да богме да је лакши онде, где је народ или бар велика већина његова једне вере; али је много тежи онде, где је народ, као на жалост наш, подељен на три вере. Ми и римски католици стојимо истина на заједничком земљишту хришћанства, али по схватању истога раздвојени смо на две велике странке; а наши мухамедовци несу ни хришћани. Дотакох се најдубље ране наше народности. Шта да ради учитељ, коме је до тога стало, да у својим питомцима гаји народно осећање, ако хоће ту главну сметњу народности, не велим да уклони, јер то не може, већ што мање шкодљивом да учини? Најбоље ће учинити, ако не прећути и не буде крио противности у учењу и урећењу црквеном појединих исповести, које су ту, — јер то би претпостављало немар, који је највеће зло. С друге стране опет не треба у том да претерује, нити ваља да превиди она многа места, у којима се оне слажу, а особито не заједничку хришћанску основу, која је јемство за коначно измирење, на чему по могућству ваља да раде сви, који су добру ради. За то Бога моли и наша православна црква: „о добром стању св. божјих цркава и да се све сједине“. Ако ли би ко мислио да се тако јакосне противности, које вековима раздвајаху народе, не могу измирити моћу духа, то јест науком; тај нека размисли, колико је противности, што на први поглед изгледаху да се не могу сложити, у науци и живсту решено, и колико је разлика нестало, које пре векова причињаваху расцеп. Али пре свега ваља наставник, речју и примером, своје питомце да подстиче на истиниту хришћанску љубав, на искрену, праву трпљивост и поштовање иноводаца, које се врло добро слаже са топлом и одлучном оданошћу ка својој вери, шта више подобно је, да друге за њу придобије.

А сад да бацимо летимичан поглед на историју старе словенске цркве.

Срби дођоше на трачко-илирско полуострво, као што је познато, 636, где затекоше народ, који се сам зваше Словенима. Нај јужније насеобине српске беху у Маћедонији, а најсеверније у Срему, тамишкој Бановини (Банату) и Бачкој, где их ваља сматрати као староседеоце према Мађарима, који дођоше у словенску Панонију, и Угарску у опште, на 260 година после Срба, на крају 9 века, и живљаху у њој полуномадски (лети под шаторима) још 2 века. Свој југ и север Срби насељаваху и доцније, онај особито под Немањићима, а овај све већма после боја на Косову. Срби се делимице сташе покрштавати 637, то јест одмах друге године по доласку, а сви пређоше у хришћанство 858, дакле пре словенских апостола, а самосталну и самовласну српску цркву основа и утврди св. Сава 1222. Прво српско краљевство појави се 1010, али тек 1169

Немања уједини српска племена и udari темељ српској народној држави.

Политичка мисао беше, којој стара словенска књижевност има да захвали што је постала. Политичкој независности велико-моравске државе ваљало је поравнати пут црквеном одвојеношћу, а ову опет утврдити словенским црквеним језиком. „Потпуној независности од источно-франачкога царства, за којом је моравски кнез Растислав свом снагом тежио, неје годило, да се владика Пасавски, веран слуга Лудовика немачког, признаје за црквеног поглавара земаљског“. (E. Dümmler).

Словенски апостоли, полазећи 863 у Моравску, понесоше собом из Солуна мoћи св. Клименте и св. Димитрија, те првима даривашe цркву Велеградску у Моравској, а другима цркву Сремску. Они основаше у Срему манастир св. Димитрија. Од те цркве Митровице доби град Митровица своје име. Колико су први учитељи словенски поштовали св. Димитрија види се по томе, што је св. Метод, довршив 884 превод св. писма и свих литургијских књига с грчкога на словенски, с помоћу својих савладика и осталога клира, изабрао празник св. Димитрија, да на тај дан баш свечано захвали Богу, што је велико дело испало за руком.

Није ми намера, да говорим овде о великим доброчинствима, која словенски апостоли учинише словенству тиме, што му дадоше *хришћанску просвету, једна слова, и један књижевни језик*, и што тако подигнуту зграду хришћанске културе предузеше да утврде за сва времена чудесном и правом апостолском организацијом словенске народне цркве. (¹)

У оно време у источној цркви поглавице самовласних, то јест самосталних обласних цркава зваху се *архиепископи*. Под њиховом руком стајаху митрополити, као под овима владике. И св. Метод беше таки архиепископ, као и доцније наш св. Сава. Метод као поглавар словенске цркве, која се под њим ширила од јадранског и црног па све до балтијског и северног мора, имађаше под собом више митрополита.

Нас овде највише занимају два така митрополита, моравски и сремски. Св. Метод радио је најпре у Велеграду, а кад словенска

(¹) Цела ова партија „о словенској народној цркви“ израђена је по д-ру А. И. Живном, Am Festtage des heiligen Dimitrij. Wien 1886.

црква порасте и затражи стални организам, особито од како Метод поста са свим независан од Рима, те стаде одређивати особене митрополите, он за митрополита Велеградског постави Горазда (Агатона), а за сремског Саву, своје ученике, а сам се пресели у средину Велико-Моравске, и Словенства у опште, у Острогон, или у оближњи манастир код Столног Београда, који као да и краљу Светопуку беше столица, последњих година његове владе. Одатле се св. Метод, као последник некадашњих архиепископа прве Јустинијане (данас развалине близу Скопља), који имаху велике повластице, онако исто јављао, као што то доцније чинише с успехом архиепископи и патријарси српски, и архиепископ охридски.

Св. Метод умре 885, а после године дана наста гоњење словенске цркве, изазвано плеткама латинскога бискупа Вихинга, те за собом повуче и пропаст велико-моравског краљевства. Гоњење поче 886 протеривањем словенских владика: Горазда, (коме св. Метод на самрти беше наменио своју архиепископију), Саве, Наума, Клименте и Анђелара.

Словенска црква после смрти Методове оста безглавна; али њена јерархија, њени манастири и остале установе остадоше под врховном управом цариградског патријарха, не само у Бугарској, Србији, Хрватској и Далмацији, где узалуд покушаваху да словенску службу божју замене латинском, па и унијатском; у Пољској, последњи остаци трајаху, све до времена летописца Длугоша (1415 до 1480); на Лаби и у балтијском приморју, све до 13 и 14 века, кад је немачки калуђери с великом муком искоренише; него и у Велико-Моравској, којој припадаху Моравска са Чешком и Панонија.

Моравске и чешке владике беху све више притешњавани од Немаца. На против, словенска црква у Угарској, уз коју пристајаху и Мађари и Румуни, доби неочекиваног полета. Острогонски митрополити владаху се као наследници Методови, и знадоше кроз тисућу година одржати то своје уважење, *и ако за то време настадоше многе и велике промене.*

Под моћним утицајем тога митрополита, и његова сремскога колеге, на краља и народ, посташе многи манастири по Угарској, Ердељу, Хрватској и Славонији, који као једини расадници хришћанско-словенске културе замењиваху школе, и при том развитак старе словенске књижевности тако јако унапређиваху, да су и сами закони краљевине Угарске писани и обзнањивани старим словенским језиком, па превођени са словенскога на латински. Још из 17 века има примера да је стари словенски црквени језик вредио као општи *језик за споразумевање*, не само у земљама круне угарске, него и на целом истоку. И Турци у Цариграду, шта више и Мамелуци у Мисиру разумеваху га, особито у његовом српском дијалекту, и говораху њиме. Није чудо дакле, што неки наши сународници и данас зову себе *Словенцима*, и свој језик *словенским*.

Острогонски митрополити с концем 12 века, под окриљем краља Беле III, почеше се приклањати Риму, и тада се прекиде веза између Чеха, Моравaца и њих. Још се 1204 папа Иноћентије III жали краљу Мирку, како у Угарској „има само један једини манастир латински, а грчких има више“. У том прелазном периоду, 13 и 14 века, долазе већ латинске владике, или који латински знају говорити, као супротне владике словенскима, али велики број богатих словенских православних манастира неје било лако уклонити, јер је народ с њима држао. Због прегона тих владика, беше често крвавих сукоба. За то папе препоручиваху изреком смотреност и избегавање шума при заузимању таких манастира. Ну покрај све удружбе с Римом, констатујем историјску истину, да је потоње ширење словенске народне цркве у Угарској настало 1308; кад, али римској столици после изумрћа арпадовске лозе пође за руком, да угарску круну прибави италијанском (напољском) владаоцу, Каролу Роберту. Под тим краљем и његовим сином Лудовиком Великим, који на својој глави, поред угарске, састави и круну Црвене Русије (т. ј. Галичку и Владимирску) и Пољске, дакле се неје морао обзирати, учинило је полатињавање цркве Угарске велике кораке, које је на скоро за тим у главноме још и појачано, под краљевима из попољачене куће Јагелонске. За владике долажаху мало по мало све сами Латини, праћени многобројним насељеницима, а то је умножавало присталице римске цркве и олакшавало предају манастира. (¹)

(¹) Тада се и у Угарској, као пређе у Чешкој и Моравској, догађала та аномалија, да су при великим

Ну још је било доста православних словенских манастира, за које папе шћаху да се постави нарочити православни словенски владика, да не би дошли под утицај околних православних народа, али не даде фанатизам полатинитеља. Тих манастира држаше се народ (¹) и ниже свештенство. То беше не мала сметња, кад се полатињавање Угарске изметну у праву хајку; а доцније уђе у обичај нека смеса од римског и грчког обреда, коју зваху „Ritus ecclesiae hungaricae“, који тек у 18 веку искоренише (²).

светковинама владике и клир певали латински, а народ отпеваше своје слатко (dulcem cantilenam): «Господи помилуј».

(¹) Отуда су у Мађара називи за дане, неке празнике и већину литургијских и црквених радња онаки, какви су у словенској православној цркви, и ако Мађари већ од трећег века припадаху латинском обреду.

(²) У то време зваху Словене, који по догми беху сједињени с Римом, т. ј. унијате, расколницима (схизматицима), кад год се усудише да се противе полатињавању своје народне цркве. На против, православне зваху полуверцима, полухришћанима, а често и незнабожачким сељацима («Pagani»). У осталом разликоваху: кривоверце или отпаднике (јеретике), поганике, јевреје, незнабошце. Тек флорентински сабор, а особито ратови с Турцима у 16 и 17 веку, уз које

Одговарајући навали к истоку немачкотроманскога света, која вековима трајаше, у побожно рухо обучени крсташки ратови беху са запада европскога управљени не само против Мухамедоваца, него и против Словена, особито против њихове народне цркве, која беше позната као најтврђи бедем њихове народности. Борбу против те цркве водише на југозападу особито Италијанци, на по се Млечани, који се сматраху за господаре мора; а на северо-западу немачко-римски цареви, којих је сила у истој мери расла, у којој је моћ византијских царева опадала. Према таким силама беху омања словенска племена немоћна, те за рана подлегоше, а што језуите не могоше да обрате у римску веру, то отиде мало по мало у протестанску, тај нови производ немачкога духа, као што учинише остаци Табораца и Чешке Браће. После Чеха и Мораваца дођоше на ред у 16

им стало беше, да у њима суделују и пристаоци словенске цркве, ослободише ове од назива поганици, Pagani. Од то доба зваху их Илирцима и несједињеним Грцима, а у најновијој уставној ери зову их: грчким источњацима.

веку Словаци и Хрвати, (и тако звани „Водени Хрвати“, остаци панонских Словена).

Само се на истоку аустро-угарске монархије одржа православна Источна Црква и обнови се као: српска, румунска и рушњачка. То ваља приписати досељавању и додиру са православнима околних земаља.

Овде ми ваља споменути још и то, да Мађари испрва беху заузели само један део Срема, који се с тога зваше citerior Syrmia (овострани, гледајући с њихове стране); а онај други ulterior Syrmia (онострани); управо данашњи Срем, све је до 1228 био ван Угарске. Седиште митрополитово, од Методова времена, било је у овоме другом, правом Срему, а већи део епархије и њему подручна прастара владичанства: калочко, чанадско, велико-варадско и београдско у Ердељу (Alba Julia, Karlsburg) већином у Угарској. С тога, чим се дала прилика, столица митрополитова би премештена у Бач, и он се зваше бачки митрополит, а у Срему оста само владика, који, припадајући српској јерархији, разуме се да беше ван свезе са Угарском.

Доцније, на крају 12 века, нагињући Риму, преместише столицу из Бача у Калочу. И калочко-бачки митрополити, прем да наклоњени унији, брањаху ипак неко време с успехом права словенскога обреда; али, на жалост, нађе се и међу њима затуцаних полатинитеља, који се, за љубав земаљских добара, не устезаху да поткопају своју самосталност и ону словенскога црквеног обреда.

Кад 1228 сестра угарскога краља Андрије II задоби прави Срем, те овај придружише Угарској, питаше калочко-бачки митрополит Угрин папу, шта да ради са православним владиком сремским. Папа Гргур захтеваше да се владика покори, али да се епархија не полатињава; у противном случају, да се Срем састави са Бачком.

Потоње владике сремске посташе унијати, који као и владике: загребачки, сењски, крбавски, ердељски, чанадски и велико-варадски беху у подручју митрополита калочко-бачког, а тим дођоше у сукоб са својим вернима, који унију сматраху као мост за полатињавање.

Властољубивост латинских владика и калуђера, који не познаваху доброга духа становништва, незадовољни будући јединством у догми тежише непрестано за искорењивањем словенске цркве, изазваше страсти, које је по целој пространој митрополији калочко-бачкој, а од чести и острогонској, ваљало угушивати огњем и мачем. То је учинило, те је унијатска јерархија постала немогућа. Уз турске ратове, њихове епархије већином беху предане латинима, најпре као титуларне, а после и са свим.

Словени у Чешкој, Далмацији, Истрији, Словенској, Угарској, Хрватској и Славонији изгубише с временом своје прастаре богате епархије и манастире; а тим су оштећени што се тиче народности своје и *политичког значења* тако, да га је у немачком царству готово нестало, а у Аустро-Угарској су запостављени и притешњени. Али, што је словенска народна црква од 9 века амо изгубила полатињавањем на западу, то је на истоку преобилато накнадила неочекиваним проширењем руских граница до тихог океана, до Америке, и на другој страни до Јерменске, где ширење словенске цркве не иде насилно и напрасно, већ природно и трајно. Осим тога Румунија, Србија и Црна Гора, Грчка и Бугарска овога века, такођер су стубови православља, а и у Аустро-Угарској, Босни и Херцеговини, на место старих епархија, појавише се нова владичанства и манастири.

Вредно је обратити пажњу и на то, да се Немањин син звао Растислав, или, од мила, Растко, као и моравски кнез, а калуђерским именом Сава, као и први митрополит сремски, ученик словенских апостола. —

Долази други наставни предмет, којим се народна свест може особито пробудити и унапредити, који је управо острог, бедем, и заштитна светиња народности. Међу свима животним знацима некога народа, по којима се познаје његов духовни и душевни карактер, заузима *језик* с правом прво место, као непосредно и замашно исказивање човечјег духа. У језику имамо не само поуздано мерило, кад хоћемо да судимо докле допиру представе и појмови некога народа, него он нам открива, кад добро у њега загледамо, дубоке и неочекиване погледе у суштину и природу духа у опште, и у особине свакога народног духа на по се. Јер како речи несу саме ствари, нити непосредни отисци ствари и опажања у човеку и ван њега, него саме представе (које човек о њима у свом духу ствара) узимају на се тело; то је у сваком језику исказан начин, како народ схвата ствари, речју његов поглед на свет са видика од представа. С једне стране, множина речи показује обим његова духовног света, а с друге стране, граматички склоп очитује његов поглед на организам мишљења. По што је дакле језик дело укупне радње народнога духа, при чему подједнако суделују све моћи његове, од чула, па све горе до ума; то се у склопу свакога језика огледа сјајно, и у очевидним цртама, укупни организам народнога духа, његов духовни и душевни тип, и тако рећи састав и размер његових духовних заснова и моћи. У гласу и творби речи, у нагласку и равномерној благогласности (ритму), у простом изразу и пренесеном смислу (метафори), у облику и обрту мисли, и у вези мисли ставља се пред спољашње чуло, да је можеш чути и осетити, чиста, унутрашња, будући духовна копија поједине особе, племена и народа. Кад су дакле духовне особине и стварање језика некога народа срдачно спојене ствари, и кад језик онаки, какав је изашао из народне индивидуалности, ради поново на том спојењу, унапређујући га и одржавајући; то је онда у језику нај јача веза некога народа, и у гајењу језика нешто чим се народност нај јаче унапређује. У језику се огледа човечји дух још верније, него у уметности и књижевности. И по томе, наставник ако хоће да подстакне и унапреди народно осећање у повереној му омладини; он нека гаји матерњи језик чим год може. Њему нека је уступљено часно место међу наставним језицима, као што то сад обично и бива. Али то још неје све. Наставник у току наставе ваља да учини, особито поређењем, да му ученици добију јасно сазнање, којим је особинама њихов матерњи језик изврснији од многих других. Тога ради нека покаже уверљивим примерима, како је наш језик *основни језик*, и равноправни брат и једном и другом класичном језику старога века, како као таки има много шта с њима заједничко, у другим тачкама од њих одступа, а од чести их и надмаша. (Напоменућу само како смо се, уз новије светске књижевности, обогатили појмовима на свима пољима живота). Још је важније поредити језик српски са француским и енглеским. Ту је право поље, где родољубиви наставник своје ученике може распалити трајним одушевљењем за свој род и народност. Најпре нека објасни, шта је *основни језик* (синтетички, уобличајни) и чим се разликује од *изведених* (аналитичких, растворних), па онда нека многим примерима расветли: по чему је основни језик вренији од изведеног; нека покаже провидну разумљивост и лакоћу у творби речи; живу природну силу, која свуда провирује, и стаситу очигледност, којом је наш језик подобан и за песништво и за науку. Али није тога доста, јер као што рекох, што се баш у језику огледа јасно дух и душа и сав карактер некога народа, за то ће он местимице, где треба, народност поменутих народа (или Немаца и Италијанаца) конкретно на углед изнети. Он ће, да само нешто у кратко наговестим, почињући од гласовне системе, показати: како су у српском језику самогласници и сугласници у равнотежи; како многи самогласници, особито на крају речи, показују смисао за благогласност и чине те је језик подобан за певање; како сугласничка спојења (¹) значе смисао за знаменито, и да

(¹) А у италијанском се сва тврђа сугласничка спојења разнежено жртвују благогласности као: Serse м. Xerxes; Alessandro м. Alexander; Tolemeo м. Ptolemaeus, и т. д.

се слаже унутрашње са спољашњим; што у нас превлађује самогласник *а*, знак је такођер благогласности, јасноће и златне средине; наша акцентуација показује ухо створено за музику (¹); у нас нема мутних гласова (ö, ü, и т. д.); не зовемо: тврдо *пе* и меко *пе*, него кажемо „бобу: боб, а попу: поп“; по граматичком склопу, по употреби предлога и савеза судиће, како наш народ има смисла за разговетност и логичну јасноћу. Разуме се, да не треба сметнути с ума ни тамне стране српскога, ни светле туђинскога народног карактера, колико се јављају у дотичним језицима, јер ће само тако омладина добити право, на истини основано мишљење о својој народности. На

(¹) Што у Немаца превлађује ветрно *е*, то показује да им дух све више нагиње апстракцији; наклоност ка дугим периодима значи темељан карактер народни, што продире у дубину; на против, оно потезање и развлачење у начину писања, код многих књижевника немачких, показује наклоност ка пропуштању и угодности; нејасно и неодређено у изразу, знак је да нема оштроумља и јасних појмова; мешање многих, често непотребних туђих речи, показује чежњу и претерану наклоност ка туђинскоме. Још к томе, Немци милују апстракције, китнасто писање, љубе преко сваке мере сложене речи, до неразумљивости, и не знају писати популарно.

срећу, српски народни карактер, и ако неје без слабости и мана, ипак има у себи толико поштовања вредног и врлог, да му се не треба бојати поређења са другим народима. Ми, у томе и у другом којечем, можемо много научити од туђих језика; али у пуној свести о великим врлинама својега језика, ваља да га држимо у части, и да се трудимо да владамо њиме све савршеније, у писму и говору, да би га и туђинци научили ценити, те по њему судили о духу и карактеру, који се у њему исказује.

Бацимо поглед на историју граматике.

Не зна се, за сада, да ли је у старој словенској књижевности било друге какве граматике, осим грчке, општега дијалекта, (византијског), од Јована Дамаскина, у 8 веку, коју је на словенски превео Јован Ексарах (т. ј. патријархов изасланик), један од најплоднијих писаца за време словенскога цара Симеуна (893 до 927), приредивши је у неколико за потребу словенскога језика. Из ње су по свој прилици учили Словени теорију о језику. У њих је јамачно сваки грчки час био уједно и словенски. По методу, који је и данас сачуван код Енглеза, свако место при превођењу беше им као нека проблема, где се најпре питало: шта значи? Али је после долазило друго важније питање: како га ваља добро превести на словенски?

За време средњега века, сви учени људи писаху латинским језиком, осим Грка и Словена источне цркве. И најстарије хуманисте тежише да оживе старинско песништво и речитост брижљивим подражавањем на латинском језику. Тек по што језици и књижевности нових народа довољно сазреше, стадоше тражити, да се песници и беседници не служе више мртвим језиком већини народа неприступачним. Тако посташе народне књижевности на живим језицима. То се збило најпре код романских народа. Први учинише тако Италијанци, који су латинскоме језику најближи.

Пре године 1512 неје било италијанске граматике. Те године издао је на свет Славонац (¹) Франческо *Fortunio* своје „Regole

---

(¹) Италијански и латински писци Средњега Века зову *Славонијом*: 1° Српске земље на балканском полуострву; 2° данашњу Хрватску и Славонију.

grammaticali della volgar lingua“ (1). Дакле први оглед научне граматике „простога“, а то ће рећи италијан. језика, учинио је један наш сународник, Франо Срећковић, или по италијански *Fortunio!*

А прву граматику заједничкога језика српско-хрватског, написао је у Риму на латинском језику, 1604, папин мисионар по турскоме царству, језуита Бартуо Кашић, под именом „Institutiones linguae illyricae“, две књижице уједно, на 12-ини, стр. 191 — по дубровачким и далматинским писцима.

Од словенских граматичара, пре њега беше само Словенац А. Бохорич (у Витембергу 1584), који већ говори о сродству словенских језика, — граматика Лавовских ђака (1591), и Ловре Зизанија (1596); а после Кашића долази Малорус Мелетије Смотрицки, најпре архиепископ православни а за тим унијатски, са својом граматиком грчкога језика (1615), и другом, старога словенског, 1619 (2). За њим долазе Ђ. Крижанић (1665), Павле Витезовић (1700), Матија Рељковић (1767), М. Ланошевић Ђурић (1778), и Ф. М. Апендини (1806).

---

(1) K. M. Sauer, Geschichte der italienischen Litteratur. У Липисци. 1883, стр. 283

(2) Тако исто од писаца речника, пре њега су били само: Фауст Вранчић, Млеци 1595, и Јероним Мегизер, Франкфурт на Мајни 1603, 2^{0} издање, у коме је и језик српско-хрватски.

Заједничкој науци о језику привредише Словени и Словенисте *учење о врстама радње*. Њихова је заслуга, што су појам о том задахнули трајним животом, и што учинише корак пун последица ка проширеној употреби те најважније глаголске категорије. Појам о том дође Словенима на Дунаву и Дњепру од Византинаца, у 9 и 10 веку, са увођењем хришћанства; он иде кроза сву граматичку књижевност, и ако испрва мало спољашње схваћен. Штампан је најпре у Лавовској граматици, код Зизанија и код Смотрицког. Појам тај продрьо је са свим у почетку нашега века. Петорица људи, за кратко време од 7 година, уведоше нанова врсте радње у граматику, и то различних словенских језика. Копчински (1807) у пољску, Фатер и Тапе (1808, 1810) у руску, Копитар (1808) у словеначку, и В. Караџић (1814) у српску. Тим је природној подели глагола дата широка основа, и ваља жалити, што је до сад ограничена само на словенске језика. Синтактички није са свим непозната противност између свршене и несвршене (тренутне и трајне) радње ни германској, латинској или романској граматици, а од Курција амо, свака грчка синтакса оставља по једно местанце за врсте радње, али без и каквих практичних последица за глаголску систему (¹).

Још једну заслугу имају Словени за општу науку о језику. Стари индијски језик пронашло је енглеско Научно Друштво у Калкути 1784. Председник тога друштва, В. Џонс (Jones), исказао је 1786, да санскртски језик има ближег и даљег рода у Европи. Али прву граматику старо-индијског језика издао је на свет у Европи, у Риму 1790, један брат од реда босих Кармилаца, родом Хрват, по имену калуђерском *Павлин а Санто Бартоломео*, а по роду *Иван Филип Вездин*, мисионар и лингвиста, потоњи главни викар папин и апостолски визитатор у Индији (²). Он је издао

(¹) К. Флегел, Херсон 1886.

(²) Рођен 1748 у месту Цимову (Хофу) на Литави, у Доњој Аустрији, куда дођоше Хрвати у другој половини 16 века, а има их сад тамо око 7000. У Цимову на по се има 8/9 Хрвата, а остали су Немци.

око 20 списа латински и италијански, од којих они о индијским језицима имају и данас своју вредност. Али Немац Ф. Шлегл беше први разабрао последице тога, што је санскрт пронађен (1). У осталом, Боп, Шлегл, Розен, Бирнуф учише се санскрту у Енглеској, у почетку овога века.

Дело пак, које је отворило епоху садашње *Поређене* а за тим и *Опште науке о језику*, то је Система коњугације санскртскога језика, од Бопа (Франкфурт 1816; поређено). На скоро за тим [illegible] 1819, појави се J. Грим са својом поређеном граматиком германских језика, коју он зове просто *Немачком граматиком;* па онда опет Боп, *Поређена граматика ариоевропских језика* (1833), два вештачка дела, која подигоше историјско истраживање језика на ступањ науке. За романске језике учинише то исто Ренуар и Диц, а за словенске Миклошић.

Овога века имамо поделу глагола старога словенског језика од Јос. Добровскога (Беч 1822), и другу, поправљену од Миклошића, за стари и за све словенске језике (Беч 1850 и даље), која је данас готово опште примљена, а и трећу Шлајхерову (Бон 1852), коју је прихватио А. Лескин (опет Немац), знатно је променив. (Вајмар 1886).

---

(1) «Језик и мудрост Индијаначка» (Хајдлберг 1808).

На реду је да говоримо о делима Вуковим и Даничићевим. Али, о том по том.

После српског језика долази *српска књижевност* као врстан предмет, да се омладина напуни жарким народним осећањем, трајним одушевљењем за своју отаџбину и српство. Јер историја књижевности некога народа, она је историја његова унутрашњег живота, која нас учи да познамо идеале, за којима је у различна времена одушевљено тежио, и велике интересе, који му душу силно покретаху. И ако нам књижевност није велика, нити тако универсална и свестрана, да је то подобно да је начини светском књижевношћу; ипак, гледајући на дужину времена, које обузима, на број и врсноћу дела у поезији и прози, по садржини и облику, у свему томе може се смело поредити са књижевностима осталих словенских народа, а у неким односима и са другима. Наша књижевност дакле, и ако је скромна, опет из своје давнине има да покаже два доста обилна цветна века, два периода врсноће, Савин и Дубровачки, има величанствене почетке народног песништва, и његове гусларе, а од својих почетака захвата 700 година и више. Дубровачка књижевност почиње с крајем 15 века, али зна се, да је у Дубровнику велики пожар 11 века (1023) утаманио пређашњу књижевност; тако исто, Савин период почиње с концем 12 века, али знамо да је Немања у својој побожној и политичкој ревности, пређашње „нечастиве књиге спаљо“, као и то, да Савин почетак, неје почетак, него наставак, или боље рећи врх свеколике старе наше књижевности, како по садржини и језику, тако и по стилу и правопису, а то показује, да је наша књижевност, пре тога, дакле пре 12 века, морала расти и развијати се, док је дошла до таког цвета. Кад се сва та својства како ваља осветле, она су згодна да испуне особитим поштовањем и пажњом према томе великом народном добру. Тада су поједини периоди, и њихова главна дела, особито подесни, да изнесу јасно на углед различне стране нашег народног карактера, и да омладину за то загреју и одушеве Да само нешто наговестим. Где би се наставнику дала лепша прилика, да српску омладину упозна са дивним цртама српског народног карактера, јунаштва и врлина, дубоке побожне срдачности и одушевљења за веру, отаџбину и народ, праве истините женскости, и т. д., него при изврсном нашем народном песништву, средњега века и новијега времена, јуначким (епским) и женским (лирским) песмама, па и њиховим мелодијама? Нема ли и у нашој световној прози *богословскога века*, поред историјских радова на свој начин, и правих песничких описа? Није ли Душанов законик, у своме казненом дѐлу, човечнији од многих других својега времена, и није ли у нас порота заведена кад и у Енглеза, а порота за послове приватнога права и пре њих (¹)? Несу ли стари Словени, па и Срби, онако драговољно примали хришћанство, закон љубави ка ближњему; несу ли заробљенике у рату, као што о том иностранци дивећи се причају, с временом пуштали на слободу и кућама својима, или их примаху међу се и у своје по-

---

(¹) J. Авакумовић. Енглеска, француска и српска порота. Београд 1885.

родице, а други народи градише од њих робље, невољнике и подложнике својој властели; и није ли у народном песништву исказан диван морал нашега народа? Што се у Душанову законику за врло многе ствари наређује, да ваља издати или имати „књигу“, то јест писмени акат, и што у нашим народним песмама сваки час долази „књигу пише“ или „књигу чита“: зар то не показује да писменост у оно време беше у нас веома раширена? Римска је црква гонила проналазак штампања књига, а наши калуђери још истога века изучише ту вештину, те својој великој трудби и стрпљивости око преписивања књига и текстова додадоше и своје штампарске радове. Па обнова књижевности у Дубровнику и обилни век цветања пределних књижевности у опште, у Дубровнику и у Далмацији, у Босни и Славонији, у Србији и у јужној Угарској; и што је између свих словенских народа најпре у нас поникла драматска књижевност, у Дубровнику! Па Вук и његова школа, и *свенародна књижевност*, са језиком чисто народним, за народ!

Вука нема да покаже ни једна словенска књижевност, па ни оне других културних на-

[illegible] добро при- [illegible] [illegible] [illegible]

буквице неје дело једнога човека и једног размишљања, него је резултат различних огледа, које многи чињаху у дугом низу година. У источних Словена одликоваху се на том пољу: св. Ћирило, а може бити и св. Климента, св. Сава, Петар Велики, и Вук. — Па Вукове и Даничићеве заслуге за акцентуацију, ту музику говора! Прави српски језик, језик народни, тек је у почетку овога века стекао своју граматику и речник, драгоцене радове Вукове, који много вреде не само за практичну потребу, него и за науку. — Он је писао и прилоге за српски народопис, земљопис, политичну повесницу и историју језика и књижевности; превео је Нови Завет; борио се по столећа за чистоћу и правилност најблагогласнијега између словенских језика. *Ове године, на Митров дан, биће 100 година од рођења Вукова. Надам се, да ћемо тај Митров дан знати достојно прославити!*

Даничићев рад иде напоредо са развитком науке о словенским језицима, а кашто га и претиче. Он је први написао *научну граматику* тога најлепшег језика словенског, поређено и на историјској основи, и то: корене и основе, облике и историју облика, а од синтаксе део I; недостаје нам само још II део синтаксе и наука о гласовима. Он је написао речник из књижевних старина српских, какав нема да покаже ни једна словенска књижевност. Он је ударио темељ великоме академијском речнику, који не уступа Јунгманову чешком, Линдовом пољском и Академијском руском. Издао је угледно толике историјске споменике, политичне и књижевне. Превео је Стари Завет, Српску историју од Мајкова, Писма о служби божјој и т. д. и написао многе расправе, рецензије и полемичне списе. А и као наставник и секретар научних друштава има својих неоцењених заслуга. Што Срби и Хрвати данас добро стоје са науком о своме језику, и што се на пољу словенске филологије могу поредити с другим Словенима, у томе Даничићу, после Вука, припада највећа заслуга. Али он је тек науку о српском језику подигао на данашњу висину, пронашав јој и утврдив правила, изведавши је из првобитног, посебног стања на поље поређене и заједничке науке о језику, која обухвата живот језика, од постања његова до данашњега стања, и то поређено са ближим и даљим сродницима његовим, племена арио-европског.

На пољу језика дакле заузимамо часно место; наша уметничка лирика и драматика, књижевност за децу, па и приповетка, могу се мерити са сличним производима осталих Словена. Гдекоје науке одскочише, а и на свима пољима науке и уметности засадисмо по мало. Па смо и количином производа напредовали. Још пре 50 година излазило је у Срба и Хрвата годишње свега по 20—30 књига, а сад их излази до 1000; само немамо праве критике, која би све то оцењивала. — Али не само на светле, већ и на тамне стране нашег народног карактера ваља наставник омладини да обрати пажњу, па и за то му историја књижевности даје згодну прилику. Он омладину не може боље опоменути да се чува од црте у нашем карактеру, по којој туђе радо прецењујемо а своје потискујемо, него кад јој живо опише и примерима потврди, докле нам је језик и књижевност одвело ропско подражавање иностраноме, за време пређашњега и у првој половини овога века. Што рекох, нека је доста, да се види, како ваљани наставник с помоћу књижевности може да ради на буђењу народног осећања у омладине. Разуме се, да ће начин рада, према школи, бити различан, друкчији у основној школи а друкчији у средњој. Тако на пр. у основној школи, српска читанка, која би била састављена с погледом на поменуте смерове, и кад би народна страна била у њој како ваља наглашена, била би врло ваљано средство за унапређење српског начина мишљења. —

За гајење народности по готову није мање важна ни *српска историја,* кад је како ваља удешена. Ту има наставник подесну прилику да на развитку од не пуних 13 векова, доведе омладину до јасне свести о светско-историјском задатку српскога народа и јужних Словена у опште, да је светлим угледима распали ка добру, да је подстакне на подражавање, а тако исто да је рђавим, одвратним примерима застраши ода зла. Историја с таком садржином, која се нас тако из близа тиче, кад се достојно употреби, она је моћ што неизмерно утиче на сву моралну битност, нарочито на родољубиви начин мишљења, и то на начин племените врсте, не ради спољашњих материјалних, већ ради узвишених потреба, које су припадак народа као што је наш. О најприличнијој употреби историјске наставе у тој намери, која ће наравно бити различна, према школи, опширнија и дубља у средњим школама, него у основној, напоменућу ово. Најпре ваља уважити крупне чињенице, велике догађаје, шта значе у општој историји по својој величини и важности, као и људе који у њима излазе делотворно, ваља их топло и одушевљено описати и омладини истаћи као угледе за подражавање. Мени се чини, да не раде добро они, који свуда истичу само тамне партије и сенке у животу нашега народа, па их узимају за предмет оштре критике и цепидлачења, — а за то Србин, на жалост, кад се тиче народних ствари, има доста наклоности. На против, у омладини ваља распалити дивљење, јер то је својство врло важно за њу. „Ко хоће у омладини да одржи праву срдачну топлоту љубави, подобност да скромно и с дубоким поштовањем признаје оно што је велико, и да се уз њега подиже, тај ваља таке начине мишљења, и према великим људима, да сади и гаји. Не знам како се може у омладину засадити љубав к отаџбини и народу друкчије. него кад јој се велики људи, које је наш народ извео, ставе за предмет високога поштовања. Веровна моралност и љубав к отаџбини, то су једини необориви носиоци карактера; а да се за њих омладина задобије, то је један од најважнијих, али и најтежих задатака васпитања“ (Министар Стајн). А сад да видимо, које су сјајне партије у политичком животу нашега народа, што могу омладину да напуне понајпре дивљењем према својим старима и поштовањем према своме народу? Сјајан је прво улазак нашега народа у историју, она вековна борба са источно-римским или грчким византијским царством, с једне стране, и са римским католичанством, с друге, у којој је наш народ дуго бивао час победилац а час побеђени, док није основао најпре мале племенске државице, а за тим општу народну државу. Даље, другу сјајну тачку српске историје у Средњем Веку чине краљеви и цареви од владалачке лозе Немањића: Немања, Стефан првовенчани и Милутин, а особито Душан. За његово време Србија стајаше на врху југоистока европског, Срби имађаху свенародну државу своју (па и опет беше Срба ван граница Душанове царевине), беху удружени с Бугарима; српски цар, као најугледнији међу владаоцима источних хришћана, тежио је да, на место труле византијске царевине, успостави чврсту и једру словенску, те да тим уједно буде и врховни заштитник источне цркве. Колико Душан беше силан, може се судити по његовим уговорима са млетачком републиком о освојењу Цариграда. (Гл. Acta archivii Veneti). Млеци, тада једна од великих сила и прва поморска држава, задовољаваху се мањим делом. А каква су држава у оно време били Млеци, нај јасније ће нам показати једна статистична белешка у лондонском листу Тајмсу, по којој тадашње млетачко бродовље, да је дотрајало до прве половине овога века, дошло би бројем и опремом одмах после енглеске флоте, а то ће рећи, на другом месту у свету. — Па онда, српски јунаци пре Косова, на Косову и после Косова; борба за опстанак српске деспотовине или потկраљевства; па Босна, Херцеговина, Црна Гора, Дубровник, српски ускоци и хајдуци, непрекидни устанци и војевања за слободу. Чим паде Београд, Турци за неколико година упроиастише Угарску, држаше је подруг века у својој власти, и претише Бечу, средњој Европи и Италији; па небројена расеља и пресељавања, оснивање Војничке Крајине, и нове борбе, како за своје интересе тако и за туђе." — Покрај политичне стране не треба превидети ни културно-историјску, него треба и њу ваљано осветлити. Осим песништва, о ком већ говорах, ваља ми истаћи нашу црквену архитектуру и сликарство, Савину књижевну радњу и писце из његове школе, а од наука: богословску, историју и правништво, особито Душаново законодавство и раширену писменост у његово време, манастирске и владичанске школе и њихове књижевне радове, штампање књига и дубровачку књижевност, што све тада и доцније просипаше светле зраке у нашој историји.

За чудо је, како Душан није основао српско свенаучиште, као његови велики савременици: Карло IV, чешки, Казимир Велики, пољски, а после 100 година и Матија, угарски краљ? Један мађарски академик изнео је на свет, да су свенаучишта допирала донде, докле и латинска ученост. То вреди за југ, запад и средњу Европу, али не и за исток. У Цариграду беше

Велика Школа, где су се и гдекоји наши сународници учили као доцније у Болоњи; шта више, цариградски двор беше у 14-ом веку најученији и најобразованији двор у Европи. Мени се чини, да ћу наћи одговора за то у овом месту напред поменуте Гершићеве расправе (Мале државе, Гласник 52), које гласи: „О томе нема сумње, и то је већ досадашњим историјским развитком доказано, да култура и наука много боље цветају и много живљега полета имају, кад има што више огњишта, која се надмећу и ривалишу међу собом, и свако за се ради, према својој способности и својим историјским премисама на заједничком великом послу човечанске културе и образованости. Што мање каква мала држава може имати експансивне тежње, што мање ратоборних и освајачких планова, баш за то што је мала, што мање дакле има повода да се непрестано бави „великом политиком“ и да се брине о општем светском стању, тим интенсивнију (јачу) и већу пажњу и бригу може да обрати на развиће својих *унутрашњих* установа, развиће образованости и науке. У томе би дакле бионазадак великих државних нагомилавања.“ Мимо то, у

Душаново време неје било каквога новог св. Саве, и његове школе. Најзад, наш народ живљаше од вајкада на великом светском друму, па су се о њега закачивали и мимôхоци и најахаоци. Ну да је Душан којом срећом дôшао на ту мисао, да оснује српско свенаучиште, како је већ било богословског, правничког и филосôфског знања и књижевности, може да би точак српске историје друкчије засекао и минуо. — Где нема школа, тамо се удара темељ — основнима; али где има малих и средњих школа (у оно време: манастирских и владичанских), ту ваља засводити и покрити просветнў зграду великим стручним школама, које дају наставнике за средње и мале, књижевнике и научнике, свештенике и лекаре, чиновнике државне и засебне, техничаре и т. д. Шта вреди свенаучиште омањим народима, нека нам покаже овај, један само пример. Кад у почетку овога века, 1810, пруски министар за јавну наставу, после несрећних ратова са Наполеоном I, прȇгну да оснује университет у Берлину, неки га прекораваху за то, говорећи, да би боље учинио кад би подигао још коју оружницу и тополивницу. Министар им одговори, да су и свенаучишта врло добра арсенали и тоиоливнице, само кад се како ваља удесе. А краљ пруски, Фридерик Виљем III у уводу новог университетског статута вели: „Држава треба да надокнади духом, што јој није дано у физичној снази, па за то је оснивање овог университета требало да буде једна од првих брига при новом уређењу пруске државе.“ А сад видимо, да је то свенаучиште, после 76 година, једно од првих у свету, које се отима о првенство са најстаријим и најбољим стручним школама, а пруска је држава, место друге које, ујединила Немце и обновила немачко царство, предњачећи данас у многом којечем.

Још бих желео истаћи наше *градове*. У њима постајаху, истина за мале прилике удешене, али ипак ваљане грађанске уредбе и установе, и од њих се рашири слика реда и љубави к реду. Ту цветаху занати и вештачки занати. Доказ су за то, прво, они силни црквени заклади, које Срби у својим великим сеобама пренесоше преко, и који су сачувани у сремским манастирима; (¹) они су сведочанство

(¹) Гл. Опис њихов, од Валтровића и Милутиновића, у „Старинару“ за прошлу годину.

српске радиности, вичности, љубави к уметности и побожности, а уједно и српскога богатства онога времена. Други је доказ српске радиности, што су преселеници српски, из Србије у Угарску, пренели собом тамо готово *све врсте заната* и *трговине*. За сто и више година, у Угарској беху свакојаке занатлије и трговци већином Срби, тако, да су становници других народности преписивали и преводили на свој језик њихове еснафске уредбе и установе (1). А шта да речем о нашим *домаћим женским радовима*, који су данас предмет нарочите пажње по изложбама, и који ће нашем народу, ако Бог да, донети највећег признања и користи!

После коначне пропасти народне државе и њезиних одломака с концем 15 века, (осим Црне Горе и Дубровника), јединство народно кроз три века одржавају: *српска патријаршија* и *самоуправа кнежичска* и *општинска*, а свест о народности и заједници народној, *сабори* код цркава и *гуслари*. У другој половини прошлога века укинута би и црквена самосталност, али после кратке потлачености *диже се Србија*, те победи и разагна своје угњетаче. Ти догађаји заслужују да се опишу, зрелијим ученицима по свим школама, особито опширно и топло, да би се, одушевљени великим и јуначким делима својих оцева и сународника из скорашње прошлости, показали тако исто издржљиви и храбри, кад затреба. — До сад упућивах на светле стране српске историје, као најподобније да пробуде у омладини љубав к отаџбини и српству; али тим не хтедох да јој се не причају и тамније стране, несреће и заблуде народне. На против, кад се како треба схвате, могу бити и оне веома корисне за омладину, у колико осветљавају слабости и мане српског карактера, од којих омладину ваља одвраћати. Како су згодни за то раздори после смрти Душанове, за време и после Косова, и т. д., да се ученицима обрати пажња на наследну ману српскога народа, унутрашњу неслогу и поцепаност, прецењивање туђине, превлађивање одвојености (партикуларизма) и посебне тежње, а без подобности да смо одани и да смо готови на жртву за целину. —

---

(1) Гл. Споменике из будимске и пештанске архиве, од проф. Витковића.

До сад помињах само домаћу историју; али и *повесница других држава*, која се предаје у средњим и вишим школама, може се употребити за наше смерове. Какве дивне примере жарке љубави к отаџбини и слободи, и пожртвовања за њих, подобне да пораде на пријемљиву омладину, даје нам, између осталога, историја грчка и римска, различне словенске, шпањолска, италијанска, францускa, немачка и енглеска! Како у том, тако и у другом погледу можемо од других народа научити. Тако се у француским школама ради све, да се француској омладини отаџбена историја прикаже веома сјајно и уверљиво. За рана се омладина привлачи да учествује у свему, што се тиче славе земаљске, на пр. кад се прослављају велика јуначка дела француског народа уметношћу, особито вајарством и живописом, и т. д. Ми у том, и ако не можемо и не ћемо ићи дотле, докле иду Французи; ипак ћемо добро учинити, да историју својега народа ставимо омладини већма на душу, но до сад, и да се прођемо свога немара и козмополитских назора. То би, осим других начина, могло бити и овако, да се састави какав народни паметар, у коме би били записани сви важнији споменски и почасни дани нашега народа, па да се сваки таки дан и светкује кратким живим причањем догађаја и опоменитим говором омладини. И светосавска је светковина једно тако средство. Па и прослављање великих дела нашега народа вајарским и сликарским радовима, који би смештени били у најзнатнијим средиштима српског и хрватског народа, не би промашило учинак на душе, особито младићске (¹).

Поред историјске наставе, кадра је и *земљописна* у срцима омладине да буди и потхрањује родољубиви начин мишљења. Тога ради ваља већма истаћи, но до јако, земљопис *Србије* и српских земаља, или правије рећи: *земаља, у којима Срби живе*, те тако омладину тачније упознати са особитим односима

(¹) Знам добро, да томе много којешта стоји на путу: што несмо тако велики и богати и што немамо онако великог општег средишта, као на пр. Француска у Паризу. Али шта се и овако може учинити, то показују: Баварска, Белгија, Грчка, Данска, Холандска, Португалска, Саксонија, Шведска, Норвешка, Швајцарска и т. д., — па и наш некадашњи Дубровник, који беше управо толики, колики је данашњи наш Београд, јер он (Дубровник), у највећем јеку свом, не бројио више од 40.000 становника.

тих земаља, према другим земљама и државама, да би омладина земљиште нашега народа, које од природе већ љуби, научила и ценити са његових особитих изврсности. То је сад тим лакше, од како имамо земљописна и народописна дела и расправе од М. Ђ. Милићевића, Јов. Драгашевића, М. В. Веселиновића и других, нарочито је, кад се мало прилагоди, згодан и за тај посао уџбеник проф. Карића,(¹) те сад наставник, ослањајући се на те списе, може говорити о положају нашега народа на југоистоку европском, о свези између геологије и про层рашћа са народним животом; како ти крајèви, подобни за прорашће сваке врсте, морадоше и љубав ка природи знаменито потпомоћи и машту пријатно распалити: те тако јасно показати наш задатак међу осталим народима европским, а тим отклонити штетне утицаје магловитог космополитизма (светскога грађанства) или источанскога немара и равнодушности. Па ни општа карактеристика српскога земљишта не би требало да изостане, истичући:

(¹) „Срска земља", — управо Српске земље, Земље у којима Срби живе здраву климу, до Шаре планине — средњеjевропску, а одатле jужну, сухоземну и приморску; брда и равнице, орању земљу, пашњаке и шуме, обилност плодова разне врсте, многе пловне реке, приступачност к мору на три стране, доста лепих, и ако не великих, али напредних градова. С друге стране опет ваља истаћи и ратоборне суседе и отворене границе, да би дечак и младић вредност земаља своjега народа научили ценити и љубити више свих других земаља, али и да би знали, да треба jедном да буду готови на заштиту своjе отаџбине и jединства народног. А да би се у школи добивени утисци утврдили, препоручуjу се, после, као практично средство, путовања по српским краjевима, на коjима историjски знатне тачке заслужуjу особиту пажњу, између осталога она места, цркве, двори, замци, куле, развалине и т. д., коjе носе на себи тип велике српске прошлости. —

До сад говорах, како духу и души српске омладине ваља дати народни правац. Али само то неjе доста; и тело ваља за то образовати. Jер шта помаже све одушевљење за народне добре стране, и воља да се, кад затреба, устане за њихову одбрану, кад тело неје за рана ојачано и извежбано, да поднесе све трудове и тегобе. За то ваља школа да се побрине, као што махом већ и бива, за редовна телесна вежбања своје младежи. *Гимнастика*, која је сад већином по нашим школама заведена, чини не само да је тело свестрано јако и вично, него она својим вежбањем у врстању, и тачним извођењем вештачких еволуција, уводи у војну тактику, те с тога је најбоља приправа за потоњу ратну службу. У осталом телесна вежбања не треба да престану са изласком из школе. Младићи кад изађу из школе, ваља да наставе гимнастичку радњу, којој се може додати још: *гађање у нишан, јахање и борење;* а владе, у добро схваћеном општем и свом интересу, ваља да им иду на руку. Историја свих времена учи нас, да народи, који несу у стању снажно да се бране, у случају каквог напада с поља, не могу да одрже своју самосталност на дуже време, него, та пре та после, бивају пленом својих ратоборних суседа. —

Кад школа тако, или слично буде неговала и гајила народно осећање, чим год може; кад власти и поједини родољубиви сународници, те у омладину засађене клице, буду подржавали и потхрањивали још и у потоњем животу; кад породица, општина, грађанско друштво, посебна држава и сав народ буду те клице развијали и подизали, те тако јачали народни начин мишљења; на послетку, кад се рано започетим и доцније настављеним телесним вежбањем сав народ учини подобан за одбрану: онда повољни успех не ће изостати. Са старим одолевањем, по ком наш народ и у старо и у ново време беше славан, повратиће се међу нас и свежина духа, срчаност и одважност, и настаће нараштај, који будући без теснотрудог и таштог народног поноса, у пуној свести о добрим странама свога народа, другим народима не ће завидети, нити ће их притешњавати, него ће ревносно бдети над својом народном чашћу, и биће у свако доба готов, да је брани свим средствима, која су му у власти.

Нека је двојици унапредилаца српске народности, седмо-столетном Сави и стогодишњем Вуку, вечита слава! — *(Слава им!)*

Просветни Гласник 1887.

* * *

9.

ОМАЊЕ РАСПРАВЕ

I° Обличја имена Србин.

1° — Кад се корену **сръб** дода старословенски наставак **ъ**, онда постаје реч **сръбъ**, *Срб, -ба,* (отуда и Руси кажу: *Сербъ,* западни Словени *Srb),* множ. *Ср̏би (Srbove), Ср̏ба̂.* Од корена је постао наставком **ьскъ** и придев *срп-ски,* и име *Срб-о,* које се говори од мила. — 2° — Кад се реченоме корену дода наставак **инъ**, онда се начини реч: *Србин, -бина,* множ. *Срби, -ба.* Придев је и од овог имена *срп-ски.* — 3° — Од истога корена постале су и ове *стајаће* речи, т. ј. које се ретко говоре, или се употребљавају само у песмама: а) наставком *ињ: Србињ, -бињи* („Ће Србиње јунак причешћује“); придев *србињски*; б) наставком *јак:* Србљак, („Оваки је адет у Србљака“); в) наставком *јанин: Србљанин* („Ајде сада царе Србљанине“); само што је у последња два случаја, између корена, који се свршује на уснени глас *б* и наставка, који се почиње гласом *ј*, као и иначе, по познатом правилу српскога језика, уметнуто *л*, на пр. у *Филибљанин* (од „Филибе“), Убљанин (од Уб) и т. д. — 4° — Управо од корена постале су такођер увећане именице: *Срб-енда* и *Срб-еңања;* — а збирно име *Срб-ад*, говори се само са прилошком *ија*, дакле: *Срб-ад-ија.* — 5° — Кад се корену *сръб* дода стари наставак **ь** *(ј)*, онда гласове **б** и **ь**, (од којих опет последњи овде стоји место гласова **јъ**), и по својству старо-словенскога језика и његова српско-словенскога дијалекта, благогласности ради, раставља уметачно *л*, те постанѐ реч: **сръбл̑ь** (читај: *Србљ);* која се опет по благогласној особини српскога језика изговара: *Србаљ, -бља, -бљу*, множ. *Србљи, -баља;* придев *србаљски.*(1)

---

(1) Као што се данас у Београду, према руској речи *рубль* — мушк. рода — више говори: «*рубља, -бље*» — женск. рода — него *рубаљ*, *-бља;* тако се у «покрету»; 1848 и 49, по Бачкој и Банату место *Србаљ, -бља*, говорило: «*Србља, -бље, -бљи*», на пр. ја сам Србља, — о Србљо! и т. д.

— 6° — Дода ли се, најпосле, речи *Србаљ* (**Срьбль**) наставак *ин*, онда бива реч: *Србљин*, *-бљина*, **множ.** *Србљи*, *-баља*.

Што је требало објаснити!

Седмица 1857.

II° Тачка или »точка«.

Приказујући књигу „Цртање слободном руком“, од Ст. Тодоровића, поменух: црте и *тачке, тачкасте* црте и т. д., па онда у примедби додадох ово:

Према староме **тъчька**, руски *точка, punctum* — од корена: **тък тъкнѫти** 1. *pungere, impingere,* 2. *fixum esse, haerere.* Отуда је и у винограду и врту *тач-ка* или *при-тка,* (тачкаш, приткаш и *причаник)* и старо **тъчьнѫвати** и **притъıцати** *comparare,* **притьча** *parabola,* и *тачан, тачно* (**тъчьно**). Осим *тачка* и *при-тка* говори се још и *такља* — све од *такнути.* У осталом испореди *члан* човечјег тела, *члан* винограда, *члан* друштва (т. ј. умнога тела), *члан* закона и *чланак* у новинама.

Виза 1865.

III° О другом падежу множине.

У 6-ом броју овогодишње *Данице* хоће г. *К. Вујић* (професор у Зајечару) да докаже, да је други падеж множине „примедаба“ — *погрешка*, коју „чине и стручни људи, на које се други угледају. Имено чине је и г. Јован Бошковић, професор филологије у великој школи, и г. Стојан Новаковић, професор српске граматике у гимназији београдској. Друге, као што је на пр. г. Милан Кујунџијћ, (¹) професор логике у великој школи, да не спомињем“. Доказ му је, што се 2-ги падеж множине на пр. од *жижак жишка* каже: *жижака́*, од *клупко: клубака*, од *приповетка: приповедака*, од *свеска: свезака;* по томе и од *примедба* ваља казати само *приметаба*, — иначе је погрешно.

(¹) Ваља да *-џић*, јер би иначе између два сугласна на крају, ваљало уметнути благогласно **а**.

Писац и не претпоставља да нас тројица радимо по неким *разлозима,* па да се досетио њима, те да *њих* гледа да опровргне; него мисли да је већ доказао ствар, чим покаже правило. Што није по правилу, то је код њега, разуме се по себи, одмах *погрешка.*

Али може у језику бити гдешто, што неки пут није онако, како је иначе сваки пут. Што у језику на тај начин одступа од закона, оно се зове *неправилно;* а код неправилности ваља разликовати *изузетак* и *погрешку.*

„Језик није дело разума или воље кога човека, него је дело природе човечјег рода. Цела природа ради по вечним законима; отуда су и језику *закони.* А у природи је рода човечјег и *слобода,* (слободна воља), и отуда су језику неправилности. Што и правилности и неправилности у језику долазе од природе човечјега рода, с тога *изузеци* у језику *вреде колико и правилности.*

„*Погрешке,* то јест неправилности које би говорио само један део народа, *несу неправилности целога језика* (по простору), и за то *остају без и какве вредности*, ако се место њих у другом дȇлу народа држи правилност.

„Па онда, неправилности *којима језик није у свако доба одступао* од закона, несу неправилности целога језика (по времену), и за то *губе много од вредности.* Њима се вредност дознаје истражујући како су постале. Ако их је, развијајући свој језик, створио *дух народни,* који једини развија језик, онда се оне изједначују са оним неправилностима, које вреде колико и правилности. Али ако су у народ дошле од појединих људи његових, или ако несу ни тако постале у самом народу, него су му дошле са стране, онда оне за то, што мењају језик неприродно, немају никакве вредности“.

Тако вели теорија о језику, коју имамо да применимо на други падеж множине.

Правило је у благогласноме језику српском, да два сугласна не могу заједно стајати на крају речи; за то којима се речима основа свршује на два сугласна, у њих се у 1-ом и 4-ом падежу једнине, и у 2-ом множине умеће *а.* Ти су падежи изгубили свој наставак (ъ), па им често долазе два сугласна на крају, и тога ради се уметнуло *а.* То се уметнуто *а* утврдило тако, да га не може истиснути ни оно крајње *а,* које је 2-ом падежу множине на крају прионуло, по што је сам падеж на речени начин већ био готов. За то се каже на пр.: вепар, парожак, угаљ, палац, шав, а не: вепр, парошк, угљ, палц, шв. По том и 2-ги падеж множине гласи на пр.: конаца, чворака, пас-а, друштав-а (¹), јутар-а, земаљ-а, девојак-а, сестар-а.

Али од тога се изузимају речи, којима се основа свршује на *жд*, *шт*, *зд*, *ст*, на пр.: дажд, пришт, грозд, прст. По том и у 2-ом падежу множине има на пр.: гнијѐздо, гнијѐзд-а̑, мје̏сто: мје̑ст-а̑, о̀гњӣште: о̀гњӣшт-а̑; звије̏зда: звијѐзд-а̑, кра̏ста: кра̑ст-а̑, клије̏ште (множ.): клије̏шт-а̑, и — гво̀жђа: гво́жђ-а̑ (кљу̏са, ко̏ња.)

Друго је правило у таким догађајима, да крајња сугласна — која се у осталим падежима стојећи једно до другога мењају (по законима о прилагођавању сугласних) или отпадају (да не дође много сугласних заједно) — добивају опет своје пређашње обличје, и да се *о*, које је постало од *л*, враћа опет у *л*, на

(¹) Сви појемо у цркви на пр.: „горњих војинстав" (**воинствъ**), које може бити само својству српскога језика.

пр.: жишци: жижак-а, прошци: проштац-а, ȍбоци (ушњаци, мећуше): ȍбодâц-â; клупко: клубáк-â, пуце (т. ј. мало путо, дугме): пу̏тâц-â, ср̑це: ср̑дâц-â (руски: сердецъ); приповетка: припȍведâк-á, свеска: свезака; — жетеоци: жетелац-а, коци (кооци, колци): колац-а, засеоци: заселак-а; кридце: крилáц-â, гр̏ьоце: гр̑лâц-â; властеоце: властелак-а.

Али и од тога правила има изузетака. Неке се речи, ради значења својега, слабо говоре у множини: или што нема прилике да се говоре по више њих у скупу, (јер оно, чему је то име, ретко да бива више од четири пута у неко време, а права се множина почиње тек са бројем 5); или ако и има више случајева, они се разликују међу собом присвојним заменицама (моја и њихова *косидба)*, или на други начин (петори *сватови* — пет *свадаба*; девојка на *удају--удадбу)*. С тога *у таким, и иначе још у неким приликама* као да је заборављено, да се у основи што променило или отпало, па се узима, да се основа свршује на она сугласна, која долазе у највише облика (10 до 11 надежа; изузимајући често 1-ви, 4-ти а и 5-ти једнине, и 2-ги множине). Тако се на прилику *по изузетку* каже: нокти: ноката (**ногъть**, руски: нóготъ), весло: весала, масло: масала (а не: вестала, мастала или везала, мазала: основа **ваꙁ**, **маꙁ** + **тло**, „Весла су им танке *везенице*“), срце: ср̑цâ (поред правилнога: срдаца), усне: усана (а не: устана, руски: устенъ), ротква: ротака (а не: роткава или родака; испореди: бресква: бресака, без *в* у 2-ом падежу множине), гусли, гусло: гусала, и јасли, јасле: јасала (а не: густала, ја́стала или гудала, јадала; основе: **гѫд**, **ꙗд** + **тль** или **тла**), невеста (**невѣста**): нȅвȇстâ (а не: неведата: основа: **вед** + **та**), (1) место: мȇстâ (а не: метата; основа: **мет** + **то**), трешња: трешања (а не: тресања; **чрѣшьнꙗ**, црешња, ***κερασός***, ***κερασέα***, ***κερασία***, ‛cerasus), вишња: вишања (*βισηνόν*, *βισηνιά* wihsel), крошња (котарица) и крошње (трашље): крошања (испореди: *кросна* т. ј. разбој, и немачко die kräche, krachse, kraxe, — der tragkorb); а тако без сумње и ове речи: вожња, загажња, мражња, мржња, пажња, пржња (прзни, а, о, прзница), мешња, прошња, плашња, — кад би се говориле у множини, не би враћале *ж* и *ш* на *з, с* и *х.* Тако од деоба, моба, (мооба, молба) сеоба, имало би: деббâ, мббâ, себбâ (а не: делаба, молаба, селаба), и т. д.

---

(1) У Руса: *вести сь*, дијал. значи: *имѣть дружбу съ кѣмъ*.

Има у нашем језику и других примера, у којима се занемарује „коренитост“, као: глежањ, ножњи, ражањ, режањ (резница), свежањ, сужањ, чѐшањ=чесно — белог лука (у старome: **глеѕнъ, глеѕьн҄ь** и **глежн҄ь, съ-к-аѕьн҄ь** и **-ѕьнъ**, а на против **с-ѧжьн҄ь**). Од неких речи говори се први падеж и по правилу и по изузетку, на пр.: *постан* и *посан*, часна: *частан* и *часан;* а од других само по изузетку, као: присна: *присан*, лака: *лак*, страна: *стран*, (место: .прȋстан, лагак: лагка, лакка, странан: странна, **страньнъ**) и т. д. — И у творби основа, на пр. од корена **льп**, каже се у старome и у других Словена: при-льнути, прильпнути, *прилипати*, а ми Срби велимо, прионути — *прианьати;* иначе се држимо и ми правила, те на пр. од корена **гъб** кажемо: сагнути, *сагибати* (**съ-гъ'-нѫти, съ-гыб-ати**).

Пређимо сад на наставак *дба.* Он гласи управо **ба**, а **тъ, ти** или **ть, ди** или **дь** јесу завршеци основе; по томе **ь** пред **ба** постало је од **и**; гл. основа на **ти, ть** може бити првотна или друготна (инфинитивна), као: **гостьба, млатьба**; — **гоститьба, женитьба.**

Реч *свадба* (**сватьба = сват(ъ)ьба, сватьбьнъ**), која је од старине у руском и српском језику гласила *свадьба* или *свадба*, а тако и данас гласи у Срба, Бугара, Словенаца, Руса и Чеха (свадебное, svadebný), — има у 2-ом падежу множине: *свадаба* (руски: свадебъ). Према томе и друге сличне речи на *дба*, као: возидба, гулидба, женидба, комидба, косидба, крчидба, прашидба, просидба, селидба, удадба, па **и** ове три, које несу постале са свим по правилу, већ *по аналогији:* везидба, резидба и вршидба (од глагола: *везати*, *резати* и *врћи)*, — кад би често било прилике да се говоре, не би могле друкчије гласити него: возидаба и т. д. Оне се дакле изједначише са основама на **ди, дьба**, као: трудба, гудба, судба; наредаба, погодаба и т. д.

Вредно је знати, да у најстаријим словенским споменицима има наставак **тва**: **бритва, възда-тва, гони-тва, гоститва, желѣтва, женитва, жрътва, жатва, клатва, ловитва, мо-**

литва, **оратва**, **паства**, **питва**, **селитва**, **сѣтва**, **свѩтва**, (овамо иде и српско *статва* — статива — и *јематва* т. ј. берба); — њега ретко замењује наставак **тьба** *(дба)*: **оратьба**, **свѧтитьба**, (светидба и сведба), **сѣтьба**, *(свадба)*. Тек у српском и руском језику долази чешће *дба* (руски: *тъба* и *дъба*).

А што се тиче речи *примедбе* на по се, народ не говори ни глагол *приметити* (него каже: смотрити, замотрити, опазити, сагледати, уочити, угледати, видети и т. д.), а камо ли именицу *примедба* т. ј. *примет(и)*+*ба* (1) (од инфинитива *приметити* било би: *приметидба)*; него су је начинили књижевници, да не би писали по руски: *примѣчаніе*. На тај начин она се помешала међу речи као што су: трудба, уредба; — свадба, возидба и т. д., па је с тога *„примедаба“* са свим у свом реду, и то тим пре, што кад у речи *свадба* нико не пази на „коренитост“, где сви говоримо *сват, сватови*, и основу *свати- (се)*, шта ће нам то код *примедбе*, где је слабо коме позната реч *примет*, и основа *примети-?*

---

(1) У старомe има: **приметъ** (додатак). **примѣта** (знак), **примѣтъ** (опажање). Руси кажу: *примѣтить* и *примѣчать*, замењујући зубно *т* грленим *к*, као: пропуст, пропускъ; примѣки а-ти.

Нема смисла дакле у овом случају — једино за љубав „коренитости“ — навраћати на правило (приметаб-а), кад је сам народ одавно *по изузетку* начинио себи фонетички толике друге облике, као: ноката, весала, јасала, места, трешања, деоба, свадаба, и т. д.

Није ми познато да је писац до сад што радио у нашој књижевности на науци о српском језику, али ако само хоће да ради, има заиста довољно поља за обрађивање; само би ваљало да, поред добре спреме, добро бира и посао. Тада ће, разуме се, и неправилности-изузетке разликовати од неправилности-погрешака!

Вила 1867.

IV° О прилогу „не“.

У нашој књижевности, српској и хрватској, не слажу се књижевници у писању речце „не“. Једни је састављају и са именима и са глаголима; други је одвајају од глагола а састављају са именицама и придевима, али се колебају шта да раде с њоме код придева глаголских.

Прилози у опште, и ако се у реченицама прилажу другим речима, поглавито глаголима, (као што се придеви придевају поглавито именицама): опет за то не морају бити с њима једна реч; него као особита врста речи, могу и оделито стајати за се, а и, придруживши се с другим речима, састављати једну сложену.

По томе нема сумње да и прилог „не“, може стајати сам за се. Сетимо се само ових реченица: „нека буде што јест да, и што није не“; — не на дете; — не од лане; — не би ли га нашао код куће.

Питање је дакле: кад је прилог „не“ — одвојена реч, кад ли се састравља с другим речима у једну сложену, и с којима се саставља?

И у нас, као и у другим језицима, ваља разликовати двојако „не“: оделито и саставно. Оно прво стоји уз глаголе, у свима променама њиховим; а ово друго саставља са именицама и придевима једну сложену реч. (1)

I.

Да има оделито „не“ уз глаголе, можемо се уверити и из туђих језика и из самога свог говора.

---

(1) Језици племена индо-европскога као да имађаху изнајпре 3 речце за порицање: ***na*** и ***mā*** пред глаголима, и ***an*** сложену са именима. Речцу ***mā***, којом се казује забрањивање, имају данас само индијски језици, (у које се броји и цигански), и грчки: ***μη***. Речца ***na*** гласи: (у грч. нема је од те основе), у лат. ne, n'-on, у нем. nein, nicht, у слов. **не**; — а речца ***an*** гласи: у грч. ***αν***, у лат in, нем. un, on. Словени пак изгубивши њезину другу, означују и њезин посао оном првом речцом **не** за порицање глагола, али је у том случају сложе са именима, по начину одузетнице ***an***. У осталом гледај *сада*: Die negation in den slavischen sprachen, од Миклошића.

1. Нашем оделитом „не“ — одговарају туђи оделити прилози за порицање, као: грчко *οὐ* или *οὐκ* и *μή*, латинско и италијанско *non*, француско *ne.... pas*, — немачко *nicht*, енглеско *not*, — руско *не*, пољско *nie*, — мађарско *nem*. — Така речца за порицање стоји у некима од тих језика пред глаголом, у некима за њим, а у францускоме језику једна испред а друга иза глагола, на прилику: *οὐ δύναμαι μὴ γελᾶν* (не могу се не смејати), — *non possum, non est*, — *tu non eri, ella non aveva*, — *il ne faut pas*, — *ich mag nicht*, — *I will not*, — *не будетъ* — *nie bçdzie*, — *nem lehet írnom* (не могу писати).

2. И из самога се свог језика можемо уверити о томе; јер кад би речца „не“ са глаголом била *једна сложена реч*, онда би морало бити и оваких облика и реченица: невидети, невидим, невидех, невиђах, *невидео, невидео бејах, невидећу, невидео бих*, и тако даље, — које очевидно не ваља, јер се говори: *не видим, не бих видео, не ћу видети*, и т. д.

Дакле *„не“ уз глаголе ваља писати одвојено, па и уза саме глаголске придеве (пар-*

тицине), кад су више глаголи придевскога облика, него ли прави придеви, који су само постали од глагола (девербативни), на пример: хтео *не* хтео; — то је обичајно право, а *не* писано.

Од тога се правила *изузимају:*

а) ови облици садашњега времена: *нêсам* (место: не јесам, нејсам, **нѣсмь**), — *немам* (место: нејмам, не имам), — и заповедно: *немој* (место: не мо'и = не мози, испореди: помози). — Овде крњим речима као да беше потреба да се споје с другом речју, ма било и маленом;

б) ови сложени глаголи, у свима променама својим: *немоћи* и занемоћи (кад значи: боловати, разболети се), — и *нестати,* понестати, нестајати (кад значи: ишчезнути, ишчилети). — Те сложене речи, кад су раздвојене, имају са свим друго значење, него овако, на прилику: *немо̀гу* (болестан сам) и *не мо̀гу* (није ми могу́ће); *нестаје* (ишчезава) и *не стаје* (не наступа).

II.

Да има саставно „не“, које се слаже с придевима и именицама, уверићемо се такођер не само из туђих језика, него и из својега.

1. Нашему саставном „не“ — одговарају ове туђе речце истога значења: грчко *ἀ* или *ἀν (alpha privativum)*, латинско *in*, немачко *un* или *on* (садашње *one=ohne)*, словенско *не*, *nie*, и мађарско (прилепачно) — len, на прилику: *ἀνάξιος* (недостојан), *ἀτυχία* (несрећа). — *ingratus*, *impossibilis*, — *unmöglich*, *ohnmacht*, — *недругъ*, *niepoprawny*, — *lehetlen* (немогућан).

2. У нас се то „не“ — слаже:

а) с придевима, као: нехатан, невесео, невешт, недо̀ход (пути недоходи), неук, нејак, *незнан*, и т. д.;

У овakим догађајима се и трпни глаголски придев слаже са прилогом „не“, у једну реч; он је ту више прост придев, који је само постао од глагола (adjectivum deverbativum), као: *небројено* благо; — то је јед *неописани*; — *нѐвиђен* човек; *неначета* вода, и тако даље.

б) с именицама, на пример: небојша, небрига, невид, невиделица, невера, невоља, неврат, невреме, неглед, недаћа, недаша, недеља, недостиж, недрага, незгода, незет, незнајша, неималица, нѐкр̑ст, нелагод, немар, нѐмати, неми̑р, немоћ, необика, неопера, непело, неповрат, неподоба, непоменица, неправда, непријатељ, неприлика, нерадња, нерадост, нераст, неродица, нероткиња, нерука, несан, несвест, ненасит, неслога, randomнеснага, несрећа, нефаљ, нȅчи̑ст, нечовек, невеста, — за̀једно са речима које су од њих изведене.

Тако се исто слаже ово „не“ и са иманицама које су постале од глагола, на пример: нечување, неспавање, и т. д.

Саставно „не“ — замењује кад и кад предлог *без*, као: безазлен, безакоње, безбожан, безверник, безгрешност, безимени, безмитни, безобразан, безродан, безуман, бесмртан, беспутан, бесребрни, бѐстужан (немарљив), бесцен, бесцење, бешчаст.

До једноликости у писању, у колико је потребна, моћи ћемо и ми доћи, ако мало по мало узрасправљамо оне ствари, које су заиста под питањем.

Вила 1868.

V° О царинику, царини и царинарници.

Сви смо сложни у томе, да треба избацити из службене терминологије *туђу* реч „ђумрук“, која је непотребна и неудесна, по што имамо своју а згоднију.

Код туђе речи пита се увек: од кога смо је народа примили? Коме имамо да захвалимо на позајмици? И по томе, *којим* се саобраћајем добивају техничке речи, оним *путем иде култура.*

Латинску реч *commercium* (трговина, саобраћај) Грци средњега века претворише у ***κουμέρκιον***, од које стари Срби начинише **коумєрькь**. Али ми данас не кажемо „кумерак“, него Турци грчку реч прекројише у *ђӧмрык*, а ми од њих узесмо *ђумрук.*

Ну поред те непотребне туђе речи има и народна реч *царина.*

Онај дакле, који је поменуту *туђу реч* унео у службени саобраћај и у закон, није знао да у народу има домаћа реч за то. У његовом месту и докле се види звоник општинске му цркве говорило се тако, па крај.

Али према данашњем напредном стању науке о језику зна се ово:

1. *Царина* звала се и зове се у нашем народу, и у старо доба и данас, такса на робу при увозу и извозу из државе, *la douane, der Zoll, ђумручина.* (Даничић, Рјечник из књижевних старина; Вук, Рјечник данашњега народног језика.) Дакле у дугом животу и узрасту нашега језика звала се та ствар тако. Од ње је придев *царински.*

2. Тако се звала и зове и *администрација* за то, па и *писарница* за ту администрацију, као и у другим језицима *la douane, Zollamt, ђумрук,* али ређе.

Кад се хоће да се избегну два смисла, онда ту управу, писарницу, кућу ваља звати *царинарница.*

Речи са сложеним наставком *арница* имају увек леп смисао; оне значе некога радника собу, радионицу, болту, канцеларију, звање, као: пекар-(а)н-ица, писарница, књижарница, дакле и царинарница.

А наставак *ара* не даје речи лепо значење, него често презорно, као: дрвара (комора за дрва), стражара, штенара, бухара (буара, бувара) и т. д. Пивара значи: где се куха пиво, а пивница или пиварница где се продаје. С тога не ваља писати „царинара.“

3. *Цариник* зваше се и зове у народу царински чиновник *(le douanier, der Zollbeamte, ђумругџија)*. Од те је речи придев: одређено *цариников*, а неодређено и за множину *царинички*.

Поред те речи говори се данас још и *царинар*, од које је изведена *царинарница*. Али је Вук изабрао *цариник*, као обичнију а лепшу, па ју је унео и у Свето Писмо.

Предлажем, да вам се лист зове: *Цариник*.

И тим мислим да сам одговорио на сва ваша питања.

Цариник 1885.

* * *

10.

О СТАРОМЕ СЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ.

1° Миклошићева предавања.

Између осталих предмета филологије и лингвистике на университету бечком, особити позор заслужују предмети предавања доктора Миклошића, на име: „граматика старога словенског језика“ и „тумачење новијих споменика словенске књижевности“, (ове године Душанових закона). Овим дописом позивам уљудно све оне младе Србе, који долазе у Беч да слушају више науке, и који се кадгод мисле бавити књижевношћу, да полазе предавања г. Миклошића.

Да оно знање језика, што се научи код куће и у првим школама, није довољно за књижевника, био он кога му драго народа, сваки ће ми одобрити, који је иоле мислио о томе; јер иначе како би могло бити, на пример код Немаца, који кроз 8 школа уче немачки језик и књижевност, и све предмете изучавају на матерњем језику, који по 4 до 5 година слушају још и своје стручне науке на истом језику, па кад постану књижевници и писци — да се опет по гдекојем каже, да не зна језика?

Треба дакле са другим знањем саставити и потребно знање језика, на ком се пише. При учењу језика пак може бити неко самоук, или може учити од другога. Да овај други начин учења ваља претпоставити ономе првом, то ће ми дати за право и онај, коме неје позната она пословица: autodidactus semidoctus (самоук недоук), — нарочито код добра професора, у ком је састављено знање његова учитеља, суштина знања његових саиспитача, и оно до чега је он сам дошао својим трудом и умом. И по томе сваком мора бити мило, што у Бечу има катедра словенскога језика, особито кад у Војводству, колико је мени познато, нема више од 3 катедре српскога језика: у великој гимназији карловачкој и тамишградској и у малој гимназији новосадској.

Али коме треба стари словенски језик? На то су најбољи одговор ове Миклошићеве речи: „Нема сумње, да је за темељно разумевање живих језика од преке потребе изучавање онога дијалекта, у ком су нам сачувани не само најстарији, него и повећи споменици словенскога језика. Ни код Немаца неје друкчије: и у њих је повраћање на старе дијалекте неизоставно. Од учитеља живих језика треба дакле искати знање старих наречја, а постарати се да се они могу користовати књигама и приручницима, што на том пољу излазе, као и да умеју судити о њиховој вредности или невредности.“ (Zeitschrift für österr. Gymnasien, 1853, V. Heft).

Као што ће бити познато, споменици писани старим словенским језиком деле се, по језику, на праве старе словенске (панонско-словенске), бугарско-словенске, српско-словенске и руско-словенске.

Ево неколико примера тога правог језика старо-словенског:

I. Из науке о гласовима навешћу само:

1° Носне самогласнике: **ѧ** (ен) и **ѫ** (он), на пр. **свѧтаꙗ мѫченица**. — Старим словенским гласовима: **ꙗ**, **ѧ** (ен), **ѩ** (јен) одговара у руско-словенском свагда: **ꙗ**, (место којега се пише и **ѧ**, које се у том дијалекту, по гласу, не разликује од **ꙗ**), а у српско-словенском: **ꙗ, є, ѥ.**

2° **л** и **р** као самогласнике, на пр. **плънъ, трънъ, кръштаахѫ сѧ.**

3° Зев се укида по правилу у староме уметањем гласова: **і** (ј), **в** и **н**, на пр. место: **да-ѫ, да-єши**, стоји: **да-ѭ, да-ѥши** (испор. **плєт-ѫ, єши**); место: **да-ати, да-ꙗ-ти** и **да-в-ати**, и т. д.

II. Из науке о облицима речи:

1° Именска промена, (ја овде наводим таки пример, из кога се јасно види разлика и у гласовима и у правопису): **ꙁмиꙗ, ꙁмиѩ, ꙁмии, (ꙁмиіи), ꙁмиѭ, ꙁмиѥ, ꙁмиѭ, ꙁмии.** — У двојини: **ꙁмии, ꙁмию, ꙁмиꙗма, ꙁмии, ꙁмии, ꙁмиꙗма, ꙁмию.** — У множини: **ꙁмиѩ, ꙁмий, ꙁмиꙗмъ, ꙁмиѩ, ꙁмиѩ, ꙁмиꙗми, ꙁмиꙗхъ.**

2° Заменична промена: **и** (јъ), **ѥго, ѥмоу, и, имь, ѥмь.** — **ꙗ, ѥю, има.** — **и, ихъ, имъ, ѩ, ими, ихъ.**

Примедба. После једносложна предлога долази **н** пред: **и, ѥго** и т. д., на пр.: **отъ нѥго,**

къ нѥмоу, **на н̑ь** (место: **на н-јъ**), **о нѥмь**, **прѣдъ н̑ими**, **въ нѥй**, **иꙁъ нѥѩ**, (**до̑ньде-же**) и тако даље.

3° Сложена промена: **добрый**, **добраго**, **доброуоумоу**, **добрый**, — **добрыимь**, **добрѣмь**, (**добрѣѥмь**); тако се мења и **житийскый**, **сѫдийскый**, **чловѣчьскый**, **дроугый** и т. д., а нешто друкчије: **добл̑ий**, **доблюю**, **доблѥѥ**.

4° Од глагола спомену̂ђу четврту врсту на **ити**, (које ваља добро разликовати од **ѣти**), и у њој само глаголски придев трпни. Основа (thema) **ижди-енъ** =**иждѥнъ**; али се тако не каже, него се по познатим правилима из науке о гласовима **дѥ** претвара у **жде** *(ђ)* а **тѥ** у **ште** *(ћ)* на пр.: **ижжденъ**, **ꙁлаштенъ**. — Ево још неколико примера тога умекшавања: **въꙁлюблѥный**, **богоꙗвлѥние**, **коуплѥнъ**, **стръмлѥние**; **воженъ**, **помышлѥние**, **баченъ**; **хвалѥние**, **поклонѥние**.

Од глагола **быти**, II-го је пређашње време: **бѣахъ** или **бѣꙗхъ** (српски источно *бејах*, а јужно и западно *бијах*, као *сијати* према **сѣꙗти**). Отуда се види, како је погрешно писати *быяхъ* са „**ы**“.

Г. Миклошић, као што се види већ из самих наведених примера, предаје стари словенски језик по најновијем стању науке. Он дакле дели своју граматику на четири дела, на: науку о гласовима, основама, речима (облицима њиховим) и реченицама. Од њих је I и III део штампан, и то сваки у два издања.

Што се тиче учења српско-словенског језика, време је да се једном пређе и на то, за историју наше књижевности и културе важно поље. Данас се истина више зна, него пре некога времена за тако зване „Србуље“; неколико важних споменика већ је и наштампано (напоменућу само Д. Аврамовића: Описаније древности српских у Светој Гори (у Београду), Каранотвртковића: Српске споменике (у Београду 1840), П. J. Шафарика: Památky dřevniho písemnictví Jíhoslovanův (у Златномѐ Прагу 1851), Миклошића: Apostolus e codice mon. Šišatovac (у Бечу 1853), Lex Stephani Dušani, и т. д.) Неје ни то непознато, да има два важна споменика, која чекају да се издаду на свет: Животи краљева и архиепископа српских, од архиепископа Данила II, (1325 до 1338), и Хроника деспота Ђурђа

III, Бранковића, (1689 до 1711). Али многе и многе рукописе ваља тек тражити, скупљати, ваљано преписати, па наштампати и — критички оценити.

Предавања г. Миклошића згодна су прилика, да се човек упозна и са тим пословима. Он мало којега течаја да не предаје о којој српској старини; а летос је предавао и словенску палеографију.

Ни то не треба превидети, да код нас има још доста људи који, мислећи да је у данашњим црквеним књигама најстарији облик словенскога језика и поредећи с њиме језик српско-словенски, налазе да су у Србуљама све саме погрешке. Таки људи дају сами себи *слабу оцену* из историје српске књижевности. Један је узрок томе, што су горе поменути споменици међу нама слабо распрострањени, а други ваља тражити у историји. Нама пак не остаје друго, него да се научимо познавати и ценити наше старине, ако нисмо ради да и ми упаднемо у у тако грубу погрешку. А ко не би рад био знати дела својих старих? „Každeho zajiste s otrlosti a surovosti vyzuteho a narodu svêmu neodcizeneho člověka srdce vře neukojenau tužbau (тежњом) po hodnověrne zprávě o milych svých předcich, ale ještě vice učeneho, provodiciho život svůj v naukach narodnosti jeho bliže se tykajicich, totižto v narodním dějezpytu (историји) a jazykosloví. (Slovanske starožitnosti, 4.)

И тако надамо се, да ово неколико речи не ће бити глас въпиѭштааго въ поустыни, него да ће личити на она зрна, што падоше на добру земљу, и доношаху род, једно по сто, а једно по шесет, а једно по тридесет. На послетку: Вьсакъ иже слышитъ словеса моꙗ си и творитъ ꙗ, оуподоблѭ и (*њега*) мѫжоу мѫдроу, иже създа храминѫ своѭ на камени, и сънидє дъждь и прийдоша рѣкы и дъхнѫша вѣтри и нападоша на храминѫ, и не паде сѧ основана бо бѣ на камени.

Седмица 1856.

II° Старо-словенска читанка.

Chrestomathia palaeoslovenica cum speciminibus reliquarum linguarum slavicarum, edidit F. Miklosich. У Бечу 1861. (Примери старога словенског језика, његових говора, и других словенских језика, од Ф. Миклошића.) На 8-ини стр. 114.

Глотика, или *лингвистика*, зове се она наука, што обухвата и казује организам језика у опште и посебни организам једнога језика или читаве гомиле; а организам језика зову се све службе скупа, које чине телесне справе или оруђа (органи) за говор (као што су: плућа, грло, језик, зуби, усне, непце, нос). Разуме се, да се организам језика може различно схватити, то јест или се хоће да покаже какав је сад, или какав бејаше пређе у неком времену, или се најпосле казује сав живот језика.

Језик је, као што се обично каже, на глас исказано мишљење, а мишљење је безгласан говор. Језик дакле чине две ствари: мишљење и глас. Гласу је посао да покаже *значење* (представе и појмове) и *однос* или *свезу*, у којој се појмови и представе у мишљењу схватају, или другим речима: гласу је посао да ствара *речи*. Код речи главно је ово троје: глас, значење и облик (форма) речи; а четврта је страна језика, кад се узимају речи као делови реченице (изречене мисли).

И по томе се *граматика* или *наука о језику* (у ужем смислу) дели:

1-о на науку *о гласовима;*

2-о на науку *о основама* или о пословима корена и основе (теме), о значењу. (Једни кажу *о творби речи);*

3-е на науку *о речима, о облицима* речи, о односу или свези. (Овде ваља разумети различне облике имена и глагола, деклинације и коњугације);

4-о на науку *о реченицама*, (синтакса).

Наука је о гласовима наставак науке о човечјем телу, а наука о реченицама води у науку о духу. Овде на прво место долази филологија. Облик реченица у појединог писца, наука о начину писања (стилу), не иде већ у науку о језику.

Филологија је наука, која обухвата духовни живот знатних народа, па нам га казује и предаје. Дакле само где има слободнога духовног рада, или историје у најширем смислу, а понајпре где има књижевности, онде може бити и филологије. Тако на пр. има индијска, „оријентална“ (семитска, персијска и турска), грчка, романска, словенска, немачка филологија и т. д. Филологија не тежи за језиком, као глотика, којој је *језик смер;* филологу је језик само за то важан, што се њиме може доћи до духовнога живота народног, и што се у њему и кроза њ показује тај живот... у кратко, њему је *језик средство.* И по томе се филолог држи духовне стране језика, синтаксе и стила, а гласови и облици занимају га само у толико, колико му помажу разумевању, и као стихије (саставни делови) којима писци располажу. При научноме сазнавању језичкога састава и његових гласова, ту само глотичар („лингвиста“) може корисно радити, филологу остаје да се користује готовим послом. Филолог тражи корист од језика, глотичар само организам. Филологу је доста кад зна један или више језика, које он изабере; глотичару ваља познавати бар све главне облике значајних представника из редова језичких организама. Најпосле глотичару је доста кад зна само организам језика, а за смисао и синтаксу тражиће филологију. (¹)

Ове две науке дакле не стоје једна другој противне, него траже једна код друге помоћи и налазе је.

Сваки део науке о језику може се применити на говор људски у опште, или на поједина племена, братства и језике. Према томе може бити: *заједничке граматике* (заједничка наука о гласовима и т. д.) и *посебне граматике* тога и тога језика или тих и тих језика.

Даље, граматика може посматрати језик не освр҄ћући се на промене у животу језика,

---

(¹) Неки језичари налазе, да се те две науке разликују и методом или начином на који раде. Филологији треба сваки час критика, јер она до свога предмета не долази управо, него по казивању («предању»), које људи могу покварити и изопачити. А глотика, по начину природњачком, долази готово свагда управо до свога предмета, који описује, и који се, као и други организам, у главноме не може подметнути.

које бивају по унутрашњем морању, или се може научно казивати и живот језика. Граматика дакле може бити *садашњега времена* (или онога, кад бејаше највећи развитак) и *историјска граматика*, то јест историја језика или његових гласова и облика.

Заједничка граматика свих (или особита многих) језика разређује језике у редове или врсте, састављајући оне језике који се слажу, и урећујући све по начелу које је у самој ствари. Она, на прилику, пребира и саставља језике са мало гласова, или са развијеним гласовима, језике простих или сложених облика, језике са недостатачном и са лепше и тачније развијеном службом (функцијом), језике са простијим и са уметнијим реченицама — највећим развитком језичкога савршенства.

Тако су подељени сви језици на три врсте.

У прву врсту иду *једносложни језици*, у којих се стихије језика не мењају. У њих је корен и реч једно, као на пр. у китајском језику.

У другу иду *саставни језици*, у којих су речи састављене од више стихија, то јест изрази за свезу састављају се с кореном, те га бољма одређују, као на пр. у језицима уралско-алтајским и финско-татарским (турском, монголском, финском, мађарском и т. д.). Ти дакле језици имају сложеније облике.

У трећу врсту иду најпосле *језици са највећма развијеним облицима.* У њима се глас за значење (основа), или и сам корен, може редовно променити, да би се исказале различне свезе. То су дакле језици са променљивим кореном, и са наставцима за исказивање различних свеза. У ову врсту иду два најзнатнија људска племена: семитско (са језицима: вавилонским, халдејским, сирским, *јеврејским,* финичким, *арапским,* етиопским) и индо-европско, дакле језици оних народа, који су до јако у историји човечанства држали образованост и просвету.

Ово је довде једнострана граматична деоба језика по облику, али граматика је само један део *глотике* (или *науке о језику у ширем смислу),* и то први. А у другоме дѣлу њезином говори се о правоме, историјском, тако рећи крвном сродству језика: о племенима и братствима, о језицима и говорима (дијалектима).

Сродни се језици зову они, који су једнога постања. Сродство се језика познаје најбоље по гласу, дакле по вештаству или градиву језика. Али опет за то иста реч, у више сродних језика, не гласи истоветно (иначе не би било више језика, него само један), него различно, јер сваки сродни језик има своје особите законе о гласовима. Ну сродство се познаје и по облику језика, те по томе су и они језици сродни, у којих се слажу граматички наставци (изрази за свезе), и ако се разликују кореном, (или гласом за значење), који може посебице један језик и да изгуби, па за исто значење да узме („да позајми“) другу какву основу. Али ваља имати на уму, да се тим, што ће се језици слагати *само* у облику, ни мало не доказује сродство њихово.

Само су они језици међу собом сродни, који су у једном племену. Према множини језика на свету, наука до сад зна за мало *племена*, као на пример за: *индо-европско*, семитско, финско, турско-татарско, деканско, малајско, мисирско, јужно-афричко и т. д.

У индо-европском су племену ова братства: индијско и иранско (персијско) у Азији, а грчко, романско, *словенско*, литавско, немачко и келтско у Европи.

Словенско се братство дели на ове језике: на стари словенски, нови словенски (словеначки, крањски), бугарски, српски, русински, руски, чешки, пољски, горњи српски и доњи српски у Лужицама (у Саској и Пруској). Свега дакле има *десет словенских језика*, од којих многи имају своје различне говоре.

За све се језике зна, да се непрестано мењају. Они се, као и природни организми, не деле са̂мо на родове и на врсте, него се и развијају или расту и опадају, све по одређеним законима. По томе се *живот језика* дели на два времена: на време пре историје народне (историја језичког стварања), и на време историјско (историја опадања језичких обличја).

Једни народи, у своме животу пре историје, развише језике у виша обличја, а други се задовољише простијим створом језика. У језику пак и у историји (у најширем смислу) показује се оно, што је главно у људи и у појединих људских племена; а начини, на које то бива, зову се народности. По томе је *народност* у сваког народа језик и историја народна. Исти дух који, везан за глас, ствара језик, тај, на слободи својој, причињава историјски развитак.

Кад који народ ступи у историју, он онда престане себи језик и даље стварати, остајући за свагда на тадашњем степену, али се гласови свакога језика с временом све више губе. *Жив језик,* дакле, постаје сиромашнији у облицима, и отесанији и мекши у гласовима. На пример: Самогласна у потоњем слогу гледају да се изједначе са онима у претходном, или барем да наликују на њих, и то се зове *асимилација;* а кад се облици са облицима изједначују — особито појединa одступања са обичним појавама — то се онда зове *аналогија*. Сугласна опет испадају између самогласних или отпадају на крају речи, изједначују се с другим сугласнима, или се прилагођавају, то јест претварају се у сродне гласове, и т. д. И, што дуже који језик живи, тим гласови све више тичу један у други. То долази од тежње, да се органима за говор олакша посао, ради згоднијег изговарања, и да се мишићи не би много напрезали.

Народи који, на пример, као словенски, више осећају какву службу чини реч, какву ли њени делови (корен, основа, уметак, различни наставци, предлози), имају читавије гласовне облике. Томе противни стоје: закони о гласовима, аналогија и упрошћивање, или радња да језичка обличја буду простија. Такво је *осећање* за службу речи, или краће *за језик*, анђео чувар језичких облика; који се иначе надокнађују сложидбом речи или примаклицама, и описивањем.

Служба је речи језгра језика, и то не само у времену стварања, него и онда кад језик почне старити. О њој виси напредак и одржавање гласовне масе. Промене, дакле, у творби основа и речи исто су тако важне, као и промене гласовног обличја, које с њима иду напоредо. А најважнија је така промена, кад се престане осећати какву службу чине гласови (наставци) за свезу, какву ли они за значење; тада се још само осећа шта значе *целе речи*.

У познија времена језика сложидба (композиција) је једини начин за стварање нових речи. Ту нема више да ничу нови наставци за падеже, времена, лица и начине, нити има нових творевина имена и глагола, ни онога, од чега је језик пре историје народне изводио речи, то јест простих корена са мало општијим значењем; већ је мање више изумрло осећање за пређашњи начин стварања, или другим речима за службу наставака. Те тако се сада морају узети готове речи за саставне делове, за стихије од којих се граде речи — кад треба нових облика.

Ка̀д с временом изда и тај начин стварања, онда на место творбе долази *описивање*. Службу, коју су пређе чинили наставци, сад узимају на се речи за свезу, и што пређе чињаше једна реч, сада чине њих више. То бива тим лакше, што у многих речи прво право значење постаје општије и апстрактније, и што се облици окраћују. На тај начин постају тако звани помоћни глаголи, чланци, предлози, савези. Ослабљене падежне облике најпре подупиру, а после замењују — предлози, а слабе облике глаголских начина — савези; показна заменица (pronomen) бива одређени, а број „један“ неодређени чланак; што је код именица (nomen substantivum) чланак, то је код глагола лична заменица, и т. д. Прајезици не осећају да им требају „чланци“, а имајући повише падежа, не помажу се много предлозима, а код глагола личну заменицу осећају у личном наставку.

Таким променама и сама *реченица*, у дугом животу језика, добива други тип и више посла. Али за њу више посла може бити и тим, што с временом и *ред речи* у реченици може за разумевање много више да важи. То јест речи су слободније и мењају место, како кад иште преча потреба, док језик држи све, или барем многе граматичне облике; а кад се ови стану губити, тада настану помоћне речи, које су готово све становите... онда је и ред речи у већој стези, и готово непроменит. Само се каже, колико та укоченост у ређању и намештању речи шкоди поезији, красоти реченица и склапању периода.

Из свега до сад реченога види се, да је *глотика наука*, и да је као науку ваља најпре изучити, да би се о њој право судило. Где год се то правило занемари, па се незналачки суди о свачему, онде излазе најпротивније, понајвише са свим криве мисли о сродству, самосталности, чистоти, правилности, красотама и особинама посебних језика. Али ова је дисциплина млада, па се није могла још како ваља раширити на све стране, а у нашој се књижевности, на ко ће, или слабо што о њој писало или ни мало. Па за то мишљах да ће бити потребан овај увод, пре него што се поведе реч о томе, како стоје словенски језици један према другоме.

Видели смо да се познији облици језика не могу разумети без познавања старијих, и да за то, при научноме разлагању којега му драго данашњег језика, треба имати на уму историјске промене његове, или другим речима: живот тога језика.

Законите промене првих гласова, као и све остале промене у језику, бивају у целоме код свих језика на један начин, а у појединостима код свакога различно. Шта више, један се исти језик на своме пољу не мења свуда једнако. А од таких промена долази, да се прајезици, који се појављују као једнине, у дугом животу распадају на више делова (језика), који с временом опет долазе под исти закон. Обично тада старији језик изумре или га нестане у млађем. Млађи пак језици одступају, који мање који више, од заједничког прајезика: једни дакле више личе на оца, а други мање. И тако се племена деле на братства; братства, породице или лозе на језике; а језици на говоре.

Нас се од племена највише тиче индо-европско, а од породица — словенска.

Ни у словенској породици, готово као ни у свима осталима индо-европскога сродства, није се сачувао језик од постања или прајезик. Али има један језик словенски, који је томе прасловенском језику најближи, а то је *стари словенски*. „Словенски“ зове се по народу, који га је говорио, и који га је сам тако називао (**словѣньскꙑи ѩзыкъ**), а „стари“ додаје се за разлику од новога „словенског“ (словеначког или крањског) језика. Часни тај језик изумрьо је одавно у устима народа, али живи и данас у цркви код Бугара и Срба, Руса (Великоруса) и Русина (Малоруса), само што је знатно преиначен. Језик тај није, као што се пређе погрешно мислило, а гдешто још и сада мисли отац свима другим словенским језицима. Од њега су, по најновијем доказивању, постала само два језика (раздвојена широким земљама и граматичким разликама), а то су *бугарски* и *словеначки (нови словенски)*. То јест они

Словени, од којих с туђинцима Бугарима изађе потоњи (данашњи) бугарски народ, бејаху грана „**словѣньскааго**“ стабла; а „Словенцима“ показује и име и створ језика, од кога су отпали.

Потоњи бугарски језик пак одавно се веома променио, под утицајем многих језика на балканскоме полуострву, старих и садашњих, те данас, поред доста чистога словенског речника, има у многом којечем са свим несловенску граматику, па је тако много удаљенији од свога родитеља, него брат му словеначки језик.

Наука о језику до сад врло мало зна, како су се одвајали словенски језици. За сад су уза стари словенски језик — и његове потомке, нови словенски и данашњи бугарски, — наређани: српски, русински, руски, чешки, пољски и оба лужичка језика, као млађа браћа његова. Али како они стоје међу собом, што се тиче старине и ближег сродства, о томе ће се моћи поузданије говорити тек онда, кад буду испитане све појаве онако, као што је учињено за језике других, са словенском сродних породица. Ово пак још сад стоји: да је стари словенски језик за све Словене средиште језичкога испитивања; да је он најстарији облик међу словенским језицима; да је у њему сачувано, и потомцима и млађој браћи његовој, најдубље правило. Истина је, да се свакоме словенском језику ваља најпре обзирати на своје посебне старије облике, (као на пр. српскоме језику на своје из 15, 16 и 17 века, писане у Дубровнику); али тоније довољно, јер нас сви упућују, и ти и у старијим споменицима, на старо словенско обличје. За то сваки словенски граматичар, кад пође историјским путем, треба да мери гласове и облике свога посебног словенског језика са старим словенским. Најпосле и сама поређења са другим сродним језицима од старине, да би се дознали словенски закони о гласовима, најпотребнија су и најкориснија, кад се чине обликом старога језика. Он дакле, и ако је *родитељ* само двају језика, опет за то, на пољу историјске граматике, *узима се* као да је то свима.

Осим поменуте важности старога словенског језика за све Словене, он Словенима православног закона, на по се, много вреди још и за то, што се код њих *тим језиком*, а не њиховим народнима, писало у прво време њихових књижевности, и што се њиме, као што рекох, и дан данас Богу моле. Језик тај, као што се налази у најстаријим писменим споменицима (а најстарији су међу до сад познатима из 11 века), јест један од најбогатијих у гласовима, и најсавршенијих у облицима и реченицама. Писмени пак споменици показују, као свуда тако и код старих **Словѣна**, висок степен просвете и знаменит историјски развитак; јер се зна, да народи, по што се развију, не трче одмах к писму. Али бугарски, српски, хрватски и руски писци почеше за рана *књижевни језик свој, панонско-словенски*, који за њих беше туђ и мртав, дотеривати по своме *живом*, *народном говору*. Тако посташе четири говора (дијалекта) старога језика. С тога се извори његови деле: 1° на праве *старе*, *панонско-словенске*, 2° на *бугарско-словенске*, 3° на *српско-словенске*, 4° на *хрватско-словенске*, 5° на *руско-словенске*.

I. За прави *стари*, *панонско-словенски* језик најзнатнији су *извори*:

Глаголицом писани. 1° *Зографско јеванђеље* (рукопис). (¹)

(¹) Међу тим је: Зографско и Маријинско јеванђеље издао Јагић (Берлин, 1879 и 83). Асеманово

2° *Клочев глагољаш* (Glagolita Clozianus, editus a B. Kopitario, 1836).

3° *Госпођинско* (или *Маријинско) јеванђеље* (рукопис).

4° *Асеманово јеванђеље.* (Evangelium Assemanianum bibliothecae vaticanae, рукопис).

Ћирилицом писани: 5° *Супрасалски рукопис,* (штампан у Бечу, 1851).

6° *Савина књига,* јеванђеље, (рукопис).

Не панонски споменици:

II° *Бугарско-словенски:* 1° *Псалтир* Болоњски, 1186—96.

2° *Трновско јеванђеље,* 1273.

3° *Патерик* Михановићев, по свој прилици из 13 века.

4° *Апостол Струмички,* из 13 века.

5° *Апостол слепченекога манастира.*

6° *Номоканон* (буг.).

III° *Српско-словенски:* 1° *Атонско јеванђеље,* из 12 века.

2° *Крмчаја,* на Иловици 1262.

Рачки (Загреб, 1865) и Чрнчић (Рим, 1878), а Савину књигу Срежњевски (Петроград 1868, древ слав. Памятники).

3° *Апостол шишатовачки*, од Дамјана, у Ждрелу код Пеħи, 1324.

4° *Шишатовачко јеванђеље*, 1324.

5° *Псалтир* Бранка Младеновиħа, у Борчу 1346.

6° *Јеванђеље*, у Копитара, из 15 века.

7° *Никољско јеванђеље*, од Хвала, из 15 века.

8° *Нови Завет* и *Псалтир* из Болоње, од истога, из 15 столеħа.

Извори за српско-словенски језик јесу још:

9° *Србуље*, то јест све црквене књиге, које су писане српско-словенским језиком.

(*Србљак* је црквена књига, у којој су службе само оним свецима, који су српскога рода; србљака има у српско-словенској матици и у руско-словенском преводу).

10° Различни други књижевни *споменици српски*.

IV° *Хрватско-словенски:* 1° *Мисал* кнеза Новака.

2° *Památky hlaholského písemnictví*, од П. Ј. Шафарика. Праг, 1853.

3° *Chrestomathia*, од И. Берчиħа. Праг, 1859. (Доцније: Читанка старо-слов. Праг,

1864. Уломци св. писма, Праг, 1864—71).

И други.

V° *Руско-словенски:*

Најзнатнији су извори за руско-словенски језик: 1° *Остромирово јеванђеље,* од ђакона Григорија, у Новгороду, 1056 и 57. (Издао га А. Х. Востоков; у Петрограду, 1843).

2° *Беседе Григорија Назијанског,* из 11 века.

3° *Свјатослављев изборник.* 1073.

4° *Несторов летопис,* из 12 века, писан језиком прелазним из старо-словенскога у старо-руски. (Издања: у Петрограду 1846, у Бечу 1860 и доцније у Лавову 1864).

5° Све *данашње црквене књиге* наше. Велим „данашње црквене“, јер су оне из Русије почеле долазити к нама тек друге и треће десетине прошлога века, а до то доба — па још и неко време после — српска је црква, по свима српским земљама, служила на *српско-словенском* језику, а гдешто још и данас тако служи.

Отуда се види, колико приличи свакоме правом књижевнику, да код десет словенских језика *данашњи црквени* назива превасходно

„славенским“, који је само један говор старога *словенског* језика.

Ко хоће лако и брзо да се упозна са старим словенским језиком и његовим говорима, нека чита „Хрестоматију“ (зборник примера), о којој је овде говор. У читанци тој наћи ће ове чланке:

1. **Съꙁданиѥ мира, бытиѥ а.**
2. **Иꙗковъ възвраштаѥтъ сѧ въ своꙗ си, бытиѥ, ·ла·, лв·, ·лг·, ·ле·.**
3. **Иосифъ продаѥмъ братиѥѭ, бытиѥ, ·лꙁ·, ·лѳ·.**
4. **Иосифъ въ тьмьници, бытиѥ, ·лѳ·, ·м·, ·ма·.**
5. **Мойсий съпасаѥтъ сѧ, исходъ, ·в·.**
6. **Пѣснь Мойсиѥва, исходъ ·еі·.**
7. **Съглѧданиѥ ꙁемлѩ ханаанѣскыѩ, чисѧа, ·гі·.**
8. **Лоука, ·еі·.**
9. **Свѧтааго Василиꙗ похвала о четырехъ десѧтехъ мѫченикъ.**
10. **Весна. Иꙁъ Григориꙗ богословьца.**
11. **Исаиꙗ мъниха о кра̂и Влъкашинѣ.**
12. **Иꙁъ шестодьниꙗ съпьсанааго Иоаномь екъсаръхомь.**

13. **Чрънориʒьца и проʒвоутера Иоана Дамаскиньска слово о правѣй вѣрѣ. Кън̂ига вътораꙗ, глава ·а·.**

14. Specimen linguae slovenicae dialecti Carantanicae. Monumenta frisingensia.

15. Specimen linguae slovenicae dialecti Serbicae.

Житиѥ блаженаго оучителꙗ нашего Коньстантина философа, прьваго наставьника словѣньскоу ѥʒыкоу.

16. Specimen linguae slovenicae dialecti Russicae.

17. Specimen linguae Čechicae. a) Fragmentum legendae de XII apostolis. б) Fragmentum Alexandreidos.

18. Specimen linguae Polonicae. E psalterio Florianensi.

Онима, којима је стало да дознаду најновије *стање науке о језику* код Словена, а знају немачки и латински, могу препоручити ова Миклошићева дела: (¹)

Осим тога издао је:

1° Das Recht von Pskov, 1857.

(¹) Гледај примедбу 30 на страни 194 ове књиге.

2° B. Kopitars kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts, I. Theil, 1857.

И ове веома важне споменике:

1° Monumenta linguae palaeo-slovenicae e codice suprasliensi, 1851.

2° Apostolus e codice monasterii Šišatovac, 1853.

3° Evangelium S. Matthaei palaeo-slovenice e codicibus edidit, 1856.

4° Lex Stephani Dušani, 1856.

5° Monumenta Serbica, 1858.

6° Chronica Nestoris, textum Russico-slovenicum, 1860. (¹)

(¹) После тога, а од чести и пре, написао је и издао Миклошић још и ова дела: Conjugation im Altslov. 1849, Genitiv-endung go 1869, Zusammenges. Declination 1871, Ursprung einiger pronom. Casus 1874, Formenlehre in Paradigmen 1874, D. Imperfect 1874, Zur altslov. Grammatik 1875, Три глагол. слова, Загреб 1869, D. langen Vocale 1879, über den acc. cum inf. 1869. — D. slav. Elemente im Neugriechischen 1870, im Magyarischen 1871, Rumunische Untersuchungen 1881, Zur Lautlehre der rum. Dialekte 1881 до 82, Albanische Forschungen 1871, Le préfixe roman dis en Albanais 1871, D. türkischen Elemente in d europ. Sprachen 1888, Mundarten der Zi-

Те књиге не требају препоруке. Миклошић је својим многобројним а врсним књижевним пословима стекао име ауторитета за словенске ствари, и то не само код словенских књижевника, него и код осталих учених људи у Европи. У њима ће читаоцй овога чланка понајпре наћи и доказе за оно, што се овде могло само наговестити, или у резултатима казати.

Још ми ваља да речем коју о гласовима и словима, или знацима за бележење гласова, о акцентима, скраћеницама, и о правопису у старим споменицима, па најпосле да завршим примерима из споменика — као приправу за оне,

---

geuner Europa's 1872 и 74, D. slav. Ortsnamen 1872, Christliche Terminologie der slav. Spr. 1875, Steigerung u. Dehnung d. Vocale 1878, Vergleich. Grammatik der slav. Sprachen: II Stammbildungslehre 1875, IV Syntax 1883, 2-ter Abdruck. Dictionnaire abrégé de six langues slaves 1885, Etymologisches Wörterbuch 1886. — Zur Kenntniss d. slav. Volkspoesie 1870, D. serb. Epik, D. Blutrache 1887, D. Rusalien 1864, Kleinere Mittheilungen, Leipzig, Марија кћи Анђелинина, Тројанска прича, Псалтир с тумачењем, од 1346, писан за Бранка Младеновића, у Загребу 1870, 71 и 72, D. serb. Dynasten Crnojević 1886. — Vitae sanctorum 1847, Vita S. Clementis 1847, Ostromirs Evangelium 1847, Vita S. Methodii 1870, D. Legende vom heil. Cyrillus 1870, различна Monumenta, Acta, и друго.

који су ради са старим језиком из близа да се упознаду.

У староме словенском има ових самогласних *гласова:* **а**, **є**, **и**, **о**, **л**, **р**, **ѧ** (*ен* кроз нос), **ѫ** (*он* кроз нос), **ъ** (кратко *у)*, **ь** (кратко *и*); 2-о ових двогласних: **ѣ** (*ја* или *е* које прелази у *и*. Слово се **ѣ** у староме никад не брка са **ѥ**,) и **оу** (дуго *у*); 3-е ових сугласних: **л**, **н**, **р**; **т**, **д**; **п**, **б**, **в**, **м**; **к**, **г**, **х**; **ч**, **ж**, **ш**; **ц**, **ѕ**, **с**; **л̑ь**, **н̑ь**, **р̑ь**; **шт** (**щ**), **жд**.

Слова: **ї** место **и**, и **ѡ** место **о**, долазе испрва у старим изворима, а после ређе; а знаке **ф**, **ѯ**, **ѱ**, **ѳ** и **ѵ** писали су понајвише у грчким речима, и то што позније, тим више.

Састављени су гласови: **ꙗ**, **ѥ**, **ю**, **ѩ**, **ѭ**. Место *ји* пише се просто **и** (**ладии**, **имъ**), а групе *јо* нема никако. Овако састављена слова имају и тај посао, да умекшавају пред собом **л**, **н**, **р**, на пример: **колꙗ**, **колѩ**, **кол̑н**, **колѭ**, **колѥ** и т. д.

Гласови **аи**, **єи**, **ии**, **ои**, **ꙑ** (као француско *и* или немачко *й*) **оуи**, **ѣи**, **ѧи**, **ꙑи**, имају двојаку службу, то јест или су: ај, еј, иј, ој, ъј, уј, еј, енј, ӱј, или: аји, еји, ији, оји, —, ују, еји.

Ево и кратка прегледа, којим се гласовима замењују, неки стари гласови, у српско-словенском и у руско-словенском говору:

СТАРО-	СРПСКО-	РУСКО-СЛОВ.
л,	л, (народно *у*)	л, ел, ле, ол, ло,
р,	р,	р, ер, ре, ор, ро,(1)
ѧ,	е,	ꙗ,
ѫ,	оу,	оу,
ъ,	ь, (а),	ъ, о,
ь,	ь, (а),	ь, е,
ѣ,	ѣ, (е),	ѣ, е, и,
ѩ, (јен),	ѥ,	ꙗ,
ѭ, (јон),	ю,	ю,
ꙑ,	ы, (и),	ꙑ, ы,
шт,	шт (щ),	шт (щ),
р̂ь (меко р)	р,	рь, р.

Правописне разлике:

и,	и, (і),	и, і,
о,	о, (ѡ),	о, ѡ,
отъ,	оть,	ѿ,

---

(1) Старо: лъка, жлътъ, слъза, плъкъ, плъть, овде је: лука, желтъ, слеза, полкъ, плоть; — старо: рьци, тврьдъ, кръстъ, тръгъ, кръвь, овде гласи: рци, твердъ, крестъ, торгъ, кровь.

СТАРО-	СРПСКО-	РУСКО-СЛОВ.
оѵ,	оѵ (ȣ),	оѵ, ȣ,
ю,	ю,	ю, ѧ,
ѥ,	ѥ,	(ѥ) є,
лѥ, нѥ,	лѥ, нѥ,	лє, нє,
л҄и, н҄и,	ли, ни,	ли, ни,
шт,	шт, (щ),	щ.

Из тих се примера види, да је *прави старо-словенски правопис*, после данашњега новог српског, најсавршенији међу словенскима.

У староме језику неје се бележило на које слогове треба ударати гласом. *Нагласци* (акценти) у познијим споменицима, особито у руско-словенскима, јесу понајвише подражавање грчкоме надметању над слова. То показују већ и њихова грчка имена: оксија, варија и т. д., а друго, ко уштита *са свим* по наредбама тих тобожњих нагласака, тај ће се ласно уверити, да то несу чисто словенска ударања гласом.

„*Титле*“ су врло ретке у најстаријим споменицима, и то су више обичне *скраћенице*. Данас их нема ни у једној књижевности, а неје их било ни у старо доба. За њих се каже, да су варваризми средњега века.

Извори су писани *глаголицом* и *ћирилицом*. Сад нема више сумње међу знаоцима, да су тако звана глагољашка слова старија од тако званих ћириловских, само је још у распри: кад су која постала и ко је *уредник* једних, ко ли других.(1) Чести саобраћај с Цариградом учинио је потребу, да се глаголска слова дотерају мало на новију направу, а тим да постану удеснија за писање и лепша. Тако је и готски владика Вулфила (318 до 388) удесио Готима буквицу према грчкој, а остали Немци заменише своје „руне“ (слова) латиницом. Тако је Велики Петар (1704 до 1714) дотерао ћириловску азбуку према латинским словима, те тако сад имамо „минејска“ и „грађанска“ ћириловска слова. На тај начин, уза старе две, придођоше нам доцније још две буквице: *латиница* и *грађанска ћирилица*.

Ево сад примера:

---

(1) По најновијим истраживањима, обе старе словенске буквице постале су од грчкога писма: старија, од грчких минускула 9 до 10 века, а млађа од грчких мајускула; са додатком знакова из других буквица за оне гласове, којих нема у грчкоме. — Гл. Миклошићев чланак: Glagolitisch. Aus Ersch u. Grubers Encyklopädie. Липиска 1859. — Dr L. Geitler, D. alban. u. slav. Schriften 1885. — Јагић, Четыре критико-палеографическія статьи. Петроград, 1885.

1-о Старо-словенски.

Мъногоу же лѣтоу прѣшьдъшоу и сѫштоу оуже съблаꙁньноу плаванию, ꙁа нѥ и пость оуже бѣ прѣшьлъ, молꙗаше Павьлъ глаголꙗ нимъ· мѫжи, виждѫ, ꙗко съ досажденииѥмь и мъногоѭ тъштетоѭ не тъкъмо брѣмени и кораблю, нъ и доушамъ нашимъ хоштетъ быти плаваниѥ. Сътьникъ же кръмьчиꙗ и навъклира паче послоушааше нежели Павьломь глаголѥмыимъ. (Дѣꙗнии, XXVII, 9—12).

2-о Српско-словенски. [1].

Мьногоу же лѣтоу прѣшьдьшоу и соуштоу оубо сьблаꙁньноу плаванию, ꙁа нѥ и пость оуже бѣ прѣшьль, молꙗше Павьль глаголѥ нимь· моужи, виждоу, ꙗко сь досажденииѥмь и мьногою тьштетою не тькьмо брѣмени и кораблю, нь и доушамь нашимь хоштеть быти плаваниѥ. Сьтьникь же крьмьчиѥ и навьклира паче послоушаше нежели глаголѥмыхь оть Павла.

(¹) У српско-словенском: ь или се не изговара никако, или се чита као а.

3-е Руско-словенски, данашњим правописом.

Мнóгꙋ же врéмени минꙋ́вшꙋ, и̓ сꙋ́щꙋ оу҆жѐ небезбѣ́днꙋ плáванїю, занéже и҆ пóстъ оу҆жѐ бѣ̀ прешéлъ, совѣ́товаше Пáвелъ, гл҃ѧ и҆̀мъ: мꙋ́жїе, ви́жꙋ, ꙗ҆́ко съ досаждéнїемъ и҆ мнóгою тщетóю, не тóкмо брéмене и҆ кораблѧ, но и҆ дꙋ́шъ нáшихъ хóщетъ бы́ти плáванїе. Сóтникъ же кóрмчїѧ и҆ наѵкли́ра послꙋ́шаше пáче, нéжели Пáѵломъ гл҃емыхъ.

4-о Руско-словенски, правописом из старијега времена.

Словѣньскоу ꙗзыкоу живоущю на Доунаи, придоша отъ Скоуѳъ, рекше отъ Коѕаръ, рекомии Болгаре, и сѣдоша по Доунаеви, и насильници Словѣномъ быша. А по семь придоша Оугри Бѣлии, и наслѣдиша ѕемлю словѣньскоу. Си оубо Оугри почаша быти при Иракли цѣсари, иже находиша на Хоѕдрою, цѣсарю перськаго. Въ си же времена быша и Обре, иже и ходиша на Иракли цѣсарю, и мало его не яша. (Из Несторове хронике).

Видов дан 1862.

DUPLICATO
ESCLUSO DAL CATALOGO
U.S.
ЗНВ06Я
1BIO 2'000

ом,
оу҆жа
кѐ вѣ
ѹ҆жїе,
ю҆, не
ъ хо-
кли́-
ыхъ.

ега

цоу-
ръ,
на-
до-
ло-
при
ом,
а и
и
хе).

ОТВОРА СЕ ПРЕТПЛАТА НА КЊИГУ:

ПРИЛОЗИ
ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПРОСВЕТЕ

ОД

ЈОВАНА БОШКОВИЋА.

СКУПЉЕНИХ СПИСА

У ОСАМ СВЕЗАКА

СВЕСКА III.

(**КОЈА ЋЕ ИЗАЋИ ДО КРАЈА ОВЕ ГОДИНЕ.**)

ПРЕГЛЕД. 1^0 О неким установама и средствима за унапређење српске књижевности и просвете: Српско учено друштво, Велика школа, Ботанички врт, Народна библиотека и музеј, Државна штампарија и српске штампарије у опште, Књижарство у Чеха и њихови књижари-издавачи, О издавању Вукових дела, Наше читаонице, Гимназије, Српска пар. позоришта; Београдско певачко друштво и његова 30-годишњица, Изложба слика, Вајар Србин, Српске музикалије, Српски уметници, Матица Српска, Летопис 129, Подаци о срп. фондовима у Карловцима, и т. д.

ЗА ПРОДАВЦЕ:

Скупљачи *уписника* добивају на 10 комада 1 на дар а скупљачи *претплатника* 2 комада.

Књижарима се даје на 30 ком. за готов новац $^1/_3$ рабата, а на почек $^1/$

Цена је:

Свесци првој,	**дин. 1 50**	**или фор.**	**— 75**
Свесци другој,	**„ 2**	**„ „**	**1 —**
Свесци трећој,	**„ 1.50**	**„ „**	**— 75**

Stanford University Libraries
3 6105 124 444 824

PG
1224
B6

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.